

A Magyar–szláv kapcsolatok: múlt és jelen című nemzetközi tudományos
konferencia tanulmánykötete. Pécs, 2016. október 13-14.

A Magyar–szláv kapcsolatok: múlt és jelen
című nemzetközi tudományos konferencia
tanulmánykötete

Pécs, 2016. október 13-14.

Szerkesztették:

Csehily József – Végvári Valentyina – Wołosz Robert

Pécs, 2017

A kötet támogatói:

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

NEMZ-KUL-17-

Pécsett Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat

Pécsett Orosz Központ
русский центр г. Печ

PÉCSETT TUDOMÁNYEGYETEM
♦ JUBILEUM 650 ♦
UNIVERSITY OF PÉCSETT JUBILEE

ISBN 978-963-429-110-7

Kiadja a PTE BTK Szláv Filológia Tanszék

Nyomdai munkálatok: V-Tesa Bt.

A tanulmányokat szerzői változatban közöljük.

Статті публікувати ся в авторській редакції.

Статті печатаються в авторской редакции.

Tartalom

От редакции	9
<i>Font Márta</i>	
Hodinka Antal – a szláv népek történetének kutatója	11
<i>Aleksa Varga Melita, Baraban Borko, Mlikota Jadranka</i>	
Horvát nyelvtan oktatása magyaroknak – egykor és ma	19
<i>Bárány Erzsébet</i>	
Magyar szavak az óukránban	27
<i>Двѣрдь Бебешу</i>	
Некоторые черты истории закарпатско-украинцев с начала и до первой половины 19-го века	37
<i>Bene Krisztián</i>	
A magyar megszálló csapatok és a szovjet lakosság kapcsolata a második világháborúban	45
<i>Csuka Emőke</i>	
A bolgár népköltészet hatása Nagy László munkásságára (a kritika tükrében)	55
<i>Gazdag Vilmos</i>	
A kárpátaljai magyar nyelvhasználati színtereket ért keleti szláv hatásról	63
<i>Györke Magdolna</i>	
Orosz átvételek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban	73
<i>Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina / Gotthardt Zoltán</i>	
A magyar–szláv nyelvészeti kutatások „mostohagyereke”: bolgár–magyar lexikai kölcsönhatások	81

Hulpa Diána

Köszönési és megszólítási formák Dmitro Keselje *Zsiványvilág* c. művében

89

Huszár Mihály

„Az orosz birodalom ismertetése” Donald Mackenzie Wallace skót utazó tapasztalatai a földbirtokosokról I.

97

Káprály Mihály

Ци є хоснованя препозиції 'на' у словозлуках 'позерати на кукер', 'ходить на Петранин двор' у русинській бесіді мадярським впливом?

105

Е.Н. Киселёва, М.А. Поварницына

Принципы подачи этикетной лексики в венгерско-русских и русско-венгерских словарях последнего десятилетия

113

Тимеа А. Лавер

Мифологические и библейские мотивы в творчестве Ласло Надя и Лины Костенко

123

Lebovics Viktória

Bonkáló Sándor és az ukrán szak története Budapesten

129

Эндре Лендваи

Межкультурная компетенция венгров, хорошо владеющих русским языком

139

Н.Ю. Муравьева

Специфика русской грамматики наблюдаемого

149

Nagy Natália

Szláv elemek a kárpátaljai ragadványnevekben

159

В.В. Никульцева

Венгерские мотивы в творчестве Игоря-Северянина

167

О.Ю. Талабірчук

Українсько-угорські взаємозв'язки у сфері перекладу (на матеріалі перекладної літератури сучасності)

173

<i>O.Ю. Ташкович</i> Особенности русско-венгерской языковой интерференции на примере подкарпаторусской русскоязычной прессы (1918–1938 гг.)	177
<i>Tellinger Dušan</i> Magyar–szlovák kapcsolatok a történelmi Magyarországon a 19. században (Ján Pravoslav Leška tevékenységének tükrében)	185
<i>Varga Éva Katalin</i> Szláv eredetű magyar anatómiai nevek	193
<i>Robert Wołosz</i> Magyar szavak a lengyel nyelvben 2.0. Magyar jövevényszavak a <i>Słownik warszawski</i> ban.	201
<i>Zékány Krisztina</i> Magyar–szláv kapcsolatok a földrajzi nevek tükrében (Ungvár és környéke történeti névanyaga alapján)	211

Tisztelt Olvasó!

A Pécsi Tudományegyetem 2017-ben ünnepli alapításának 650. évfordulóját. Az esemény tiszteletére 2016 őszén nemzetközi tudományos konferenciát szerveztünk Magyar–szláv kapcsolatok: múlt és jelen címmel. Ugyancsak ezzel az eseménnyel tisztelegtünk egy kiváló történész, a PTE Bölcsészettudományi Karának egykori dékánja (1926–1927) és későbbi rektora (1932–1933), Hodinka Antal emléke előtt.

Figyelmébe ajánljuk tanulmánykötetünket, amely tartalmazza a Pécsi Orosz Központ, a PTE BTK Szlavisztika Intézete, a PTE BTK Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport – MOSZT és a Pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat által szervezett konferencia előadásainak anyagát.

A kötet magyar és külföldi előadók cikkeit tartalmazza a magyar–szláv történelmi, irodalmi és nyelvi kapcsolatok legújabb kutatását érintő témakörökben.

Szerkesztők

Уважаемые Коллеги!

В 2017 году Печскому университету исполняется 650 лет. В честь этого события осенью 2016 года состоялась Международная научно-практическая конференция *Венгерско-славянские связи: прошлое и настоящее*, которая также была посвящена выдающемуся историку, декану гуманитарного факультета Печского университета (1926–1927), а позднее ректору (1932–1933), Анталу Ходынке (Антоній Годинка).

Предлагаемый вниманию читателей сборник включает в себя материалы конференции, организованной Русским центром г. Печ, Институтом славистики Печского университета, Научно-исследовательской группой исследований современной России и Советского Союза («Мост») гуманитарного факультета Печского университета и Печского национального общества русинов.

Сборник содержит статьи венгерских и зарубежные учёных, преподавателей и аспирантов по вопросам новейших исследований в области исторических, литературных и лингвистических венгерско-славянских связей.

Редакторы

Hodinka Antal – a szláv népek történetének kutatója

A ruszin családból származó Hodinka Antal (1864–1946) nevét ma a magyarországi ruszin nemzetiség értelmiségi egyesülete viseli, amelynek egyik feladata „A névadó, Hodinka Antal szellemi örökségének ápolása, kéziratok műveinek felkutatása és annak széleskörű publikálása. A ruszin identitás és hagyományok megőrzése a kultúra területén, valamint a ruszin kultúra közös gyökereinek felkutatása. A hazánkban és a határon túl élő ruszinok hagyományainak, kulturális örökségének megóvása, ápolása.”¹ Ezen kívül Hodinka Antal nevét viseli a beregszászi II. Rákóczi Ferenc egyetemhez tartozó Nyelvészeti Kutatóközpont is.² Hodinka Antal tudományos és közéleti tevékenységének emléke folyamatosan jelen van a középkori szláv népek történetével foglalkozó magyar tudományos közegben, és mindenütt, ahol a Pécsi Tudományegyetem történetéről, múltjáról szó esik. Tudományos munkásságának jelentőségével a kortársak is tisztában voltak. Pécsi professzortársa, Holub József írta Hodinka emlékének szentelt nekrológban, hogy az utolsó tagja volt „annak a kiváló gárdának, amelynek munkásságához fűződik történetirodalmunk hatalmas fellendülése a századforduló évtizedeiben”.³ Holub utalt Hodinka jelentős anyaggyűjtésére, amely „jobb idők beköszöntével” a következő történésznemzedékre feladatot ró; illetve kiemelte kortársaira, tanítványaira gyakorolt hatását, mivel Hodinka „erős képzelőerővel megáldott jóízű elbeszélő volt.”⁴ Kéziratainak hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába került, az anyag rendezését Perényi József végezte, aki ugyancsak a Századok hasábjain emlékezett meg róla születésének századik évfordulóján.⁵ A századik évfordulóról megemlékezett a pécsi Jelenkor hasábjain Babics András is.⁶ Születésének 130. évfordulójára

¹ www.helyicivil.hu/r/hodinka-antal-oroszagos-ruszin-ertelmisegi-egyesulet-budapest/kulturalis (letöltés: 2016. november 19.)

² www.karpatalja.ma/cimke/hodinka-antal-intezet (letöltés: 2016. november 19.)

³ Holub József: Hodinka Antal (1864–1946). *Századok* 79 (1945/46) 305–306.

⁴ Uo.

⁵ Perényi József: Hodinka Antal (1864–1946). *Századok* 99 (1965) 1403–1405.

⁶ Babics András: Hodinka Antal (1864–1946). *Jelenkor* 7 (1964) 1147–1148.

készülve Nyíregyházán nagyszabású emlékkonferenciát szervezett Udvari István, és ez alkalomból több kötetet is publikált.⁷

Hodinka Antal tanári működése Pozsonyban kezdődött 1906-ban a Jogakadémiaán, majd az 1914-ben létrejött Erzsébet Tudományegyetem Jogi Karán, végül az 1918-ban megszervezett Bölcsészkaron folytatódott. Trianon után az egyetemmel együtt előbb Budapestre (1920), majd Pécsre (1923) került. Nagy szerepe volt abban, hogy Pécsen gyökeret tudott verni az Erzsébet Tudományegyetem. Két alkalommal volt a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékánja (1918–1919, 1926–1927), 1932–1933-as akadémiai évre pedig az egyetem rektorává választották. Az Erzsébet Tudományegyetem jogutódja, a Pécsi Tudományegyetem – illetve 1982-ig az egyetlen, Jogi karral működő Egyetem – Rectori Hivatala folyosóján mindig megtalálható volt az egykori rektorok arcképcsarnoka, köztük Hodinka Antal portréja, amelyet Horváth J. Károly festett 1934-ben. (A kép jelen kötet belső borítóján látható.⁸) Hodinka emlékére születésének 140. évfordulóján emléktáblát helyezett el a Bölcsészettudományi Kar Ifjúság úti épületének főbejáratánál az egyetem és a Bölcsészkar vezetése a pécsi Ruszin Önkormányzattal karöltve.

Fotó: Mánfai György

⁷ Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. szerk. Udvari István. Nyíregyháza 1993.; Hodinka Antal válogatott kéziratai. Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. Nyíregyháza 1992.

⁸ A fotó Mánfai György munkája.

Az 1990-es évektől megélénkült az érdeklődés az egyetem múltja iránt, amit az alapítás 625 évfordulójának megünneplése indított el 1992-ben, majd követte az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre kerülésének 75. évfordulója 1997-ben.⁹ 2000-ben, amikor megvalósult a Pécsi Orvostudományi Egyetem és a Janus Pannonius Tudományegyetem integrációja, napvilágot látott a *Memoria Professorum Quinqueecclesiensium* c. kötet, benne Hodinka Antal bemutatásával.¹⁰ Hodinka Antal neve folyamatosan szerepel minden kiadványban, amely az egyetem és a város múltjának jeles személyiségeit mutatja be.¹¹ Felsorolásunk arról tanúskodik, hogy Hodinka Antal személye ma is ismert, mégis tudományos eredményeiről a szűkebb szakmai körökön kívül kevesen tudnak, noha annakidején korának ismert és elismert tudósai közé tartozott. 1910-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1933-ban rendes tagja lett.

Hodinka Antal az 1835–1870 között született nagy történész generáció legfiatalabb tagjai közé tartozik. Számukra már adott volt számos olyan lehetőség, amely a 19. század utolsó évtizedeiben teremtdött meg, midőn kialakultak a történettudomány művelésének szervezeti keretei. 1862 után lehetőség nyílt arra, hogy a magyar fővárosban is lehetett egyetemi diplomát szerezni a történettudományok területén; az 1880-as évektől pedig megteremtdött a külföldi ösztöndíjak lehetősége is, elsősorban Bécsbe és Rómába.¹² Hodinka Máramaroszigeten és Ungváron végezte középiskolai tanulmányait, majd a családi hagyományok nyomán a munkácsi Papi Szemináriumba került. Kiváló képességeit felismerve innét küldték Budapestre 1882-ben, ahol a teológia mellett történeti és szlavisztikai tanulmányokat is folytatott. Kutatásainak egyéni sajátosságát adta különlegesen gazdag szláv nyelvismerete, amely már első publikációjánál feltűnést keltett. A ruszin mellett az ukrán, az orosz és a szerb nyelv birtokában predesztinálva volt arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának, amely első munkahelye volt, szláv nyelvű kézirateit rendezze. Hodinka Antal szlavista volt a szó klasszikus értelmében: egyaránt rendelkezett történeti és szláv filológia felkészültséggel, ami unikális volt kortársai között, akik jobbára a német és francia nyelvterület szakirodalmából merítettek.

⁹ Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. szerk. Nagy Ferencné. Pécs, JPTE, 1997.; Benke József: Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai. Pécs, POTE, 1998.

¹⁰ Hodinka Antal. In: *Memoria professorum Quinqueecclesiensium*. Az Erzsébet Tudományegyetem és a jogutód intézmények professzorai. szerk. Czibók Balázs, Jankovits László, Nagy Ferencné. Pécs, PTE, 2000. 23. (Font Márta)

¹¹ Pécs-Baranyai arcképcsarnok. (CD ROM) szerk. Ódor Imre és Lengvári István. Pécs, BML, 2003.; 85–60–25. Pécsi történeti katedra. Catedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis. szerk. Csabai Zoltán, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter, Kiss Gergely, Vonyó József. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, 2008. 677. (Lengvári István); Pécs Lexikon I. főszerk. Romváry Ferenc. Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010. 305-306. (Zemplényi Veronika); Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs, PTE, 2011. 75. (Lengvári István)

¹² Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Bp. 2011. 109-113.

Hodinka történeti munkásságát tematikai sokszínűség jellemzi. Mindvégig gyűjtötte az anyagot saját népének, a ruszinoknak történetéhez, amiről több tanulmánya született, de monográfiaként csak az egyháztörténeti rész készült el. Az egyháztörténeti kutatásai kiterjedtek a ruszinokén kívül a szerb egyház múltjára is. Vonzották gazdaságtörténeti problémák, és azoknak a magyar városoknak a múltja, ahol hosszabb időt töltött (Pozsony, Pécs). A széles tematikai érdeklődés jelentős kronológiai határok között mozgott, felölelte a Szent Istvántól II. Rákóczi Ferencig terjedő időszakot. Minden esetben domináltak azok a témák, ahol szláv nyelvtudásával újdonságot tudott hozni. Jelentős munkát végzett a forráskiadás területén, de tartott tudományos-népszerűsítő előadásokat, illetve közölt ilyen jellegű írásokat is.

Hodinka 1889-ben ösztöndíjjal került Bécsbe, az *Institut für österreichische Geschichtsforschung*-ban végezte kutatásait, itt ismerkedett meg Thallóczy Lajossal és a bécsi egyetemen tanító horvát szlavistával, Vatroslav Jagić-tal, ösztönzésükre fordult a szláv népek történetének forrásai felé. 1891-ben doktorált szerb történeti témával,¹³ majd horvát történeti forráskiadványt adott ki.¹⁴ Ebben az időben elsősorban egyháztörténeti témákban kutatott.¹⁵

A szláv népekre vonatkozó kutatásaiból számos írás, anyaggyűjtés mind a mai napig kéziratban maradt,¹⁶ közülük Hodinka Antal későbbi életútja szempontjából fontos az az 1903-ból származó „Magyarország és a szomszédos északi és déli szláv országok között való összeköttetések történeti áttekintése 1526-ig” címet viselő Próbaelőadás, amellyel egyetemi magántanári képesítést szerzett.¹⁷ Az előadás opponensei a történész Fejérpataky László, a nyelvész Asbóth Oszkár mellett a ma már alig ismert Ballay Aladár volt.¹⁸ A két jeles szakember, Asbóth és Fejérpataky igen pozitívan nyilatkoztak Hodinka Antal széleskörű tudásáról. „Előttünk nyelvénél fogva nagyrészt ismeretlen szakirodalom eredményeinek tekintetbe vétele” – így jellemezte Hodinka érdemeit Fejérpataky. A harmincnolc oldalnyi kézzel írott munka nem egyenletes, egyes országok tekintetében 1526-ig, másutt csak a 14. századig futatja az eseményeket, nem kimerítően, hanem illusztratív példákon keresztül. Lényegében egy előadás vázlata, amely felvillantja Hodinka széleskörű tájékozottságát és a korban unikális szláv nyelv-ismeretét. A különböző szláv népek országait Hodinka a 19–20. század forduló-

¹³ Hodinka Antal: A szerb történet forrásai és első kora. Bp. 1891.

¹⁴ A horvát véghegyek oklevéltára. 1. 1490–1527. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 1.) szerk. Thallóczy Lajos és Hodinka Antal. Bp. 1903.

¹⁵ Ld. Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898.; A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp. MTA 1909.

¹⁶ Ld. pl. MTA KIK Kézirattár Ms 4812/3: Honnét jöttek az északkeleti gyepeülve tartományba a mai rutének elődei?; Ms 4812/5: A magyar–bulgár összeköttetések 1396-ig; Ms 4814/9: A lengyel történelemre, a magyar – lengyel határra vonatkozó fogalmazványok, jegyzetek; Ms 4814/10: Az orosz történetírásra és általában Oroszországra vonatkozó fogalmazványok, jegyzetek.

¹⁷ MTA KIK Kézirattár Ms 6262/34.; elemzését ld. Font Márta: A korai magyar–szláv kapcsolatok Hodinka Antal értelmezésében. In: Hodinka Antal Emlékkönyv i.m. 151–158.

¹⁸ MTA KIK Kézirattár Ms 6262/52

jára jellemző közjogi felfogás szerint csoportosítja: Horvátország társország; északkeleten Halics–Volhínia (Hodinka szóhasználatában továbbra is a középkori Lodomeria szerepel) illetve a Balkánon Szerbia és Bulgária melléktartományok; Csehország és Lengyelország számít külföldnek. Az előadásban mindvégig a dinasztikus kapcsolatok dominálnak, amelynek tárgyalásakor megkülönbözteti az országos érdeket a dinasztia politikájától. Az írásban megjelennek a korabeli tudományosság olyan fogalmai, mint az „államérdek”, „családi érzelmek politikája”, „tartós viszony”, és ugyancsak jellemző a „visszamenőleges hatályú” moralizálás.

Hodinka Antalt azután is foglalkoztatta a ruszinok története, hogy megírta a görög katolikus ruszinok egyháztörténetét, illetve közzétette az egyháztörténetre vonatkozó forrásokat azokban az években, amikor csak a kutatásra tudott koncentrálni.¹⁹ Ettől különböző tematikájú írásai kisebb terjedelműek, két nagyobb terjedelmű írása pécsi tanári működése idején jelent meg.²⁰ Korjatovics Tódor kárpátaljai tevékenységéről összegyűjtött dokumentumai pedig csak halála után Rómában láttak napvilágot.²¹ Publikálatlan kézírataiból Udvari István jelentetett meg egy kötetnyit,²² köztük a ruszinok korai történetéhez adalékoló szolgáló olyan forráselemzést,²³ amelyben Hodinka Antal azt hangsúlyozza, hogy „a ruszinok középkori magyar elnyomásáról vallott nézetek a történettudomány által elfogadhatatlanok”, és „egyetlen történeti forrás sem támasztja alá”.²⁴

Hodinka volt az első, aki a magyar történelemre vonatkozó szláv nyelvű forrásokból is szemelvényeket, illetve jelentősebb terjedelmű fordítást is közölt. Bécsi tartózkodása idején együtt dolgozott V. Jagić professzorral, vele és Thallóczy Lajossal közösen publikáltak a magyar honfoglalásra vonatkozó szláv nyelvű forrásrészeket. A *Szláv források* c. fejezet²⁵ részleteket tartalmaz Konstantin/Cyrril és Metód legendájából, a bolgár–magyar háborút leíró elbeszélésből (*Prolog*) és az ún. Nyesztor krónikából. A forrásközlés különlegessége, hogy a szláv nyelvű szöveget nemcsak magyar, hanem Jagić által készített latin fordításban is közli. A munka úttörő jellegének hangsúlyozása mellett fontos, hogy ma már mindegyik forrás esetében rendelkezünk újabb kiadással és forráskriti-

¹⁹ A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp. MTA 1909.; A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára (1458–1715). I. Ungvár 1911.

²⁰ Ld. Hodinka Antal műveinek bibliográfiáját In: Hodinka Antal Emlékkönyv. i.m. 405–427.; Két hosszabb írása: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Bp. 1923. 48p.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima”. Pécs 1937. 64p.

²¹ Documenta Koriatovicsana et fundatio monasterii Munkaciensis. vol. 1–2. Roma 1950–1954.

²² Hodinka Antal válogatott kézíratai. vál. szerk. és a bevezetőt írta: Udvari István. Nyíregyháza 1992.

²³ «Ци правда, же Мадяричина «порабствовала» подкарпатских русинов?» In: Hodinka Antal válogatott kézíratai. i.m. 57–70.

²⁴ Uo.

²⁵ A magyar honfoglalás kútfoi (MHK). Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Bp. 1900.; reprint: Bp. 1995. 343–378.

kai irodalommal. Cirill-Konstantin és Metód legendája egy pozsonyi magyar nyelvű forráskiadványban illetve továbbra is szemelvényként olvasható.²⁶ A bolgár–magyar háborúról szóló *Prolog*-ról tudjuk, hogy 14. századi orosz másolata egy feltehetőleg 10. században készült óbolgár szövegnek, amelyet nagy valószínűséggel görög eredetiből fordítottak.²⁷ Ugyanez derült ki az ún. Nyesztor krónika szövegével kapcsolatban: a magyar honfoglalásról és kalandozásokról szóló részei görög kútfőre visszavezethetők.²⁸

Az ún. Nyesztor krónikával Hodinka Antal maga is foglalkozott a későbbiekben, midőn az óorosz krónikairodalomból egy kötetnyi válogatás magyar fordítását készítette el és adta ki.²⁹ Hodinka az ún. Nyesztor krónika szövege mellett a 12. század végi Kijevi Évkönyv és a 13. századi Halics–Volhíniai évkönyv magyar vonatkozású részeit közölte, bevezetővel ellátta, de kommentárokat nem készített. Hodinka pontosan tudta az *Orosz évkönyvek teljes gyűjteményének* (orosz rövidítése: PSRL) 19. század közepe óta folyó oroszországi kiadása alapján, hogy ugyanarra a témára vonatkozó információk különböző időszakban keletkezett szövegekben is olvashatók. Emiatt egy Kódexet (évkönyvet = orosz nyelvi szóhasználatban az évkönyv fogalma ezt is jelenti) vett alapul. Helyesen az Ipatyij Évkönyvet választotta, de mellette „régí”, „közép” és „újabb” szövegváltozatokat is közölt más kódexek alapján.

Ma már sokat tudunk az évkönyvek keletkezésének bonyolult folyamatáról, de számos kérdés továbbra is vitatott. A „régí”, „közép” és „újabb” megjelölés ma már nem tartható.³⁰ Nyesztorról tudjuk, hogy a legkorábbi szövegben csak legfeljebb egyik rész szerzője lehetett, magának a Régmúlt idők elbeszélésének (orosz rövidítéssel: PVL) bizonyosan nem.³¹ A Régmúlt idők krónikájának ma már teljes szövege rendelkezésre áll magyar nyelven.³² A Kijevi Évkönyv szövegéből készült Hodinka forráskiadványában olvashatónál bővebb válogatás magyar fordítással és kommentárokkal.³³ A Halics–Volhíniai Évkönyvnek nincs újabb szövegkiadása, csupán egy rövid része – a Kalka menti csata (1223) leírása

²⁶ F. Kováts Piroska: Pannóniai legendák. Cirill és Metód szláv apostolok élete. Bp. – Bratislava 1978.; A honfoglalás korának írott forrásai. (HKÍF) szerk. Kristó Gyula Ojajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével. Szeged 1995. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 7.) 159-162. (Ferincz István fordítása); H. Tóth Imre: Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe. Szeged 2003.³

²⁷ Ld. HKÍF 165-167. (Ferincz István)

²⁸ Ld. Balogh László: A magyarság a kelet-európai népek sorában. In: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. ford. Ferincz István. szerk. Balogh László és Kovács Szilvia. Bp. 2015. 279-302.

²⁹ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.

³⁰ Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged 2005. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 21.) 36-37.

³¹ Font Márta: A *Poveszty vremennych let* szerkezete és hitelessége. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 307-325.

³² Ld. Régmúlt idők elbeszélése. i. m. 15-228.

³³ Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szeged 1996. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 11.)

– van lefordítva, bár ennek nincs magyar vonatkozása.³⁴ 1993-ban Fonalka Mária úgy vélte,³⁵ hogy Hodinka 1916. évi kötetét újra ki kellene adni. Ma – több mint húsz évvel e kijelentés után – inkább a nemzetközi szinten folyó kutatásokra³⁶ építve a teljes szöveg új fordítása lenne szükséges.

* * *

E rövid áttekintés alapján is kijelölhető Hodinka történész munkásságának helye a magyar történettudományban. Hodinka Antal a 19. század vége és a 20. század első négy évtizede történettudományának élvonalába tartozik, amit vizsgálta 1910-ben levelező, 1933-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választása. Történetírói szemléletmódja alapján a pozitivizmus képviselői közé sorolható. A forrásközlésben úttörő szerepet játszott, okmánytárai és az elbeszélő forrásokból készült fordításai mai napig haszonnal forgathatók – természetesen megfelelő kritikával. Az elbeszélő források hitelességének vizsgálatára alkalmazott forráskritikai módszer a 20. század elején indult, Hodinka Antal nem alkalmazta, nem alkalmazhatta, hiszen az orosz Alekszandr A. Sahmatovnak a Régmúlt idők elbeszélésére vonatkozó munkája Hodinka forráskiadványával egyazon évben jelent meg.³⁷

Hodinka a magyar történettudomány horizontját tágította a szláv nyelvű források és a különböző szláv nyelveken keletkezett szakirodalom felé. Nem csökkeni munkássága értékét, hogy több megállapítása az azóta végzett kutatások alapján korrekcióra szorul. Munkássága úttörő jellegű a történeti szlavisztika területén, mérföldkő és viszonyítási alap. A magyar történettudományra váró feladat: kéziratának hasznosítása a kutatásban, egyes kéziratának kiadása, máig hiánypótló munkáinak reprintként való megjelentetése.

³⁴ Font Márta: A Kalka menti csata (1223). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6-16. század). szerk. Pósn László és Veszprémy László. Bp. 2016. 45-64. a fordítás: 61-64.

³⁵ Fonalka Mária: A Halicsi évkönyv kiadatlan fejezetei Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai című munkájában. In: Hodinka Antal emlékkönyv. 159-165.

³⁶ Письменность Галицкого-Волынского княжества: историко-филологические исследования. ed. Jitka Komendová a kol. Olomouc 2016.

³⁷ Шахматов, А. А.: Повесть временных лет. Санкт-Петербург 1916.

Aleksa Varga Melita, Baraban Borko, Mlikota Jadranka

maleksa@ffos.hr

Eszéki Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Eszéki Tudományegyetem, Kulturológiai Intézet

Horvátország

Horvát nyelvtan oktatása magyaroknak – egykor és ma

1. Bevezetés

Eszék város jelentős történelme a 17. századtól datálható, amikor a török uralom után a város újjáépült, és egyúttal fontos stratégiai szerepet is betöltött. A horvát-magyar kapcsolatok szempontjából kulcsfontosságú jelentőséggel bírt az egykori *Belváros* (a mai *Óváros*), amiről számos történelmi adat is tanúskodik (vö. Sablić Tomić 2016). Mivel e kapcsolatok egyik fő területe az oktatás volt, így jelen dolgozat tárgyát az oktatás egy kiragadott aspektusának a bemutatását képezi. A tanulmány azt a célt tűzi ki, hogy részletesen elemezzen és összeveszen egy egykori és egy mai, magyar anyanyelvi beszélők számára íródott horvát nyelvtankönyvet, nevezetesen a *Gyakorlati ilir nyelvtant* (Mihálovics 1874, ill. 1881) és a *Horvát nyelvtan* (Vig 2008) című művet. A kutatás a következő kérdésekre keresi a választ: Milyen a tankönyvek felépítése? Mennyire követik a tankönyvek az adott kor nyelvtanítási, illetve nyelvtanulási irányzatait és módszereit? Lehet-e következtetéseket levonni a tankönyvekben található nyelvtani magyarázatok alapján arról, hogy a szerzők mely nyelvi kompetenciákat kívánják fejleszteni?

A fentiekben felsorolt kérdések megválaszolása érdekében a két tankönyvet kvalitatív módon elemezzük.

2. Horvát-magyar kapcsolatok Szlavóniában

A ferencesek a 17. századi Eszék városát a következőképpen írták le: „A szlávokkal keveredett illírek városa, ahol valamennyi német és egy kevés magyar is található; 4000 lakosú város, több mint 2000 katonával” (vö. Sablić Tomić 2016).¹ Az idézetben használt „illír” elnevezés kapcsán fontos megjegyezni, hogy „a horvát nyelv megjelölésére a múltból számos elnevezést ismerünk. A horvát-

¹ Fordítás: Aleksa Varga Melita.

tok kezdettől fogva a *slovenski* és *hrvatski* nevet használták. A 16-18. században a regionális elnevezések kerültek előtérbe, amelyek az egy-egy területen használt horvátot jelölték. Ilyenek voltak a következő kifejezések: dalmatinski ('dalmát'), bošnjački (bosnyák), ilirski/ilirički ('illír'), slavonski/slovenski ('szlavóniai/szláv'), dubrovački (dubrovnikai).² Történelmi adatok szerint a 18. században 3% magyar lakott Eszéken, mindamellett a 19. századból származó adatok arról tanúskodnak, hogy annak idején Eszék lakosságának 5,3%-a magyar volt, akik igazából fontosabb döntéseknél a 25%-os részlegben a városban élő németek és zsidók támogatásával bírtak (vö. Sablić Tomić 2016). Akkortájt a város részleges autonómiával rendelkezett, így számos döntés során a szomszédos országokkal való (jó) kapcsolatokra is tekintettel voltak. A 19. században uralkodó politikai viszonyokból kifolyólag Magyarország számára Szlavónia, illetve Horvátország nagy fontossággal bírt, így a horvát nyelv tanulása, illetve tanítása is kiemelten fontos szerepet kapott. Ez fordítva is ugyanígy működött, hiszen olyan nevezetes horvátországi és eszéki személyek, mint pl. Vukelić Vilma és Divald Martin Ivan igen magas (anyanyelvi) szinten beszélték a magyar nyelvet. Történelmi adatokból (vö. Sablić Tomić 2016) az következtethető ki, hogy a 19. században a két nyelv elsajátításának nagy jelentőséget tulajdonítottak.

A jelenlegi helyzetet illetően elmondható, hogy a legutóbbi, 2011-ből származó népszámlálási adatok szerint Horvátországban 14.048 magyar él, közülük 10.231 személy anyanyelvként a magyar nyelvet jelölte.³ A horvátországi magyarok több mint 90 százaléka a Drávaszögben, illetve Baranyában lakik. Ezeken a területeken a kialakult kétnyelvű helyzet olyan, ahol a magyar nyelv a domináns, és a horvát csupán második nyelvként (L2) jelenik meg. Egy 2005-ben végzett felmérés eredményei alapján a horvátországi magyarok a *Közös Európai Referenciakeret* szintleírásai szerint a horvát nyelvet A2 illetve B1 szinten beszélnek (vö. Aleksa / Hrisztova-Gotthardt 2007.⁴ Feltételezhető, hogy e helyzet a mai napig csak csekély mértékben változott. Az eszéki *Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központban* pillanatnyilag 72 magyar anyanyelvű diák tanul. A 2016/2017-es tanév elején az ott dolgozó horvát szakos tanárok által végzett belső felmérés alapján a diákok 93%-a a horvát nyelvet B1 szinten használja a mindennapi kommunikáció során, míg az írásbeli készségük az A2 szint követelményeinek felel meg.

A fentiek alapján elmondható, hogy a horvát nyelv tanulása, illetve tanítása magyar anyanyelvűek számára mind egykor mind ma nagy jelentőséggel bír,

² http://szlavintezet.elte.hu/szlavanyagok/slav_civil/documents/horvat-nyelv.pdf, 2016. október 12.

³ www.dzs.hr, 2016. október 12.

⁴ A felmérést egy különálló kutatás keretében végeztük, a nyelvtudásszintre vonatkozó eredményeket még nem publikáltuk.

különösen, ha a jelenlegi európai viszonyokra gondolunk. Vig István szerint „az elmúlt években jelentősen megnőtt az igény a horvát nyelv tanulása iránt. BA képzés keretében sokan veszik fel minor szakként a horvátot, és jelentős azoknak a hallgatóknak a száma is, akik szakmai vagy egyéb érdeklődéstől hajtva és az egyetemi képzés adta lehetőségeikkel élve a horvátot mint idegen nyelvet néhány féléven keresztül tanulják” (Vig 2008: 10).

A továbbiakban a két fent említett horvát nyelvtankönyv felépítését, tematikáját és nyelvezetét vesszük górcső alá. A könyvek elemzése a horvát mint idegen nyelv egykori és mai tanítási irányzatainak és módszereinek tükrében történik.

3. Nyelvtanítás egykor és ma

Mivel a vizsgált művek Magyarországon jelentek meg, fontos mélyebb betekintést nyerni a korabeli magyar nyelvtanítási helyzetbe. Pelcz Katalin szerint, a „18-19. század nyelvkönyvei elsősorban a nyelvészet, történettudomány, a pedagógia által vizsgálандó témák, amelyek egyben kordokumentumok, ismerethordozók, pedagógiai eszközök és szociális tényezők. [...] A 18. századig már számos nyelvtankönyv és gyakorlati nyelvtan, sőt speciális célcsoportoknak szánt oktatókönyv látott napvilágot, jelentős paradigmaváltást azonban csak a 19. század hozott. Ebben az időben születik meg a mai értelemben vett nyelvészet” (Pelcz 2006: 93). Ami az egykori nyelvtankönyvek felépítését illeti, a következőket olvashatjuk: „A nyelvtanulást elősegítő gyakorlati célt a kutatandó nyelvtanokban behatárolták a klasszikus latin hagyomány által nyújtott keretek és korlátok, s a nyelvtanítók ezeket a kereteket töltötték fel a metanyelvi tartalommal. A nyelvtankönyv első része – latin és német hatásra – jellemzően leíró tartalmú” (Pelcz 2006: 95). Ez utóbbi a megállapítás teljes mértékben igaz Mihálovics könyvére is.

A nyelvtanításra és –tanulásra vonatkozó aktuális fő irányelveket a *Közös Európai Referenciakeret* (KER) fogalmazza meg: „A nyelvtanulás és nyelvtanítás feladatainak és céljainak meghatározásakor három dologra kell alapoznunk: egyrészt a tanulók és a társadalom szükségleteinek felmérésére, másrészt azokra a tanulók által elvégzendő feladatokra, tevékenységekre és folyamatokra, amelyeknek a végrehajtása a szükségletek kielégítéséhez szükséges, harmadrészt pedig az ezek elvégzéséhez fejlesztendő/kialakítandó kompetenciákra és stratégiákra” (KER 2002: 159). Ebben az értelemben a nyelvtan már „csupán” a kommunikatív kompetencia egyik elemeként jelenik meg, és nem a nyelvtudás alappilléréként: „A kommunikatív szándék valóra váltásához a nyelvtanulóknak és nyelvhasználóknak a fentiekben részletezett általános képességeiken túl kimondottan a nyelvvel összefüggő kommunikatív kompetenciájukat is alkalmazniuk

kell. A kommunikatív kompetencia ebben a szűkebb értelemben a következő komponensekből tevődik össze: – nyelvi kompetenciák; – szociolingvisztikai kompetenciák; – pragmatikai kompetenciák” (KER 2002: 121). Ennek folytán a grammatikai kompetencia az adott nyelv nyelvtani rendszerének ismereteként és annak aktív használataként értendő. A nyelvtani szerkezetek helyes használatával kapcsolatban a KER-ben a következő leírás olvasható:

GRAMMATIKAI HELYESSÉG

C2

Következetes grammatikai helyességgel uralja komplex nyelvi eszköztárát, még olyankor is, amikor figyelmét más köti le (például mondanivalójának tervezése, mások reakcióinak figyelemmel követése).

C1

A grammatikai helyesség magas szintjét következetesen fenn tudja tartani; hibák ritkán fordulnak elő, és nehezen észrevehetőek.

B2

Jó grammatikai biztonság; időnként kisebb mondszerkezeti hibák, nyelvbontások vagy nem szisztematikus hibák még előfordulhatnak, de ezek ritkák, és utólag gyakran kijavíthatók. Viszonylag magas szintű grammatikai biztonsággal kezeli a nyelvet. Nem követ el olyan hibákat, amelyek félreértésekhez vezetnek.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált két korszak más-más hangsúlyt helyez a nyelvtanra mint a nyelvtanulás elemére.

4. Mihálovics Iván *Gyakorlati ilir nyelvtan* és Vig István *Horvát nyelvtan* c. tanulmányok összehasonlítása

4.1. A művek felépítése

Nincs egységes vélemény arról, hogy hány kiadásban jelent meg a bajai tanár Mihálovics János (Iván) nyelvtankönyve. Egyes adatok szerint a 175 oldalas művet 1874-ben, 1874 és 1881-ben adták ki, míg más adatok szerint a második kiadás egy 63 oldalas illír-magyar szótár volt: *Mihálovics, János, Gyakorlati ilir nyelvtan / tankönyvül és magánhasználatra írta Mihálovics János. 2. füz., [Ilír-magyar] Gyökszó-tár, Baja : Szigriszt Gy. bizománya, 1874.* (Mlikota / Baraban / Aleksa Varga 2017). A nyelvtankönyv címlapján többek között a következő adatok szerepelnek: *Gyakorlati ILIR NYELVTAN. Tankönyvül és Magánhasználatra IRTA: MIHÁLOVICS JÁNOS KÉPEZDEI TANÁR.* Mindkét kiadásban a tankönyv a horvát nyelv nyelvtani leírását tartalmazza, magyar nyelvű magyarázatokkal,

a második részében pedig illír-magyar szótár, illetve "gyökszó- tár" található, ahogyan ez a második kiadás borítóján szerepel. A nyelvtannak szánt részhez képest a szótár terjedelme igen csekély. A 175 oldalas mű hangtani, helyesírási, alaktani és mondattani kérdésekre tér ki. A legátfogóbban az alaktan (változtatható és megváltoztathatatlan szófajok) szerepel, utána a szóalkotás, míg a hangtani, helyesírási és mondattani fejezetek csak áttekintő jellegűek, hozzájuk nem tartozik részletes nyelvi leírás (Mlikota /Baraban /Aleksa Varga 2017).

Vig 333 oldalas nyelvtankönyve a szófajtanak és a mondattannak szentel figyelmet, a szófajtan leírása a legterjedelmesebb. A fejezetcímeknél – Mihálovics-hoz hasonlóan – Vig is részben horvát fordítást használ. A 19. századi nyelvtankönyvvel szemben a 2008-as mű nem foglalkozik a fonológiával és a helyesírással. A korabeli nyelvtani kézikönyvekkel összevetve azt állapítottuk meg, hogy Mihálovics könyvének szerkezete átfogóbb az akkori *Zágrábi Filológiai Iskola* nyelvtankönyveinél, és közelebb áll a múlt századi nyelvtani hagyományhoz. Továbbá, Vig Istvánhoz képest Mihálovics részletesebben magyarázza az egyes nyelvi jelenségeket, és arra törekszik, hogy a magyarázatait gyakorlati példákkal illusztrálja. Műve felépítését illetően Mihálovics a Mažuranić *Slovnica Hrvatska* (1869) c. tanulmányát használta normatív modellként (Mlikota /Lehocki-Samardžić/Baraban 2016). Ugyanakkor feltételezhető, hogy Vig István nyelvtankönyve – amely metanyelve szintén a magyar – nem a majdnem 130 évvel régibbi Mihálovics könyvét vette alapul, hanem a modern horvát nyelvtankönyveket. Ugyanis Vig nem említi Mihálovicsot felhasznált forrásai között (Vig 2008: 355), hanem – egyebek mellett – Silić-Pranjković nyelvtanát. Ha a 2008-as művet a Horvátország területén megjelent más horvát nyelvtankönyvekkel hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy Vig kötete kevésbé gazdag, ugyanakkor jól átgondolt és kidolgozott nyelvtani áttekintést nyújt a horvát nyelvet tanuló diákoknak.

4.2. A két mű összevetése egy kiválasztott nyelvtani fejezet alapján

A nyelvtanítás szempontjából nagyon fontos ismerni az adott nyelv igerendszerét, mivel sok esetben ez az egyik legnehezebben elsajátítható nyelvtani rész. Így érdekes volt számunkra a két könyvet ebből a szempontból részletesebben összehasonlítani. Mihálovics az ige meghatározását és az igeek kategorizálását a Mažuranić nyelvtana szerint végezte és a következő igecsoportokat hozta létre: *prelazni* és *neprelazni* (*nepravi povratni*, *pravi povratni* i *uzajmni reciproca glagoli*), valamint *osobni*, *neosobni*, *pravilni* és *nepravilni*, (Mlikota / Lehocki-Samardžić / Baraban 2016: 136). Hat igei módot különböztetett meg (*pokazni*, *moćni*, *željni*, *zapovjedni*, *neopredjeljeni* és *pričestje* vagyis *dionik*) (89 – 90. oldal) valamint hét igeidőt (*sadanje vrēme*, *prošlo trajno* avagy *nesvršeno vrēme*, *nēgda*

prošlo, prošlo (Mažuranićnál *sadanje prošlo*), *prědprošlo* (Mažuranićnál *predprošlo*), *buduće* és *buduće prošlo* (90. old.) (Mlikota / Lehocki-Samardžić / Baraban 2016: 137). Érdekességként említendő, hogy valószínűleg a magyar anyanyelvi beszélők számára Mihálovics az ún. hatékony módot vezeti be, a *moćni načín-t*, és ezt azzal magyarázza, hogy a hatékony módot a *moğu* [tud] igével alkotjuk (100. oldalon), amelynek közvetlen átvétele a magyar igei rendszert idézi. Minden bizonnyal Mihálovics a magyar szerkezetből indult ki, azt feltételezve, hogy a célcsoportja valószínűleg jobban ismeri a magyar nyelv leíró nyelvtanát (Mlikota / Lehocki-Samardžić / Baraban 2016: 138).

Vig István az igék alaktani osztályozásával kezdi az igerendszer leírását, nevezetesen a határozott és a határozatlan igealakokkal ahol a főnévi igenév és a jelen idejű igealakok tövei közötti különbséget magyarázza. Leírja, hogy a főnévi igenévnél két végződést használunk, a *-ti* és a *-ći-t*, de nem hívja fel az olvasó figyelmet arra a tényre, hogy a *-ći* végződés valójában a *-ti*-ből származtatható, pl. *ići* : az *id* + *ti* összevonásából származik (Vig 2008: 21). Vig nyelvtankönyvében a horvát hagyománytól eltérően nevezi a személyes és személytelen igéket *lični i bezlični glagoli*. (Vig 2008: 26), feltételezhetően abból a meggondolásból, hogy a magyar anyanyelvi beszélők így könnyebben láthatják át a rendszert.

5. Összefoglalás

A fenti fejezetekben sikerült megválaszolnunk a bevezetésben feltett első két kérdést, így e sorokban a harmadik kérdésre igyekszünk választ adni. Ha a horvát mint idegen nyelv ECL nyelvvizsga⁵ követelményeit vesszük alapul, megállapíthatjuk, hogy minél magasabb a nyelvtudás szintje, annál gazdagabb az elsajátítandó nyelvtani szerkezetek palettája. Vig és Mihálovics műveinek felépítését és nyelvezetét megvizsgálva elmondható, hogy a 19. századi célcsoport valószínűleg a C1, illetve a C2 nyelvi szintet képviselte. Vig István könyve azonban inkább a B2 szint elérését tűzte ki célul. Mihálovics János nyelvtanát leginkább érdekességként lapozgathatja a C1 szintet már elért nyelvtanuló.

Irodalom

- Közös Európai Referenciakeret, http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp, 2016. november 2.
- Mlikota, J., Baraban B., Aleksa Varga, M.: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan Ivana Mihalovića*. Budapest, 2017. (megjelenés alatt)

⁵ www.ecl.hu, 2016. november 2.

- Mlikota, J., Lehocki-Samardžić A., Baraban, B.: Tragom Mažuranićeve Slovnice Hèrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan. In *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knjiga 42, svezak 1, 2016, 121–145.
- Mihálovics J.: *Gyakorlati ilír nyelvtan*. Baja, 1874, 1881.
- Pelcz K.: A nyelvi minták megjelenési formái a 19. századi magyar nyelvkönyvekben, *THL2*, 2006. 1.-2 sz., 93-102.
- Sablić Tomić, H.: *U osječkom nutarnjem gradu*. Zagreb, HAZU, 2016. (megjelenés alatt).
- Aleksa, M., Hrisztova-Gotthardt, H.: *Az interkulturális kommunikációról és nehézségeiről: Magyarok horvát szemmel*, http://translat.btk.pte.hu/downloads/translat/translat_2007_nov.pdf, 2009. február 16.
- Vig I.: *Horvát nyelvtan*. Budapest, Szlav Filológiai Tanszék, 2008.

Bárány Erzsébet

barany.erzsabet75@gmail.com

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Nyíregyházi Egyetem, Kelet- és Közép-európai Kutató Központ

Magyar szavak az óukránban

A magyarság és a szlávok őseinek korai kapcsolatai a IX. század második, illetve a X. század első felére tehető. E kontaktus akkor lett intenzív, amikor a magyarok a Kárpát-medencében telepedtek le, azaz az Árpád-házi dinasztia uralkodása idején. E történelmi érintkezés eredményei megfigyelhetők a magyarok és az ukránok néprajzi és nyelvi adataiban is¹. Az ukrán nyelvemlékekben érdekes írások találhatók a magyarok és a kijeviek kapcsolatáról a X–XI. században. Vasil' Nimčuk akadémikus 2014-ben megjelent tanulmányában a legrégebb magyar és ukrán kapcsolatokkal foglalkozik. A korabeli magyar és ukrán kapcsolatokról Nestor a krónikás neves műve, a *Régmúlt idők elbeszélése* is beszámol². A krónikás informál a magyarok IX. századi, Kijev melletti békés átvonulásáról (ennek tiszteletére 1997. február 13-án a Szent Miklós templom melletti Aszkold sírdombon emlékjelet avattak). Megemlíti Georgij Ugrin a Borisz Volodimirovics herceg háborújában tett szolgálatait és az uráért vállalt hősi halálát. Erről részletesebben a XI. sz. végén – a XII. sz. elején keletkezett *Uspenskij Sbornik*-ban fennmaradt Borisz és Gleb-legenda tudósít. György (Georgij) testvére, Magyar Mózes (Mojzij Ugrin) a kijevi barlangkolostor híresen erkölcsös és kegyes embere volt. A később szentté avatott Magyar Mózes ereklyéi a fent említett kolostorban nyugszanak³.

Feltételezhető, hogy e két nép korai kapcsolatának nyelvi bizonyítékai is vannak: az ukránok őseivel találkozáskor a Kijevi Rusz területén a magyarok számukra

¹ Kniezsa István, Magyar–szláv nyelvi érintkezések. -- In: Szekfű Gyula (szerk.), A magyarság és a szlávok. Budapest, 1942. 137–145; Gunda Béla. Magyar–szláv néprajzi kapcsolatok. In: Szekfű Gyula (szerk.). A magyarság és a szlávok. Budapest, 1942. 165–184.

² Hodinka Antal Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1916.

³ Німчук В.В. Угорці в Києві та на Київщині (кінець IX–початок XII ст.). In: Барань Є., Черничко С. (ред.). Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Берегово, 2012 рік). Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2014. 7–17.

addig ismeretlen fogalmakat megnevező szavakat is átvehettek. Később, a Magyar Állam létrejöttével és tekintettel arra, hogy a kisebbséghez tartozó lakosság egy része keleti szláv (ruszin) volt, a magyar nyelvi hatás élénknek bizonyult a szomszédos keleti szláv nyelvre⁴. Dialektológiai tekintetben a magyar nyelv hatása a legerőteljesebb a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárásokra⁵. Az ukrán nyelv és nyelvjárások magyar jövevényszavainak kutatása gazdag irodalommal rendelkezik: megvizsgálták egy község szókészletére gyakorolt magyar hatást⁶, egy régió magyar elemeit⁷, elvégezték Kárpátalja egész nyelvjárási területére kiterjedő hungarizmus-kutatást⁸, összefoglalták a magyarországi nyelvészek által elvégzett kutatások eredményeit a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok terén⁹.

A XIV–XVII. századi nyelvállapotot tükröző nyelvenlékek anyaga értékes adatokat szolgáltat az ukrán nyelv magyar jövevényszavak kutatásában¹⁰. A mai Kárpátalja területén a XVI. században keletkezett Nyagovai Posztilla szókincsét Dezső László tanulmányozta¹¹.

⁴ Лизанець П. М. Мадярьські племена та їх історичні і мовні зв'язки з східними слов'янами (пізніше українцями). In: Слов'яно-угорські міжмовні та літературні зв'язки. Науково-тематичний збірник. Ужгород, 1970. 78–81.

⁵ Балецкий Э. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах. In: Studia Slavica 6 (1961), 248.

⁶ Орос В. І., До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания (сентябрь – октябрь 1963 г.). Ужгород, 1963. 52–54; уő., До питання українсько-угорських мовних контактів. In: Тези доповідей та повідомлення міжвузівської конференції з питань теорії та методики викладання іноземних мов (грудень 1964). Ужгород, 1964. 40–43.

⁷ Мокань А. А., Исконные слова в мараморошских украинских говорах Закарпатской области УССР и их синонимы, заимствованные из венгерского языка. In: Вестник Ленинградского университета. № 20. Серия истории, языка и литературы. Вып. 4. Ленинград, 1962. 125–135; уő., Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах. In: Вопросы финно-угорской филологии. Выпуск 3. Ленинград, 1977. 100–124.

⁸ Лизанець П. Н., Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межязыковые связи. Будапешт, 1976; уő., Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. ч. III. Конспект лекцій. Ужгород, 1976.

⁹ Барань Є. Динаміка вивчення українського мовознавства та угорсько-українських мовних контактів в Угорщині. In: Барань Є., Черничко С. (ред.). Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Берегово, 2012 рік). Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2014. 74–81.

¹⁰ Egy korábbi tanulmányban részben érintem e kérdést: Jevhen Timcsenko "Матеріали для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV–XVIII вв." („Adatok a XV–XVIII századi dél-országi nyelv szótárához") című munkáját alapul véve tárgyalom azokat az óukránban előforduló szavakat, amelyek eredetük tekintetében összefüggésben vannak az azonos hangzású magyar szavakkal, vő. Барань Єлизавета Лексика угорського походження та її тлумачення в історичних словниках української мови. In: StSl 58/1 (2013) 27–37.

¹¹ Даже Ласло, Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ). Debrecen, 1985.

Jelen tanulmányban a XIV–XV század Óukrán nyelv szótárában¹² és az ukrán nyelv XVI–XVII. század első felét tükröző Ukrán nyelv szótárában¹³ előforduló magyar jövevényszavak vizsgáltam meg. Kocsis Mihály 1993-ban megjelent tanulmányában az Óukrán nyelv szótára alapján a következő magyar eredetű szavakat vizsgálta: *теpx* ‘teher’, *таpъ* ‘tár’, *содыша (совдыша)* ‘szavatos’, *хотарь* ‘határ’, *илишъ* ‘élés’, *оурикъ (оурикь, оурик, оурыкъ)* ‘örök’, *бербениця* ‘berben-ce’, *кезтишъ* ‘kezes’¹⁴.

Az általam elemzett szóanyag egy része közvetlenül került az átvevő nyelvbe, míg egy másik része a lengyel nyelv közvetítésével a közvetlen lengyel–ukrán, a XVI. században intenzív lengyel–magyar nyelvi kapcsolatok következtében. Ide sorolhatók a hadi terminológia példái: a *гайдук*, *гермекъ (кгермекъ)*, *добошъ (добашъ)* szavak. A **гайдук** ‘az udvari őrség katonája’ (SUM VI, 182) < m. *hajdú* ‘a XVI–XVII. században szegénylegényekből összeverődött katonák’: *взяли(с)мо га(у)дука копу вступного (Львів, 1607–1645 РДВ 24); мене ж самого... гайдукомъ и слугамъ своимъ на месте у Києви казавши поймати... (Житомир, 1618 Арх ЮЗР 1/VI, 457). A гайдук főnévből más főnév és több melléknév változat képződött: гайдущий, гайдущкий, гайдущский ‘amelyik a hajdút illeti vagy tulajdonát képezi’: ...служил службу гайдущкую... (Луцьк, 1606 АрхЮЗР 8/III, 521); гайдущтво ‘katonai szolgálat’ (SUM VI, 182–183): ... одняли и въ гайдущтво оного собе обернули (Луцьк, 1618 Арх ЮЗР 6/I, 388) – vö. ukr. *гайдек* ‘a XV–XIX. században felkelő partizán a déli szlávoknál; lakáj; hajdú’¹⁵. A szó tulajdonnévként is előfordul: ...Павукови старому, Гайдукowi старому (Житомир, 1650 Арх ЮЗР 3/IV, 486–487); Гри(ц)ко Га(у)дукъ (1649 РЗВ 381 v). A **гермекъ**, **кгермекъ** ‘fegyverhordozó’ (SUM VII, 138) < m. *gyermek*: ...с тым же кгермком своим... (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 47); около себе жолнѣровъ *гермковъ* ... много (Вільна, 1627 Дух.б. 3 зв.). A *гермекъ*, *кгермекъ* lengyel közvetítéssel került az ukránba (vö. óle. *giermek*); a jelentésbővülés feltehetően a lengyelben keletkezett (vö. óle. *giermek* ‘fegyverhordozó’) – vö. белорусз *кгермекъ (гермок)* ‘fegyverhordozó’¹⁶. A **добошъ**, **добашъ** ‘üstdobos’ (SUM VIII, 46–47) < m. *dobos* ‘ua.’, N. *добош*: ... а видечи есче трохи живо(г)[о], *добашови**

¹² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Том 1–2. Київ, 1977.

¹³ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Національна Академія Наук України – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Том 1–11. Львів, 1994–2004.

¹⁴ Kocsis Mihály, A magyar nyelv néhány szavának történetéhez – Ukrán oklevelek alapján. In: Fejér Ádám, H. Tóth Imre és más. (szerk.). Magyarok és szlávok. Szeged, 1993. 415–421.

¹⁵ ESUM 1: 453.

¹⁶ Zoltán András, Magyar szavak az ófehéroroszbán. In: Mártonfi Attila–Pap Kornélia–Slíz Marianna (szerk.), 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Budapest, 2006. 496.

своєму дѣругому Самоєлови... (Житомир, 1650 ДМБН 201). – Az ukr. N. *dobos* ‘üstdobos’ feltehetően lengyel közvetítéssel került az ukránba¹⁷.

Közvetlen kölcsönzésként kerültek a Nyagovai Posztilla szókincsébe a hadi terminológia példái: **гаталомъ** (SUM VI, 194) < m. *hatalom* ‘ua.’: ...Господь Богъ Сикимляны дѣля *гаталму* донькы Іаковъвы (XVI sz. NP 222); **годножъ** ‘(al)hadnagy’ (SUM VI, 243) < m. *hadnagy*: научайме ся за сего *годножа* смиреніе ... (XVI ст. NP 97).

A politikai és gazdasági kapcsolatok révén a következő szavak adatoltak: **биршагъ** ‘штраф’ (SUM II, 85) < m. *bírság* ‘ua.’: И *би(р)шагу* панѣ осудили со(в)габирови... (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 222); **бирувъ** ‘bíró’ (SUM II, 84) < m. *bíró* ‘ua.’: а слуга естъ на сѹмѣ свѣтѣ кождый, хотѣ король, хотѣ панѣ,.. хотѣ *бирувъ* (XVI sz. NP 120); И побожі(в) Абрама руща(н)скый *бирувъ* Кузма, и были при томѣ добріи люде (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 223); az ukr. N. *bíriv* és *bériv*, *bírív*, *bíróv*, *bíryv* fonetikai változatai ‘falusi bíró’ jelentésben is elterjedt¹⁸; **валтовати** ‘kivált, megvált’ (SUM III, 172) < m. *vált* ‘ua.’: Тутѣ научайме(ся), братя, якѣ не може чоловікѣ душу *валтовати*... (XVI sz. NP 34), *валтоватися* < m. *kivált*: Выдцѣ научайме ся, яко будеме мочи ся *валтовати* на судѣ (XVI sz. NP 12); származékai: *выдвалтовати*, *выдвалтовати* (SUM V, 148): не можетѣ ся тамѣ выдплатити у аду хотѣ якый богатый, тай не *выдвалтовати* тамѣ душу свою (XVI sz. NP 150); **варышъ** (*варишъ*, *варошъ*) ‘város’ (SUM III, 172) < m. *város* ‘ua.’: выдтудѣ выходятѣ книжницы, попове, владыци на *варышъ* и на села (XVI sz. NP 99); Почали палити *варишъ* и села (Кум’ята, 1648 Паньк. I, 157). А *варышъ* főnévből képződött a *варыскый*, *варышкый* (N. *вароський*) melléknév: Тогда розгнѣвавъ ся панѣ хыжный, рюкѣ слугумѣ своимѣ: Пуйдѣте борзо на распутіе и на улицѣ *варыскый* и убогихѣ, и бетѣжныхѣ... приведѣте сюды (XVI sz. NP 184). A Nyagovai Posztillában a szó kizárólag -ы- magánhangzóval fordul elő a második szótagban mind zárt (vö. *варышъ*), mind nyílt szótagban (vö. *варышъ*). A nyelvjárási -иш/еш alakot Zoltán András morfológiai tényezőkkel magyarázza: a magyar -os szuffixszum szláv-иш-re való változása¹⁹ – az ESUM csak a magyarral azonos *váрош* szóalakot közli²⁰; **газда**, **казда** 1. ‘férj’: сестра Гафичова, и(з) своимѣ *газдом* из Ігнатомѣ Бублеомѣ продала лазокѣ тот... (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 223); 2. ‘gazda’: усе, что чинишѣ, выдѣ душѣ роби, як Господеви... *каздѣ* служи, якѣ Христови (XVI sz. NP 98); 3. ‘orgazda’:

¹⁷ ESUM 2: 98.

¹⁸ ESUM 1: 184–185.

¹⁹ Золтан Андраш, Венгерские элементы в Няговских поучениях. // Julijan Тамаш (уред.) Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традицијах. Нови Сад, 2012. 253.

²⁰ ESUM 1: 333.

не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь имъ *казда* (XVI sz. NP 19). (SUM VII, 125) < a m. *gazda* (a régi magyarban *kazda* is, TESz 1: 1037) átvétele; *каздѹвство* (*газдѹвство*) ‘gazdaság’ képződmény adatolt: ...гадковъ инъшее гадатъ о *каздѹвствѣ*... (XVI sz. NP 212); a *zázda* az oroszban is adatolt²¹. A szó a magyarban szláv eredetű (vö. szl. *gospoda*), tehát az óukránban visszakölcsönzés a magyarból;²² **мещеръ, мештер** ‘mester’ (SSUM I, 588) < m. *mester* ‘ua.’: ... балица воевода и драгъ *мещеръ*... (Ciret, 1404 GM); ...слоуга наш Мигаю *мештер* (Васлуй, 1476 BD II, 337). A Nyagovai Posztillában a *мештеришк* < m. *mesterség* adatolt.²³ – vö. ukr. N. *мештерний* ‘mester (melléknév)’²⁴; **нѣмишъ** ‘nemes’ (SSUM II, 39) < m. *nemes* ‘ua.’: ...и шандръ *нѣмиши* о(т) (са)рвасова... (Ciret, 1404 GM); **вицашпанъ** ‘vicispán’ (SSUM I, 177) < m. *vicispán* ‘ua.’: Се азъ панъ радоуль *вицашпанъ* марамоуре(ш)скы(м) ижоупанъ ба(н)ко... (Ciret, 1404 GM). A Nyagovai Posztillában a *шпанъ* alak adatolt ‘ispán’ < m. *ispán* ‘ua.’: ...хоть панъ, хоть *шгпанъ* (XVI sz. NP 414).

A közigazgatási szakszókincshez a moldáv oklevelekben előforduló hungarizmusok a következők: **банъ** ‘bán’ (SSUM I, 86) < m. *bán* ‘ua.’: ...Барбой(л) *банъ* (Дял, 1455 Nic. Doc.). A *банъ* szó a moldáv közigazgatási szókincshez tartozik. Az ukrán nyelvemlékekben a szó nem adatolt, ezért az óukrán nyelv hungarizmusaihoz csak jelképesen sorolhatjuk; a moldvai okiratokban a *Банъ* hivatalnok megnevezéseként fordulnak elő a szóalakok, amelyek a magyar *bán* képződményei²⁵; **кезѣшъ** ‘kezes’ (SSUM I, 473) < m. *kezes* ‘ua.’: про то(ж) азъ есж(м) *кезѣшъ*, за тоты лю(дѣ)... (Бирлад, 1434 Cost. II, 675). A *кезѣшѣство* képződmény ‘kezes-ség’: ...мы хоче(м) узѣти ваши(м) чоловеко(м) за тото *кезѣшѣство*... (Бирлад, 1434 Cost. II, 675); **орашанѣ** ‘városi lakos’ (SSUM II, 91) < m. *város* képződménye: ...платили каждыи мыто и *орананѣ*... (Устя Кракова, 1439 Cost. II 461), a szó az óukrán nyelvbe román közvetítéssel került, vö. *orăș*²⁶; **хотаръ, хотаръ** 1. két birtok közötti természetes vagy mesterséges választóvonal’: ... а *хотаръ* имъ нижни о(т) марышѣвѣци... (Роман, 1392 Cost. I, 7); 2. ‘a település vagy annak részét elválasztó vonal’; 3. ‘a falvak telkei vagy

²¹ Hollós Attila, Az orosz szókincs magyar elemei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206 sz. Budapest, 1996. 23.

²² ESUM 1: 450–451.

²³ Дәже Ласло, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. In: StSl 7 (1961), 167.

²⁴ ESUM 3: 456.

²⁵ Штефуца Вікторія, Угорські запозичення в українсько-молдавських грамотах XIV–XV ст. (аналіз урядової назви «апрош»). In: Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини: збірник наукових праць. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014/5. 103.

²⁶ Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. Budapest, 1966. 579.

földterületei közötti határjelzés' (SSUM II, 513–514) < m. *határ*. A *xomap* főnév régi kölcsönzés az ukránban, az ómagyar **χotār*, **χottār* a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárásokban **χottar* alakban honosodott meg²⁷ feltehetően a szlovák vagy román nyelv közvetítésével²⁸.

A magyarok és az ukránok mindennapi érintkezése a mai Kárpátalja területén volt a legintenzívebb, mivel a két nemzet tagjai évszázadokon keresztül egy államrendszerben éltek. A XIV–XV század nyelvállapotát átfogó Óukrán nyelv szótárában és az ukrán nyelv XVI–XVII. század első felét tükröző Ukrán nyelv szótárában adatoltak a mindennapi szókincs példái. A szótár szerkesztői leggyakrabban a Nyagovai Posztilla anyagára hivatkoznak: **алдомашъ** 'áldomás' (SUM I, 93) < m. *áldomás* 'ua.': И пить на тото алдомашъ (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 222); быть руца(н)скыи бирувъ Мигаль Мелентіовъ на алдомашы (uo., 224). Az ukr. N. *одомаш*, *алдомаш*, *галдамаш* feltehetően a szlovák nyelv közvetítésével került az ukránba²⁹; **банованъ** 'bánat' (SUM II, 18) < m. *bán(at)* 'ua.': мовить Христось: токимъ у сердци // чоловіку мирнусть и весѣля, а мамонъ: токѣмъ журу и банованъ (XVI sz. NP 94–95) – vö. ukr. N. *банувати* 'bánkodik', *банá* 'bánat'³⁰; **бетегъ, бетюгъ, бютюгъ** 'betegség, gyengeség' (N. *бетега*) (SUM II, 82) < m. *beteg(ség)* 'ua.': Также и мы, братья, коли кто упадеть у якую неволю, или ятя, или у *бетюгъ*... такъ чини, якъ сесѣ люде (XVI sz. NP 29); ...чомъ мы за грѣхы нашѣ не лише есме дожны слущствомъ, албо *бетегомъ*, али ище мусиме терпѣти (uo., 178); *бетѣжный* (melléknév) 1. 'beteg, gyenge': Видишъ, Христось звалъ сыномъ *бетѣжного* чоловіка (XVI sz. NP 31); 2. főnév: И речетъ Хрисось праведнымъ: „Подте, вы, благословенныи выдѣ отца моего, чомъ было вамъ жаль голодныхъ, и жалныхъ, и стороныхъ, и голыхъ, и *бетѣжныхъ*, и имитыхъ дѣла мене и дѣла слова моего” (XVI sz. NP 11) – vö. ukr. N. *бетѣга* 'betegség', 'haszontalan ember', *betiz* 'gyengeség'³¹; **бированъ** 'erő; hatalom' (SUM. II, 84) < m. *bír(ás)* 'ua.': „Чомъ намъ ся родила дѣтина и сынъ далъ ся намъ, чѣя *бированъ* у него”, якъ мовиль Павелъ святыи (XVI sz. NP 47); а *бировати* igei képződmény < m. *bír* 1. 'uralkodik, hatalommal bír': Господь на небесѣхъ наготовиль столецъ свуй, и царство его надъ усѣми *бируеть* (XVI sz. NP 46); 2. 'tulajdonában van': будь готувъ усе, чимъ *бируешъ*, лишити и погубити ище и тѣло и душу май радъ, нѣжъ согрѣшити (XVI sz. NP 158); 3. 'tud, képes': плати, кому есь доужень, чини и роби и(сѣ) правдовъ, кому чимъ *бируешъ* (XVI sz. NP 158) –

²⁷ Мокань А. А., К этимологии закарпатско-украинского (мараморошского) *χutar*. Советское финно-угроведение. VII. Таллин, 1971. 45–46.

²⁸ ESUM 1: 576.

²⁹ ESUM 4: 162.

³⁰ ESUM 1: 135.

³¹ ESUM 1: 178.

vö. ukr. N. *бipyвати* ‘tud, képes valamire, törekszik’, *бiровати* ‘tulajdonában van valami, bír valamivel, birtokol valamit’³²; *бѣзентовати, бѣзеньтовати* ‘bizonyít’ (SUM III, 146) < m. *bizonyít*: А Исусъ рюкъ ему: Што бы есь не убивъ, и курварство не учинивъ, и не укравъ, и ужу не *бѣзеньтовавъ* (XVI sz. NP 10). А *добѣзентовати, добѣзеньтовати* ‘bizonyít, alátámaszt’ igeképződmény: Чомъ лише вѣровъ можеме ся спасти, *добѣзеньтовую* и симъ, ажъ Господь смотреть лѣпше вѣру, якъ естъ написано (XVI sz. NP 186); *бѣзовань* ‘remény’ (SUM. III, 146) < m. *bizalom*; az Ukrán nyelv szótárában (SUM) ‘remény’ jelentés adatolt, a szövegkörnyezett alapján a ‘bizalom’ jelentés a megfelelő³³; a szótár szerkesztői tévesen a *bozovány* szóalakot közlik forrásként; jelen szó ismeretlen a magyar nyelvben³⁴: ...тогда твоя *бѣзовань* не посоромитъ ся передъ на Богомъ, и не погыне (XVI sz. NP 78); *бѣзоватися* igeképződmény (SUM III, 146) < m. *bízik* ‘ua.’: ...ци имаеме вѣру правую ико Богу, ци *бѣзуеме* ся на Бога выдъ усеи душѣ (XVI sz. NP 61); – vö. ukr. N. *бизівний* ‘megbízható’ *бѣзоватися* ‘bízik’³⁵; *бѣзонъшагъ, бѣзонъшакъ* ‘tanú’ (SUM III, 146) < m. *bizonyság* ‘tanú’: будете ли *бѣзонъшагы* у Ерусалимѣ (XVI sz. NP 73); *бѣзонишество, бѣзонишадство* képződmény ‘bizonyosság’ (SUM III, 146) < m. *bizonyság* ‘ua.’: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его *бѣзонъшество* (XVI sz. NP 44); *бѣчеловати* ‘valakit valamilyennek vél, tart’ (SUM III, 154) < m. *becsül* 1. ‘vminek az értékét vagy mértékét meghatározza; értékel’: И опять каравъ жиды, што были почали *бѣчеловати* одну королицу за Бога (XVI sz. NP 210); 2. ‘értékel, tisztel vkit’: И самъ сынъ Божій указати хотѣвъ: „Кто мене будетъ *бѣчеловати* и любити передъ людьми, визнаю и я его передъ отцемъ небеснымъ” (XVI sz. NP 213); *бѣчелованя* ‘megbecsülés, tisztelet’ (SUM III, 154) < m. *megbecsülés* ‘ua.’, у *бечелованю имати* (що) – megünnepel, méltat, méltat vmit, tartja magát vmihez: ...день святыи у *бѣчелованю* имали (XVI sz. NP 205). Zoltán András hangsúlyozza, hogy a szótövi -i- magánhangzó előfordulása arra utal, hogy a szó nem a mai magyar *becsül* ige átvétele, hanem a régi *bücsül* nyelvjárási alakhoz vezethető vissza³⁶– vö. ukr. N. *бичилувати* ‘becsül’, *бичалувати, бичалувати* ‘tisztel, becsül’³⁷; *валасть* ‘válasz’ (SUM III, 169) < m. *válasz* ‘ua.’ Az Ukrán nyelv szótára (SUM) a *választ* igeként ‘egy mellett dönt; szavazással dönt’ jelentésben közli fel-

³² ESUM 1: 201.

³³ Даже Ласло, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. In: StSl 7 (1961), 161.

³⁴ Magyar Értelmező Kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 2003.

³⁵ ESUM 1: 194.

³⁶ Золтан Андраш, Венгерские элементы в Няговских поучениях. // Julijan Тамаш (уред.) Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традицијах. Нови Сад, 2012. 253.

³⁷ ESUM 1: 188.

tehetően a szó utolsó mássalhangzójának a megtévesztésével, a szöveggörnyezet a *válasz* főnév tárgyragos esetére utal: не имали *валасу*, ци положить ихъ у панство (XVI ст. NP 38); Для того имали вѣру дужую, чомъ на пути имъ не давъ нѣякій *валастъ* (uo. 110); **гамѣшно** ‘hamisan, valótlанul’ (SUM VI, 188) < m. *hamis* ‘nem valódi; megtévesztő; téves, helytelen’: ...што бесме ся не божили *гамѣшно* именемъ Божиимъ противъ ближнему нашему (XVI sz. NP 211) – vö. ukr. N. *gámiшнii* ‘sóvár, ravasz, haragos, gonosz’³⁸.

A Nyagovai Posztilla egyik részlete vizsgálata során Zoltán András arra a következtetésre jutott, hogy a magyar jövevényszavak nem csak felületes idegen eredetű szavak a Posztilla szövegében, hanem a XVI. századi máramarosi nyelvjárás meghonosodott elemei. Erre utal a szavak fonetikai, morfológiai és szemantikai adaptációja, a szóképzés gyakorisága³⁹.

Az **ершены** ‘táska, erszény’ *tb* (SUM IX, 101) < m. *erszény* ‘(bőr)tárca, zacskó’ forrása Pamva Berinda Lexikonja („Лексикон словенороський”): ...тобола, калита, мѣшо(к), үго(р)ски, *ершены* (1627 ЛБ 157). Vasyľ Nimchuk megállapította, hogy a m. *erszény* transliterációja cirill betűkkel, az *у* betű *ы* betűvel a lengyel szavak mintájára annak a jele, hogy Pamva Berinda írott forrásból merítette példáját s nem a népnelyvből⁴⁰.

Végelesen nincs meghatározva a **балта** ‘hosszú fanyélbe illesztett éles, fa aprítására való vas’ szó eredete (SUM II, 16) < m. *balta* ‘rövid fanyélbe illesztett éles, fa aprítására való vas’: тых всих верхуменованыхъ студентовъ своихъ оружно, с кордами, шаблями и *балтами* для взята кгвалтомъ... (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 593). Az Ukrán nyelv szótára (SUM) a szót török eredetűnek titulálja. Itt a magyar nyelv közvetítő szerepét is figyelembe kell venni⁴¹.

A **бантовати** < m. *bánt* ‘háborgat, nyugtalanít’ a moldáv oklevelekben fordul elő (SUM I, 86) < m. *bánt* ‘(meg)ver; nyugtalanít vkit, bánatot okoz’: не *бантоватъ* их (Дольний Топр 1475 BD I, 200); a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban is elterjedt⁴².

Nem magyar jövevényszó, de magyar vonatkozása van a *бекейшка* ‘magyar mintára szabott hosszú férfi szőrme ruha’ (SUM II, 72): пограблено... *бекейшку* зеленую фалюндишовую (Луцьк, 1586 *Арх ЮЗР* 1/I, 231). A lengyel *bekieszka* ‘sajátos kabát féle’ 1586. évben adatolt és Bekes Gáspár nevéhez fűződik (lengyel Kasper *Bekiesz*, 1520–1579), aki Báthory István riválisa volt az erdélyi fejedelm-

³⁸ ESUM 1: 465–466.

³⁹ Золтан Андраш, uo. 255.

⁴⁰ Німчук В. В., Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. Київ, 1980. 118.

⁴¹ ESUM 1: 126, 128.

⁴² Лизанец П. Н., Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976. 575.

ségért. Ennek megfelelően a szó a lengyelben képződött a magyar vezetéknevből és csak később honosodott meg a magyarban *bekecs*, *bekes* alakban (a magyarban először 1774-ben adatolt⁴³). Aleksander Brückner a lengyel *bekieszka* szót a magyarból származtatja⁴⁴, a kronológia figyelembevételével ez azonban lehetetlen⁴⁵.

A példák azt bizonyítják, hogy a magyar lexikai elemek, ha csekély számban is, de meghonosodtak az óukrán nyelv szókincsében. A magyar jövevényszavak egy része ma is az aktív szókincs részét képezi elsősorban Kárpátalja területén⁴⁶, ahol a magyar és az ukrán nyelv érintkezik a társadalmi élet több területén.

Rövidítések

ESUM = Етимологічний словник української мови. В 7 томах. За ред. О. С. Мельничук. Т. 1–5. Київ, 1982–2006.

NP = Zoltán András (szerk.) A Nyagovai Posztilla. Nyíregyháza, 2006.

SSUM = Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Національна Академія Наук України – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Том 1–11. Львів, 1994.

StSl = Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae.

TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Budapest. 1967–1976.

SUM = Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Том 1–2. Київ, 1977.

⁴³ TESz 1: 271.

⁴⁴ Brückner Aleksander, Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927. 685.

⁴⁵ ESUM 1: 164; Hollós Attila, Az orosz szókincs magyar elemei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206 sz. Budapest, 1996. 17; Zoltán András, Magyar szavak az ófehéroroszbán. In: Mártonfi Attila–Pap Kornélia–Slíz Marianna (szerk.), 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Budapest, 2006. 497.

⁴⁶ Лизанец П. Н., Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976; Барань Є., Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. In: Українська мова 2009/2. 56–69.

Дьёрдь Бебеш

bebesigyorgy@gmail.hu

Pécsi Tudományegyetem, Újkortörténeti Tanszék

Некоторые черты истории закарпатско-украинцев с начала и до первой половины 19-го века

Данная небольшая статья занимается некоторыми чертами истории закарпатско-украинцев на территории Австро-Венгерской Монархии до первой половины 19-го века. Статья, главным образом, рассматривает то, чем русины отличаются от других национальностей Венгрии и какие специальные, чрезвычайные элементы совмещает в себе их народный характер. Мы ищем ответа, среди других вопросов, на тот вопрос, почему русины были единственным народом, который не боролся против венгерской революции 1848/49 годов.

В самом начале в нескольких словах представим *территорию* закарпатско-украинцев. Это очень важно для нас, потому что географическая среда как необходимое и постоянное условие общества, ускоряет или задерживает общественное развитие.

Закарпатско-украинская территория распространяется в больших линиях с верхнего течения Тисы до реки Попрада. Её северная граница – водораздел Карпат, то есть старая граница Венгрии. Южная граница закарпатских украинцев в общем совпадает с подножием гор, но на равнинах находилось несколько украинских деревень. Территория, населённая русинами, разделяется на три естественных района.

На южной равнине, в первую очередь, всегда преобладало земледелие, которое в общих чертах соответствовало венгерским условиям.

Во второй средней полосе, которая расположена в низком горном краю, всё ещё существовало земледелие, но большие леса и богатые пастбища предоставили возможность заниматься и скотоводством в крупных масштабах. На третьей зоне высоких гор, земледелие уже полностью отесняется на задний план. Здесь животноводство явилось главным занятием, существовавшим в форме высокогорной пастбы.

Но это скотоводство расцветало только до 18-го века. После этого оно уже не могло справиться с конкуренцией на венгерской низменности и стало преобладать земледелие. Но суровый климат делал возможным только выращивание кукурузы и картофеля. Это, а также тогдашняя несовершенная техника вместе с усиливающейся эксплуатацией жителей, означала голод и нужду для русинского народа, но несмотря на всё это, число закарпатско-украинцев всё возрастало.

Их число в 18-м веке составляло около 300 000. По данным переписи 1900-го года их число уже составляло 424 774, а в 1910-м году оно повышалось на 564 240.¹

Следующая таблица указывает на национальное распределение населения рутинской территории в 1910-м году.²

Экупы	Немцы	Венгры	Словаки	Закарпат. украинцы	Румыны	Прочие	Всего
Шариш-ская	18, 088	9,447	101,885	38,500	321	6,409	174,620
Земп-линская	193,794	9,749	92,943	39,033	209	7,566	343,194
Ужан-ская	53,824	8,383	36,464	61,711	133	1,674	162,089
Береж-ская	113,090	20,722	1,123	100,918	215	543	236,611
Марамарошская	52,964	59,552	503	159,489	84,510	687	357,705
Угочская	42,677	4,632	37	34,415	9,750	244	91,755

Из таблицы выясняется, что наибольшая часть закарпатских украинцев жила в трёх экупах: Ужанской, Бережской, и Марамарошской. Вследствие этого мы, главным образом, занимаемся этими областями и считаем их типичными. (3).

Теперь, коротко суммируем важнейшие моменты ранней экономической и общественной истории русинов, знание которых необходимо для понимания подробно обсуждаемых событий.

Исторические источники, начиная с 15 века, предоставляют нам возможность познакомиться с северо-восточной территории Венгрии, где жили закарпатские украинцы. Таким источникам являются, например, шолтыские грамоты. При помощи шолтыских грамот и позже урбаров,

¹ Й. Перени: Из истории закарпатских украинцев. 8. стр. Bp. Akadémiai, 1957.

² Й. Перени: Из истории... 9. стр. Bp. Akadémiai, 1957.

освещаются поселенческие и общественные – даже экономические, условия Закарпаття.

Можно заметить, что у русин мы не находим следов собственного помещичьего или дворянского класса. Если они и существовали раньше, то в 15-м веке уже полностью слились с венгерским дворянством.

Среди закарпатско-украинских крестьянских масс выделяются два малых слоя: шолтыси или кенезы и слой духовенства. Потомки шолтыси ещё в течение столетий сохранили своё привилегированное положение. Они были богаче простых бедных крестьян, пользовались некоторыми скидками в уплате налогов. Вследствие этого они могли до определённых границ – поскольку это не задевало интересов помещиков – распространить свою власть на украинских крестьян.

Из их слоя назначались старосты. Другой слой составляли священники. В тогдашней Венгрии православие не было признанной религией и хотя священники не пользовались дворянскими правами, но всё-таки они были освобождены от исполнения одной части обязанностей и даже имели право на небольшие услуги со стороны закарпатско-украинского крестьянства.

Это социальная структура украинской общности, с малыми изменениями, сохранилась до 17-го века. Однако, во второй половине 17-го века и в Венгрии прекратили свободный выход, образовались барские запашки, появилась барщина и это значительно изменила жизнь русинского крестьянства.

Новые условия имели неблагоприятное действие и на шолтысов, в результате чего этот слой исчез. Их место заняли так называемые «сабадошок» – разбогатевшие русинские крестьяне, которые за деньги выкупали барские повинности и брали на себя определённые должности в управлении помещичьими имениями. Некоторые из них добивались того, что помещик приобретал для них дворянство. Это общественное явление существовало в истории Венгрии и в этом находится объяснение того, почему мы встречаемся в 18 и 19 веках с несколькими русинскими семьями мелкого дворянства. (Число их едва превышало сто). Надо сказать, что эти дворянские семьи не владели большим наделом земли, и поэтому не играли значительную роль в русинском обществе, а в 19-м веке большинство их ассимилировалось с венграми.

Единственный закарпатско-украинский слой, который не потерял своё старое положение, а даже значительно улучшил его – это было духовенство. Следует вспомнить, что в середине 18-ого века Габсбурги с помощью огня и меча распространяли контрреформацию. Руководители католиче-

ской церкви и украинского духовенства наконец пришли к соглашению и создали унию, о которой народ почти ничего не знал. Таким образом, православное украинское духовенство укрепляло своё экономическое положение, вводило налоги на украинских крестьян. С этого момента помещики и их правительство кооперирует с руководящим слоем украинского общества, то есть духовенством.

Феодализм переживал кризис в Венгрии в конце 18-го века. Усилилось экономическое и национальное угнетение со стороны австрийского господствующего класса. Однако экономическое развитие, несмотря на тяжёлые обстоятельства, продвигалось вперёд.

В кругу народов Венгрии появилось быстрая дифференциация. В условиях распадающегося феодализма народы быстро преобразовались в нации. Это было естественным процессом, однако в многонациональной Габсбургской монархии и в Венгрии приводило к столкновениям: мелкобуржуазные слои одних народов (или производительные венгерские дворяне – которые играли роль буржуазии) сталкивались с буржуазией другого народа.

В первой половине 19-века эта борьба ведётся не за рынки, а ведётся по линии языка и культуры. Но в сороковых годах эта борьба в Венгрии перешла в фазу политической борьбы. Руководящие классы невенгерских народов Венгрии требовали в какой-нибудь форме автономии, а это означало бы ослабление или полное прекращение политической власти господствующего класса на национальных территориях. Поэтому этот класс в данном процессе занимал единую позицию: противился национальным стремлениям к самостоятельности и до распада Австро-Венгерской монархии препятствует центрифугальным стремлениям.

В 19-м веке национальный вопрос отстаётся также, как и земельный вопрос, важнейшей нерешённой проблемой Венгрии. Но эти проблемы, конечно, тесно связаны между собой.

Так получилось, что в 1848–1849-х годах сложилась трагическая ситуация, когда вожди невенгерских народов Венгрии, в общем находились на стороне реакции и часть их с оружием в руках боролась на стороне Габсбургов против венгерской революции.

Единственным исключением были закарпатские украинцы, которые не выступили с оружием в руках против венгерской революции. Ниже мы постараемся дать объяснение этому явлению.

Развитие капиталистических условий в Венгрии было менее заметно в Закарпатье. Закарпатье находилось далеко от рынков, не было дорог, которые делали бы возможным дешёвую перевозку товаров. Кроме того,

внутренние сельскохозяйственные рынки Венгрии и не нуждались в продуктах Закарпатя. Они вследствие австрийской экономической политики были переполнены товарами. Развивать промышленность – единственный шанс обогащения Закарпатя, тоже было невозможно из-за отсутствия капитала, квалифицированных рабочих, хороших дорог и т.д. Но развитие, хоть и медленно, всё-таки началось. На юге росли города и в кругу украинского крестьянства появились черты растущего товаро-производства.

Можно найти всё больше местностей, которые носили название «торг». На этих торгах обменивались своими продуктами жители гор и равнин, здесь продавали промышленные изделия, продукты домашнего производства. Сохранилось несколько описаний венгерских и немецких путешественников первой половины 19-го века о крае русинов. Все они одинаково описывают средневековые условия, в которые ещё не проникли элементы капитализма и где развитие производства ещё сильно отставало.

Этот факт особенно интересен, если принять во внимание, что в первой половине 19-го века продолжается серьёзная национальная борьба между венгерскими господствующими классами и руководящими кругами других национальностей Венгрии.

Следует посмотреть, как это происходит в закарпатско-украинском отношении. Все славянские народы Венгрии проходят эпоху так называемого «национального возрождения», разрабатывают сильную историческую и юридическую идеологию с помощью которой ведут свою национальную борьбу против венгров. Создатели этой идеологии у сербов, хорватов, словаков и других всегда происходили из духовной и светской интеллигенции, но в это время у русин ещё нельзя говорить об интеллигенции.

Хотя уже имеется русинская интеллигенция и это не только священники, педагоги и адвокаты, но покинув родную землю, они выполняют свою работу на территории Венгрии и их связь с русинским народом развивается медленно.

А в это время прогрессивная часть русинской интеллигенции – главным образом члены духовенства – с большим интересом следят за славянским движением в Венгрии и у Венской духовной академии имеются тесные отношения между священниками Закарпатя и Галиции. Украинские семинаристы посещают лекции известных профессоров – славяноведов и сами начинают заниматься историей и судьбой своего народа. Тогда и там родилась теория славянской взаимности и закарпатские

украинцы не могли уклоняться от её влияния. В результате образовалось закарпатско-украинская историческая идеология.

Это было первым шагом на пути национального движения. Данный путь прошла и та закарпатско-украинская интеллигенция, которая в первой половине 19-го века занималась ещё вышеописанными проблемами. В 1827-м году Иван Бережавин считает ещё церковный язык общим славянским языком и сильно осуждает тех, которые хотят сделать народный язык литературным.

В 1830-м году Михаил Лучкой сказал, что язык народа и образованных людей нигде на свете не может быть одинаковым. Он уже отличает украинский язык от великорусского, и таким образом он первым в Венгрии объявил единство украинского языка.

Степень развития исторической идеологии хорошо показывает нам деятельность И. Базиловича. Базилович защищает в своём произведении (нужно отметить, что он написал его на латинском языке) грамоту Кориатовича от 1360-го года (некоторые венгерские учёные считают её фальсификацией.). В этом произведении Базилович впервые составляет, а потом публикует историческую концепцию русинского народа. Базилович был священником и составил эту концепцию в соответствии с церковными интересами. По мнению Базиловича русины жили на территории Венгрии уже во время господства Рима и тогда приняли христианство, а вследствие деятельности Кирилла и Мефодия они перешли на кириллицу и на славянские обряды. Автор считает, что во главе русинов всегда стояли свои епископы, даже и тогда, когда они попали под господство венгерских королей. Базилович ещё ничего не знает о родстве славян, об этнических связях между русскими и украинскими народами.

В это время, когда сербы, румыны и словаки Венгрии – на основе выработанной исторической концепции, уже требуют себе исторических прав и выдвигают этот вопрос на политическую арену, закарпатские украинцы ещё не полностью решили вопрос литературного языка и даже не разработали свою историческую концепцию. На основании вышеприведённых исследований нам кажется, что бури вокруг национального вопроса, наблюдаемые в Венгрии в ту эпоху, остаются почти незамеченными у закарпатских украинцев. Такое положение было перед началом революции 1848/49 годов.

В этом докладе мы представили географическую среду и несколько черт исторического развития закарпатских украинцев с эпохи средневековья до революции. История революции, годы абсолютизма и период после соглашения 1867-го года, а также время принятия закона о нацио-

нальностях – всё это уже является темой другой статьи и являются другим исследованием. Поэтому в рамках нашего доклада нет возможности заниматься этим вопросом.

Литература

- Ács Z.: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp., Kossuth, 1986.
- Байцура, Т.: *Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века*. Братислава–Пряшев, 1971.
- Bebesi Gy.: *Nemzetiségek és mozgalmak a dualizmusban Magyarországon 1867–1895 között*. Egyetemi diplomamunka, kézirat. Bp., ELTE, 1986.
- Font M. – Varga B.: *Ukrajna története*. Szeged, JATE Express, 2006.
- Kemény G. G.: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. 1867–1892*. Bp., Akadémiai, 1952.
- Magyarország története 1848–1890*. szerk. Kovács E. – Katus L. Bp., Akadémiai, 1979.
- Magyarország története 1890–1918*. Szerk. Hanák P. – Mucsi F. Bp., Akadémiai, 1978.
- Mayer M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések*. Bp., Akadémiai, 1977.
- Medve Z.: *Petőfi Ukránföldön*. Kandidátusi értekezés, kézirat. Pécs, 1987.
- Перени Й.: *Из истории закарпатских украинцев (1849–1914 гг.)*. Bp., Akadémiai, 1957.
- Varga L.: *Ukrajna*. Szovjet Füzetek 7. Bp., MRI, 1993.

Bene Krisztián

bene.krisztian@pte.hu

Pécsi Tudományegyetem, Francia Tanszék

Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport

A magyar megszálló csapatok és a szovjet lakosság kapcsolata a második világháborúban

Bevezetés

Annak ellenére, hogy immár több mint 70 év telt el a második világháború befejeződése óta, és a konfliktusról könyvtárnyi irodalom született, mind a mai napig számos olyan fejezete van ennek a különleges eseménysorozatnak, amelynek különböző okokból kevés figyelmet szentelt a történettudomány. Az egyik ilyen a keleti hadszíntéren bevetett magyar megszálló csapatok története, amelyvel érdemben csak a közelmúltban kezdett el foglalkozni a magyar történészsakma, így ennek a viszonylag jelentős katonai szerepvállalásnak még számos részlete feltáratlan. A téma fontosságát az is jól érzékelteti, hogy a magyar történettársadalom különböző jeles képviselői az események feltárása és értékelése során igen különböző eredményekre jutottak, amelyek megosztják a szakmai köröket.¹

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy a rendelkezésre álló szerény terjedelmi keretek között állást foglaljon ebben a szakmai vitában, ugyanakkor szeretné bemutatni az eseménytörténet legfontosabb elemeit, valamint a hadszíntéren bevetett más nemzetiségű megszálló alakulatokkal való összevetésen keresztül szeretné kontextusba helyezni és értékelni a magyar csapatok tevékenységét.

Magyarország hadba lépése a Szovjetunió ellen

Bár a magyar politikai vezetés az 1930-as évek második felétől egyre inkább elkötelezte magát a náci Németország mellett, amely a nemzetközi nagypolitika szereplői közül egyedül mutatkozott hajlandónak a magyar revíziós törekvések támogatására,² a Szovjetunió elleni magyar hadba lépésre nem hivatalos német felkérés nyomán került sor. Miután Németország 1941. június 22-én hadüzenet

¹ Krausz – Varga, 2013., illetve Ungváry, 2015.

² Ormos, 1998, 196-197., 210-211., 223-224.

nélkül megtámadta a Szovjetuniót, a magyar katonai vezetés szorgalmazta a hadjárathoz való önkéntes csatlakozást, amelyre jó alkalmat szolgáltatott két incidens: Kassa június 26-i – mindmáig azonosítatlan hovatartozású repülőgépek általi – bombázása, valamint a Budapest és Körösmező között közlekedő gyorsvonat szovjet repülőgépek általi meggéppuskázása.³ Ezt követően Horthy Miklós kormányzó elrendelte a katonai hadműveletek megindítását a Szovjetunió ellen, amelyet minden bizonnyal az is motivált, hogy Magyarország ne maradjon le a német külpolitika jóindulatának elnyeréséért folytatott versenyben a rivális Románia és Szlovákia mögött, amelyek június 22-én és 23-án már csatlakoztak a német támadáshoz.⁴

A feltételezett szovjet támadások megtorlásaképpen a magyar légierő június 27-én szovjet területeket bombázott, 28-án pedig az első magyar csapatok (a 8. határvadász dandár) is átlépték a határt és megkezdték a Szovjetunió elleni hadműveleteket. Június 30-án felállították a Kárpát-csoportot a VIII. hadtest törzséből és közvetlen alakulataiból, az akkoriban legjobban felszerelt gyorshadtestből, a 8. határvadászdandárból és az 1. hegyidandárból⁵ Szombathelyi Ferenc altábornagy vezetése alatt, amelynek feladata a szovjet csapatok üldözése, a Dnyeszter hídjainak elfoglalása, valamint a román és német csapatok oldalának fedezése volt. A Kárpát-csoport eleinte gond nélkül hajtotta végre a számára kijelölt feladatokat, mivel a visszavonuló Vörös Hadsereg egységei nem akadályozták előretörését, így július 6-án elérte a Dnyesztert.⁶ Július 9-én a gyorshadtest kivált a Kárpát-csoportból és a német Dél Hadseregcsoport kötelékébe lépve folytatta a szovjet csapatok üldözését november 6-ig, amikor az erősen meggyengült alakulatot⁷ kivonták az arcvonalból és elrendelték hazaszállítását.⁸ A Kárpát-csoport fennmaradó része a Kárpátok és a Dnyeszter által határolt területen maradt, ahol megszálló feladatok ellátására rendezkedett be,⁹ így a magyar honvédség szerepvállalása az elfoglalt szovjet területek pacifikálásában szinte már a háború első napján kezdetét vette.

A magyar megszálló csapatok tevékenysége

A magyar hadvezetés a gyorshadtest hazaszállításával együtt a szovjet hátországban tevékenykedő magyar alakulatok (1. hegyidandár, 8. határvadász dan-

³ Sipos, 1997, 140., 212-213.

⁴ Dombrády, 2000, 98-127.

⁵ Az új alakulat teljes létszáma 44.444 fő volt. Andaházi-Szeghy, 2009, 26.

⁶ Vargyai, 2001, 197.

⁷ A Gyorshadtest személyi állományának 9,94%-át, azaz 3.730 főt (halottat, eltűntet és sebesültet) veszített, miközben nehézfegyverzete szinte teljes egészében megsemmisült. Sipos, 1997, 456.

⁸ Andaházi-Szeghy, 2009, 99-100.

⁹ Gosztonyi, 1995, 44.

dár, 15., 16. XI. kerékpáros zászlóalj, valamint 106., 107. és 108. hadtápszászlóalj)¹⁰ hazatelepítését is tervbe vette, azonban ez a német fél ellenállásába ütközött. A hadi helyzet alakulásából kifolyólag utóbbi úgy ítélte meg, hogy a tervezettnél hosszabb háborús tevékenységre kell felkészülni a keleti hadszíntéren, ami a rendelkezésre álló német erők fokozottabb bevetését jelentette az első vonalban, így a megszállt területek rendjének fenntartásához nagyobb mértékű hozzájárulást várt el szövetségeseiktől, így a magyaroktól is. Ezt az igényt erősítette a németek véleménye a magyar katonákról, amit Rabe von Pappenheim budapesti német katonai attasé fogalmazott meg egy levelében: „*A német katona harcos a csatában, de nem csendőr. Ilyen »pacifikáló feladatokra« a magyarok sokkal alkalmasabbak. [...] Horvátország jó példa arra, hogy sem a horvátok, akik mindenkit kivégeznek, sem az olaszok, akik csak félnek, nem alkalmasak a rendteremtésre. Talán nem hallják szívesen, de az a véleményem, hogy a Balkán egyetlen jó katonája a magyar. Legelsősorban azért, mert tisztikara kiváló.*”¹¹ A német hadvezetés ezért az 1941 nyarán bevetett magyar csapatokért cserébe új, immár kifejezetten megszálló feladatokra szánt magyar seregtestek kiküldését kérte a magyar kormánytól.¹²

Ennek a nyomásnak engedve végül a budapesti vezetés öt gyalogdandárt (mintegy 40.000 fős létszámmal) ajánlott fel a németeknek, amelyeket 1942 januárjáig ki is szállítottak Ukrajnába, ahol az 1941. október 6-án felállított Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság irányítása alá kerültek. 1942. február 5-től a 102., a 105. és a 108. dandárokat a Dnyepertől keletre a frissen létrehozott Keleti Megszálló Csoport Parancsnokság kötelékében vetették be – számos alkalommal szovjet reguláris erők támogatását élvező jelentős létszámú partizáncsoportok ellen. Ezzel egyidőben a 121. és 124. gyalogdandárokat a Nyugati Megszálló Csoport Parancsnokság alkalmazta a Dnyepertől nyugatra jóval békésebb körülmények között.¹³ A kiküldött seregtestek elnevezését február 12-én gyalogdandárról könnyűhadosztályra változtatták, ami elméletben jelentős létszám- és fegyverzetbeli erősödést jelentett, a gyakorlatban azonban semmilyen változást nem vont maga után. Ennek következtében a könnyűhadosztályok, amelyek sorait idősebb korosztályokba tartozó, 30-40%-ban nemzetiségi legénységgel töltötték fel, továbbra is csupán két gyalogezreddel rendelkeztek, melyek elavult fegyverzettel rendelkeztek, nehéztüzérség és páncéelhárító lövegek pedig egyál-

¹⁰ Utóbbiakat csendőrtisztek vezetésével már kifejezetten közbiztonsági és rendészeti feladatok ellátására hozták létre, így egyebek mellett ezek feleltek a partizántevékenység letöréséért, valamint az elhagyott hadianyagok felkutatásáért és összegyűjtéséért. Sipos, 1997, 151.

¹¹ Idézi Ungváry, 2000, 403.

¹² Szabó – Számvéber, 2003, 23.

¹³ Szabó, 2001, 11.

talán nem álltak a rendelkezésükre.¹⁴ Ennek következtében reguláris alakulatok elleni bevetésre egyáltalán, komolyabb partizánerők ellen pedig csupán korlátozottan voltak alkalmasak.

A magyar megszálló alakulatok helyzetét jól érzékelteti a 105. gyalogdandár (majd könnyűhadosztály) tevékenységének története 1941-1942 fordulóján. Az egység 1941 novemberében érkezett meg Ukrajnába, ahol mindössze 2.000 fős német és helyi segéderők közreműködésével 46.000 km² területet kellett ellenőrzése alatt tartania, amelyen különböző hírszerzési becslések szerint mintegy 10.000 partizán tevékenykedett. A dandár a tél folyamán több akciót is indított utóbbiak felszámolására, amelyek során látszólag impozáns számú ellenállót semmisítettek meg minimális saját veszteség mellett, ugyanakkor azonban a zsákmányolt fegyverek alacsony száma arra utal, hogy az esetek többségében ezek a polgári lakosság ellen indított megtorló akciók voltak, amelyeknek ismeretlen számú partizán mellett főleg civilek estek áldozatul.¹⁵ Ugyanakkor a harcba vethető katonák száma is gyorsan csökkent a fagyási sérülések, betegségek és az egyébként jelentős erővel rendelkező partizáncsoportok támadásai következtében, így az alakulat harcértéke – a többi magyar könnyűhadosztályéhoz hasonlóan – gyorsan romlott.¹⁶

A helyzet annyira kritikus volt, hogy amikor 1942 újabb német követelésnek engedve megkezdődött a frontszolgálatra szánt 2. magyar hadsereg kiszállítása a keleti hadszíntérre, egyes elemeit bevonták a megszálló egységek partizánelhárító műveleteibe. Ezek során például a viszonylag jól felfegyverzett 6. könnyűhadosztály komoly erősítést jelentett, amely sikeresen járult hozzá mintegy 500 partizán megsemmisítéséhez, ugyanakkor ezért cserébe magas veszteségekkel adózott: 90 halottat, 32 eltűntet és 314 sebesültet veszített. Ez az ideiglenes segítség nem hozott alapvető változást az erőviszonyokba, amelyek egyre inkább a Moszkvából irányított és felszerelt partizánok javára tolódtak el.¹⁷

A realitásokkal számot vetve a német és magyar parancsnokságok 1943 elején stratégiát váltottak és a nagyszabású – ám kevés eredményt hozó – tisztogató hadműveletek helyett az utánpótlási vonalak védelmét helyezték előtérbe. Ez még nagyobb teret adott a partizánoknak, akik szabadon választhatták meg támadásaik helyét és idejét, így például a vasútvonalak elleni sikeres támadások mindennaposak voltak. Ennek fényében nem meglepő, hogy a német hadvezetés a Don-kanyarban elszenvedett súlyos veresége után hazaszállított 2. magyar hadseregért cserébe újabb megszálló alakulatok kiküldését kérte a magyar kor-

¹⁴ Sipos, 1997, 283.

¹⁵ Ungváry, 2000, 406.

¹⁶ Vargyai, 2001, 215-217.

¹⁷ Szabó, 2001, 72-75.

mánytól, amelyet az jóvá is hagyott. Ebből kifolyólag 1943 első felében további négy megszálló seregtest érkezett Ukrajnába: az 1., a 18, a 25. és a 201. könnyű-hadosztályok.¹⁸ 1943. május 1-én megalakult a Megszálló Erő Parancsnokság, amely már kilenc hadosztály és összesen mintegy 90.000 fő felett látott el parancsnokságot. Előbbiek egy részének hadrendi számát és elnevezését (könnyű-hadosztály helyett tartalékhadosztály) megváltoztatták, valamint megkísérelték megerősíteni őket egy harmadik gyalogezerredel és tüzérséggel. Ezzel párhuzamosan ideirányították a belga zsákmányanyaggal felszerelt 101. és 102. önálló harckocsi századokat és a román hadseregből átszökött magyar és székely leghadszázadokból álló Kolozsvár őrszázalóját is.¹⁹

Mindez nem tudott érdemi befolyást gyakorolni a háború menetére, így a nyugat felé előretörő szovjet csapatok nyomása alatt a magyar megszálló egységek 1943 közepétől kezdve folyamatosan szorultak galíciai és lengyel területekre. Eközben utóbbiak egyre gyakrabban kerültek közvetlen harcérintkezésbe a Vörös Hadsereg reguláris seregtesteivel, amely komoly veszteségeket okozott az ilyen összecsapásokra teljesen alkalmatlan magyar kötelékeknek. 1944. április 4-én a Megszálló Erő Parancsnokságot feloszlatták, és a korábban parancsnoksága alá tartozó egységek egy része (három hadosztály) a Kárpátok védelmét ellátó 1. magyar hadsereg kötelékébe került, míg erőinek nagyobb része (hat hadosztály) az ekkor felállított Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság (később II. tartalékhadtest parancsnokság) vezetése alá került és Lengyelországba irányították, így a szovjet területek folytatott magyar megszálló tevékenység ezzel véget ért.²⁰

Más nemzetiségű megszálló egységek

Annak ellenére, hogy a Szovjetunió számos területén eleinte rokonszenvvel fogadták a német csapatokat, mivel a kommunista elnyomás alóli felszabadítókat látták bennük, utóbbiak – a felsőbb vezetés előírásait követő kíméletlen és erőforrásokat kizsákmányoló – viselkedése hamar megváltoztatta ezt a pozitív érzelmeket, és komoly partizánmozgalmak jöttek létre a hátszországban, amelyek jelentős megszálló erők bevetését tették szükségessé. A gyors katonai győzelemre számító német hadvezetés nem számított rá, hogy jelentősebb megszálló erőket kell felállítania és bevetnie, így alkalmi megoldásokat vett igénybe a hátszország biztosítása érdekében. Eleinte a német hadsereg reguláris alakulatainak kellett átmeneti jelleggel gondoskodni erről a feladatról, később azonban már külön erre a feladatra szánt biztosító-hadosztályokat (*Sicherungs-Division*) hoztak létre,

¹⁸ Szabó – Számvéber, 2003, 133.

¹⁹ Ravasz, 2003, 110.

²⁰ Sipos, 1997, 284.

szám szerint tizennégyet, amelyeket két, középkorú tartalékosokkal feltöltött ezred, egy keleti önkéntesekből álló zászlóalj és egy rendőrzászlóalj alkotott. Ezeket 1942-ben öt, kizárólag tartalékosokból álló hadosztállyal (*Reserve-Division*), majd hét, frissen kiképzett újoncokból álló tábori kiképzőhadosztállyal (*Feldausbildungs-Division*) egészítették ki. Ugyanekkor hoztak létre tizennégy gépesített rendőrségi ezredet (*Polizei-Regiment*), majd valamivel később kilenc rendőrségi lövészezredet (*Polizei-Schützen-Regiment*)²¹ a keleti hadszíntér háterszágának fennálló biztonsági helyzet javítására, amelyek később az SS kötelékébe kerültek át. Velük párhuzamosan tevékenykedett az SS hírszerző szolgálatának (a *Sicherheitsdienst*-nek) kötelékén belül felállított négy *Einsatzgruppe* (beavatkozó csoport), amelyek tagjai tömeges mészárlásokat hajtottak végre a civil lakosság és főként a zsidó származású szovjet állampolgárok körében.²² A német alakulatok között kell megemlíteni a Waffen-SS 38 hadosztályát is, noha ezek soraiban főként külföldi állampolgárok teljesítettek meglehetősen változatos szolgálatot az első vonaltól a háterszágig, ahol sok esetben komoly szerep hárult rájuk a partizánok elleni küzdelemben.²³

A megszálló feladatok ellátásában a náci Németország oldalán felsorakozó országok hadseregei is kisebb-nagyobb súllyal részt vettek. A fentebb bemutatott magyar részvételen fontos volt a közel húsz hadosztállyal rendelkező Finnország, a két hadsereget is felvonultató Románia, az egy hadsereget küldő Olaszország, és meg kell említeni a mindössze két hadosztályt bevető Szlovákiát és a kisebb nemzeti légiókat felsorakoztató Horvátországot, Spanyolországot, Franciaországot és Belgiumot.²⁴

Létszámában jelentős, jellegében pedig egyedülálló volt a keleti szláv önkéntesek tömege, akiknek száma egyes becslések szerint a másfélmillió főt is elérhette. A német hatóságok a fennálló emberhiány pótlására kezdtek el segítőket toborozni a megszállt területek helyi lakosságának soraiban és meglepő módon utóbbiak közül sokan csatlakoztak a németek által felállított különböző egységekhez. Közülük a legtöbben a helyi milíciának tekinthető faluőrségek soraiba nyertek beosztást, ahol saját településük és szűkebb lakóhelyük védelmében működtek közre. Majdnem ilyen népes csoportot alkottak az úgynevezett Hiwiki, akik nevüket a *Hilfswillige* (kisegítő önkéntes) szóból nyerték és a német fegyveres egységek kötelékében láttak el kisegítő (sofőr, szakács, hordágyvivő stb.) feladatokat, ugyanakkor esetenként fegyverrel is szolgáltak. Sokakat már eleve fegyveres szolgálatra vettek fel a keleti csapatok (*Osttruppen*) soraiba, ahol

²¹ Williamson, 2006, 10-11.

²² Thomas – Abbott, 1983, 9-10.

²³ Windrow, 1982, 9-27.

²⁴ Thomas – Abbott, 1982, 8-12., 20-30.

általában zászlóaljanként nyertek besorolást német alakulatok mellé, és az esetek döntő többségében a hátszországban vetették be őket. Utóbbiakat gyakran nemzeti alapon szervezték egységekbe, így megállapítható, hogy kazahok, kalmükök, kirgizek, kozákok, türkmének, turkománok, azeriek, örmények, volgai tatárok mellett észtek, lettek, litvánok, ukránok, sőt még oroszok is nagy számban jelentkeztek ezekbe az alakulatokba.²⁵

Érdekes tény, hogy a szovjet partizánokra a más nemzetiségű, szovjetellenes érzelmű partizánokból álló csoportok is veszélyt jelentettek. Komolyabb mozgalmak alakultak ki a Ukrajnában, Belorussziában és a balti államokban, amelyek elsősorban a szovjet erők ellen küzdöttek, de időnként a németek ellen is fegyvert fogtak, amikor azok a helyi lakosság ellen fordultak.²⁶

A megszállók és a lakosság kapcsolata

Mint a fenti rövid áttekintésből is kiderül, a Szovjetunió német hadsereg által elfoglalt területeinek biztonságát garantálni próbáló megszálló erők igen sokfajtaak voltak, ebből kifolyólag az általuk a rend fenntartását célzó eszközeik is nagyon különbözőek voltak. Bár arra nem nyílik mód, hogy ezeket itt részletesen áttekintsük, azt megtehetjük, hogy egy sajátos szempontrendszer mentén haladva áttekintjük a megszálló erők és a helyi lakosság kapcsolatát. Reményeink szerint ez azt is lehetővé teszi, hogy az általános kép alapján megállapítsuk, hogy milyen helyet foglal el a magyar honvédség részvétele ebben a speciális kapcsolatrendszerben.

Annak ellenére, hogy egy adott alakulat és az általa ellenőrzött terület lakosságának viszonyait számos emberi tényező és helyi adottság is befolyásolja, számos megszálló egység tevékenységének vizsgálata alapján megállapíthatóak olyan általános tényezők is, amelyek determinálják egy-egy konkrét megszállási zóna helyzetét. Ezek közül az első a földrajzi elhelyezkedés, mivel a fegyveres összecsapások száma és intenzitása általánosságban véve nyugatról kelet felé haladva fokozatosan nőtt. Ennek alapján megállapítható, hogy a helyi földrajzi adottságokon (jó rejtékhelyet kínáló erdőségek, mocsarak stb.) és a korábbi katonai eseményeken (nagyobb összecsapások nyomán a térségben rejtőzködő reguláris alakulatok vagy azok maradványai, a lakosság ellenszenvét kiváltó harcok) kívül az orosz magterületek felé közeledés sokkal nagyobb ellenállást vont maga után a lakosság részéről a német megszállókkal szemben, mint a Szovjetunió peremvidékein elhelyezkedő területek elfoglalása. A tapasztalatok azt mutatják, hogy utóbbiak esetén a lakosság szovjetellenes érzelmei gyakran

²⁵ Jurado, 1983, 12-30.

²⁶ Thomas – Abbott, 1983, 17.

erősebbek voltak a megszállóktól való idegenkedésnél (például balti államok vagy Ukrajna).

A fentiekhez kapcsolódva a nemzetiségi adottságok is komoly szerepet játszottak az események menetében, mivel akadtak olyan hagyományosan jó viszonyt ápoló nemzetiségek is, mint például a magyar és a lengyel, amelyek esetében szinte teljesen kizárt volt az egymás elleni harc.²⁷ Mások ugyanakkor engesztelhetetlen ideológiai ellentétek rabjai voltak, mint a németek és az oroszok, ezért esetükben az összecsapás elkerülhetetlen volt.

A háború menetéhez viszonyított időpont is fontos volt, mivel a hadműveletek megindulása után eleinte még nem jöttek létre komolyabb partizánmozgalmak. Ezek kialakulásában fontos szerepet játszott a megszállók meggondolatlan fellépése, valamint a moszkvai vezetés felkészületlensége is, amely a szovjet állam létét fenyegető közvetlen veszély miatt nem tudott a partizánerek megszervezésével foglalkozni. Ez a helyzet alapvetően változott meg 1943-ra, amikor a lakosság körében már számos negatív tapasztalat volt a megszállókkal kapcsolatban, Moszkva pedig komoly koordinációval vonta irányítása alá a partizánokat, akiknek számos esetben rendszeres légi utánpótlást is tudott már biztosítani.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni az általános katonai erőviszonyokat is. Abban az esetben, ha a megszálló erők meggyőző katonai fölényt tudtak felmutatni, valamint a főhadszíntér eseményei is számukra kedvezően zajlottak, általában konszolidált maradt a biztonsági helyzet a hátszágban. Amennyiben azonban ezen feltételek nem voltak adottak, rövid időn belül várható volt nyugalom eltűnése és az összecsapások elszaporodása.

Összefoglalás

A megszálló erők és a szovjet lakosság viszonyrendszere igen összetett volt, a békés együttéléstől a népiirtásig terjedt. Minden bizonnyal a német erők (főleg az Einsatzgruppék) által elkövetett visszaélések voltak számszerűleg a legjelentősebbek, ugyanakkor a helyi segédcsoportok is gyakran kivételesen brutálisan bántak a lakossággal, hiszen számukra már nem volt visszaút a háború előtti életükhöz. A magyar részvétel szinte minden elemét tartalmazza ennek a viszonyrendszernek, de a legelítélendőbb akciók időben és térben korlátozottak voltak és részben német parancsnokság alatt zajlottak. A magyar hadsereg sem a Szovjetunó elleni hadba lépésre, sem a megszálló feladatkör betöltésére nem volt felkészülve, ezért az adott körülmények között megpróbált helytállni, ami csak részben sikerült neki. Eközben sajnálatos módon atrocitásokat is elkövetett a polgári lakossággal szemben, de más nemzetiségű (pl. német) megszálló erőkhez képest ez esetében nem vált általánossá.

²⁷ Ungváry, 2005, 218-222.

Irodalom

- Andaházi-Szeghy Viktor: *A magyar királyi I. gyorshadtest 1941. évi ukrajnai hadműveletei, Doktori értekezés.* – Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009.
- Dombrády Lóránd: *Katonapolitika és hadsereg 1920-1944.* – Budapest, Ister, 2000.
- Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban.* – Budapest, Európa, 1995.
- Jurado, Carlos Caballero: *Foreign Volunteers of the Wehrmacht 1941-45.* – Oxford, Osprey, 1983.
- Krausz Tamás – Varga Éva Mária: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941-1947).* – Budapest: L'Harmattan, 2013.
- Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914-1945).* – Debrecen, Csokonai, 1998.
- Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914-1945.* – h. n., Püldo Kiadó, 2003.
- Sipos Péter (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban, Lexikon A-Zs.* – Budapest, Petit Real, 1997.
- Szabó Péter: *Don-kanyar.* – Budapest, Corvina, 2001.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943.* – h. n., Püldo Kiadó, 2003.
- Thomas, Nigel – Abbott, Peter: *Germany's Eastern Front Allies 1941-45.* – London, Osprey, 1982.
- Thomas, Nigel – Abbott, Peter: *Partisan Warfare 1941-45.* – London, Osprey, 1983.
- Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* – Budapest, Osiris, 2005.
- Ungváry Krisztián: *A magyar megszálló alakulatok Ukrajnában.* In *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet* (szerk.: Rácz Árpád). – Budapest, Rubicon–Aquila–Könyvek, 2000.
- Ungvári Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet.* – Budapest, Osiris, 2015.
- Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban.* – Budapest, Korona, 2001.
- Williamson, Gordon: *World War II German Police Units.* – Oxford, Osprey, 2006.
- Windrow, Martin: *The Waffen-SS.* – London, Osprey, 1982.

Csuka Emőke

csukaemo@gmail.com

Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrajna, Ungvár

A bolgár népköltészet hatása Nagy László munkásságára (a kritika tükrében)

В статье автор рассматривает с помощью критики, что какое влияние произвела болгарская народная поэзия на лирику Ласло Нодя. Автор делает вывод, что во время пребывания поэтом в Болгарии стала для Ласло Нодя таким опытом, который дает новых впечатлений, а при переводе болгарской народной поэзии с помощью основательным изучением венгерской народной поэзией – помогает поэту найти новые формы выражения.

A magyar lírában a népköltészet erőteljes hatását fedezhetjük fel Nagy László költészetében. Líráját át- és átszövik a folklórmotívumok, -műfajok, és az innen eredeztethető hangnemi attitűdök. Mindezt Nagy László egyrészt az élő népköltésből, gyermekkora világából, szülőfaluja hagyományaiból hozta, másrészt a fiatal felnőttként megismert bolgár népköltészetből.

Kezdetben a Nagy László-i líra a bolgár népköltészetből merített motívumai-val, hatásával szerettünk volna foglalkozni, méghozzá a költő fordításköteteinek darabjait figyelembe véve, de belemélyedve a témába, rájöttünk, hogy ez a vizsgálódás akár több könyvnyi anyagot is szolgáltathat és érintőlegesen viszont csak az előttünk szólókat tudnánk ismételni. Ezért módosítottunk az elképzelésünkön és az általunk fellelhető, a témát feldolgozó szakirodalomból nyújtunk inkább ismertetést.

A téma nemcsak azért aktuális, mivel az elmúlt évben a költő születésének 90. évfordulója alkalmából nagy ünnepségsorozat zajlott Bulgáriában, aminek keretében Nagy László bolgárra fordított verseit tartalmazó verseskötetet adtak ki és Szmoljanban felavatták a költő mellszobrát, hanem azért is, mert a költő lírája és versfordításai ma is elevenen hatnak, újabb és újabb generációkat szólítva meg. (A Sebő együttes *Sólyom-ének* c. lemezéhez a következőket írta Kiss Ferenc: „Ez a lemez azért készült, hogy tükrözzön és szétoszson valamit abból a nagy élményből melyet a magyar fiatalságnak a Nagy László által lefordított

bolgár népköltészet adott. Az élő kultúra szerves részévé lettek ezek a fordítások, a közművelődés eleven áramába kerültek – amire eddig nem volt még példa.” http://www.rejtelmek.hu/app/static/cd_solyomenek.html)

A költő Bulgáriában ismerkedik meg ennek a népnek az irodalmával. Szinte mindegyik munkásságával foglalkozó tanulmány említést tesz ennek az eseménynek a jelentőségéről. A leghosszabban Tüskés Tibor [Tüskés] számol be róla, de ugyanúgy fontos szerepet tulajdonít a bulgáriai tartózkodásnak Görömbei András [Görömbei, 2005] és Vasy Géza [Vasy] is. Kivétel Tolcsvai Nagy Gábor Nagy Lászlóról szóló tanulmánya [Tolcsvai], amely nem említi ennek jelentőségét. A tanulmányokból és a költő prózai írásait tartalmazó *Adok nektek aranyvesszőt* c. gyűjteményből [Nagy, 1979] a következő eseményeket tudhatjuk meg. Nagy László és Juhász Ferenc szovjet ösztöndíjra jelentkezett, de helyette Nagy Lászlót mint író-t Bulgáriába küldik, hogy megtanulja a nyelvet, megismerje és fordítsa a bolgár költészetet. A költő kisebb megszakításokkal 1949 őszétől 1951 nyaráig közel két évet töltött Bulgáriában, s később is gyakran visszajárt. Erről a költő is beszámol, „cseregyerekként” definiálva önmagát. Háziasszonya, Zsána Nikolova, irodalomtanár, akire később *Egy varázslat emlékére* című jegyzetében szeretettel gondol vissza: „Emlékszem: asztalnál ül, ablaka tárva, kívül tavasz van, zöld fátylú jegenyék lengenek, sárga és fekete madarak a párjukkal csatáznak. De ő hátat fordít a tavasznak. Előtte könyvek, mind kinyitva, bolgár költői művek s a népköltészet” [Nagy, 1979, 90]. A versmondó költeményben is szállásadónőjére emlékezik: „Zsána Nikolova ablaka tárva / ingatag jegenyékre, eleven tüllök / poklaira, fényre, pára-örvényre, / de ő a tavasznak hátat fordít...” [Nagy, 1988, 328].

A népköltészetből tanulja meg a bolgár nyelvet. Azért, hogy jobban boldoguljon a fordítással tanulmányozni kezdi a magyar népköltészetet, amelynek ismeretét és szeretetét még gyermekkorából magával hozta. Sokat idézett gondolata erről: „Átkozott és babonás, őskori szokások közé születtem a Bakonyalján. Ott nevelődtem mesék és balladák közt, a bájolók parancsoló ritmusában, a házra támadó regösénekek niagarájában. Verseim néhány vonása innen való” [Nagy, 1979, 53]. Viszont most a tanulmányozás tudatos, ezért a hatása is erőteljesebb. „A folklór ismerete és szeretete kitágul a népművészet általános értékeinek hangsúlyozásáig” [Tüskés, 83]. A *bolgár népköltészetéről* c. írásában Nagy László így gondolt vissza erre: „A bolgár népköltészetet 1951-ben fedeztem fel magamnak, hosszabb szófiai tartózkodásom idején. Meghatott fürgesége, robusztussága, költői vakmerősége. Tétovázás nélkül fordítani kezdtem. Munka közben szinte állandóan éreztem, hogy amit csinálok, az nem egyszerűen műfordítás. A papírra vetett soroknak a magyar népköltéssel rokon hangon kellett szólniuk. Ha az eredeti énekeket sikerült magyarul s méltón megszólaltatnom, ezért engem

semmi dicséret nem illet. A dicséret azoké a dalos nemzedékeké, akik századokon át alkották és alakították a magyar népköltészetet. Kudarc, ha ért, annak személyes gyarlóságom az oka” [Nagy, 1979, 92]. Később bolgár költőket fordít. Görömbei így foglalja össze a költő életútjának ezt az időszakát: „Bulgária és a bolgár folklór meghatározó, saját hajlamaira döbbentő élményévé vált – nem kis mértékben a magyar népköltészet elmélyült tanulmányozása révén. Vallomásaiban, verseinek motívumaiban, szóképeinek hajlataiban kimutathatók lesznek a folklórösztönzések... Bulgáriai élménye kettős természetű volt: sematikus politikai felszín látott, de a népköltészet mélyebb értelmére talált, eleven, élő folklórral ismerkedett. Elkezdődött az önelemző művészi elmélyedés időszaka. Ennek igazi kibontakozásához azonban haza kellett térnie, s szembesülnie kellett azzal az eltorzult valósággal, melyet most már nem lehetett tudomásul nem vennie, bár ifjúkori ábrándjai erősen tiltakoztak új felismerései ellen” [Görömbei, 2005, 88-89].

Rengeteget dolgozott Bulgáriában, de fordításkötete csak 1953-ban jelenik meg: a *Szablyák és citerák* [Nagy, 1953]. Később ezt követi 1960-ban a *Sólymok vére* [Nagy, 1960], valamint 1975-ben, a közel 500 oldalas, *Erdőn, mezőn gyertya* c. kötet [Nagy, Magyar Helikon, 1975], a két utóbbiba Bödey József, a bolgár nyelv és irodalom jó ismerője írt tanulmányt és jegyzetet. Az *Erdőn, mezőn gyertya* anyaga bekerült Nagy László szintén 1975-ben megjelent *Versek és versfordítások* c. gyűjteményes kötetébe [Nagy, Magvető, 1975]. A fordításokat műfajuk szerint csoportosítva olvashatjuk: szerelmi líra, lakodalmas énekek, csúfolódók, köszöntők, ünnepi énekek, legendák, bájolók, balladák, hősi énekek, hajduteénekek, történelmi énekek.

Görömbei András *Bolgár elemek Nagy László költészetében* c. munkájában [Görömbei, 1990] is tanulmányozza a költő bulgáriai élményeinek hatását. Az elemzésben több részre bontva tárgyalja a bolgár motívumokat. Először a *Májusfák* ciklusban közölt, a közvetlen élmény kifejezőiként megjelenő verseket említi: *Dunai átkelés, Bulgária, Tánc a téren, Tengerről fúj a szél, Tenger, Dal, Levél a plovdivi vásárról, Repülő, Sóhegyek tövében*. Ezek a versek még csak a táj szépségéről, újdonságáról szólnak, viszont a költészetének megújulásához, a sematizmusból való kitöréshez a bolgár és a magyar folklór tanulmányozása segíti hozzá a költőt. „A bolgár folklórral való elmélyült foglalkozás Nagy László viszsztatérését is jelentette önnön belső forrásaihoz és hajlamához” [Görömbei, 1990, 121]. A cikk második szakaszában a szerző a *Bolgár-tánc*, a már említett *A versmondó*, a *Dzsongolszka*, *Tenger, pokoli tündöklésed* c. költeményeket elemzi, ezek bolgár vonatkozásaira mutat rá. A *Bolgár-tánc* c. alkotásról nagyon sokrétű elemzést közöl Tellér Gyula is [Tellér], aki a táncban a bolgár nép szellemiségének és történelmének újraélését is látja. A harmadik szakaszban Nagy László egy

kései művének *Ébredés Bozsenciben* c. alkotásának megírás körülményeiről és 1976-os Bulgáriai látogatásáról (Botev-díj átvétele) számol be az elemző. A negyedik részben Nagy László sajátos fordítási módszeréről ír, valamint összefoglalásként megállapítja: „Hasonló helyzetben vagyunk Nagy László költészetének számos, bolgár ösztönzésre is utaló motívumával. Sok rokonvonás mutatható ki Nagy László költészete és a bolgár folklór között, de nem föltétlenül hatásra kell gondolnunk, hanem inkább arra a nyilvánvalóbb jelenségre, hogy a bolgár népköltészet is segítette kibontakozni Nagy László eredendő hajlamait: morális és poétikai értelemben egyaránt. Egy organikus népi kultúrát fordított le magyarra, s ennek a kultúrának szigorú morális rendszere, kemény tartása, jó ügyekért lehetetlen helyzetben is helytálló példái vértetkék, segítették Nagy László morális szigorúságának, lírája küzdelem jellegének formálódását” [Görömbei, 1990, 135]. Ugyanitt említi még a *Menyegző* c. hosszúverset is mint annak a példáját, hogy ugyan egy a költő által is beszámol prózájában arról a jelenetről, amelyet a tenger partján látott, Neszeber szigetén: „Állt az új pár a sziget csücskén, szólt a zene, ivott a násznép, koccintott a fényképezőgépes külföldi turistákkal. Folyt az ünnepi ceremónia. De ez nagyon sokáig tartott. Úgy éreztem, a két fiatal egybekelése csupán merő ürügy a huzamos dáridózásra... Vittem a látványt, ami verssé kezdett fogamzani bennem” [Nagy, 1979, 80], de a múlt jócskán túlnövi az emlék kereteit, hiszen a magyar költészet egyik remekműveként tartjuk számon. (Nagy László is a következő kötete címéül a vers első sorát választotta: *Arccal a tengernek*.) Az alkotásról komplex irodalmi elemzést ad Kiss Ferenc [Kiss, Gondolat].

Említést érdemel Kiss Ferenc *Nagy László és a bolgár folklór* c. tanulmánya is. A szerző néhány fordítás részletét kiemelve és elemezve, valamint Bulgáriában kutatva a költő nyomait vonja le a tanulságot, hogy Nagy László nemcsak az adott művet fordítja le, hanem az egész bolgár kultúrát emeli át az általa alkotott szövegbe: „...a folklórszövegek zenével és tánccal együtt élnek saját közegükben, s ebben a létezés-módban a különben monotonnak tetsző ismétlések, párhuzamosságok sorolások, párbeszédek, felelgetések hatása hihetetlen mértékben felfokozódik. Minden egyszerűség gazdag, árnyalt és személyes jelentéssel telik meg. Nagy László ezt a folklórt szerette, s megkísérelte a lehetetlent: a szövegre utaltan, a szövegben adni vissza mindazt, ami az eredeti létezés-módban kifejeződhet” [Kiss, Életünk, 349].

Az *Életünk* folyóiratban, amelyben Kiss Ferenc tanulmánya is megjelent, fellelhető még Georgi Krumov *Bulgária felejthetetlen barátja – Nagy László* [Krumov], valamint Sztaniszlav Szivriev *Találkozások Nagy Lászlóval* c. cikke [Szivriev]. Mindkettő Bulgáriában jelent meg eredetileg és itt Zergi Zsuzsa tolmácsolásában olvashatjuk őket. Az előbbi Nagy László halálának hírére reagálva

emlékezik meg Nagy László bolgár fordításairól, az utóbbi pedig a személyes találkozások és az ebből szövődő barátságot mutatja be. Szivriev felidézi Nagy László számos megnyilatkozását, többek között a következőt: „A bolgár népdalokban azt találtam meg, amire mindig is fogékony voltam s amit mindig sejtettem... Már a néhány évszázaddal ezelőtti bolgár népi gondolkodás is évezredekkel előbb járt, mint mi. Néha abszurdnak tűnő metaforái olyan szokatlan asszociációkat váltanak ki, hogy modern irodalmi nézeteinket szinte felületesnek látjuk. Ez az a kiinduló pont, ahol a művészi keresés igazi irányzatai kezdődnek. A folklór képszerűségének energiája a világot erőtérré változtatja, mely megőrzi a világ képét, az azt betöltő erőket és a mi jelenlétünket is ebben a világban. Ez még a legszebb leírással is elérhetetlen” [Szivriev, 353].

Nagy László bolgár népköltészeti fordításait vizsgálja Juhász Ferenc is. 1976-ban megjelent cikkében a költő népdalfordításaival foglalkozik, ahol arra a következtetésre jut, hogy Nagy László nem lefordította, hanem átdolgozta, átköltötte a műveket. Alátámasztva ezt sorra veszi a már fent említett három fordításkötetet és bemutatja, hogy ezek ugyanúgy tükrözik a költő szemléletének változását, mint a lírája. Az elsőben a reális jelleg, a másodikban a jelképiesség, a harmadikban a népköltészet szürrealisztikus vonásai dominálnak. *Nagy László és a bolgár népdal* c. 1996-os tanulmányában kiemeli, hogy ezek a művek nemcsak a magyar népköltészet, hanem a költő saját egyéni hangját is idézi. „Nagy László a tolla alól kikerülő minden egyes sort saját képére és hasonlóságára formált” [Juhász, 1996, 209]. Ennek bizonyítására összehasonlítja néhány részletet az eredeti műből, a nyers fordítással és a költő adaptációjával. Ezek alapján több következtetést is közöl: a fordításokban a hősének kivételével valamennyi műfajban strófás szerkezetet alakított ki, a sorvégi rímmel még kisebb ritmikai szakaszokra bontotta, a művet, ezzel is fokozta a versszöveg zenei hatását, a bolgár népköltészet sajátos jellege miatt a logikai szférát is a képi szférán keresztül fejezi ki. Igéi nem csupán értelmünkhöz szólnak, hanem az érzékelés elemi rétegein át nyomulnak tudatunkba, „többé-kevésbé módosította a lefordított szöveget, hol megrövidítette (két sort összevont vagy néhány sort elhagyott), hol megtoldotta, hol csak egyes részei helyébe tett újat, neki tetszőt” [Juhász, 1996, 212]. Mindebben az elemző a bartóki hatást vélte felfedezni, amire Nagy László líráját elemzők többsége is felhívta a figyelmet.

Hosszabb elemzést közöl Donka Nejcseva is *Nagy László és a bolgár népköltészet* címmel [Nejcseva]. Felfigyel arra, hogy milyen jellegű műveket fordít le a szerző. Pl. a szerelmi líránál a rövid, feszes kompozíciójú műveket választja. Az átültetett művekben nagyon szoros a kapcsolat az ember és a természet között és az elemző szerint az innen merített hasonlatok segítenek a költőnek megoldani a lefordíthatatlannak tűnő archaikus nyelvi formákat, dialektizmusokat,

a különös formájú kicsinyített alakokat. Jelzői nem véletlenszerűek, hanem okkal magyaráz: pl, mikor a „fehér szél” kifejezést megtoldja a „forró” jelzővel is, mivel a bolgárok számára a fehér szél a délről jövő fuvallatot jelenti [Nejcseva, 219]. Előfordul az is, hogy ironikussá alakítja a fordítást. (Pl.: „ahogy ott kaszált, elaludt” helyett ilyen kifejezéssel élt „Réten az álom megszállta, fűszálba akadt kaszája” [Nejcseva, 220].) Donka Nejcseva úgy találja, hogy a költő fordításai a magyar népköltészet nyelvezetéhez állnak közel, de a versformákat mindig nagyon pontosan megőrzi [Nejcseva, 223] és némely esetben a fordítás tökéletesebbnek hat, mint az eredeti: „... nagyobb hajlékonyságot, ragyogást, muzikalitást és személyességet kölcsönöz a verssoroknak anélkül, hogy eltávolítaná őket a hagyománytól” [Nejcseva, 224]. A tanulmány szerzője szerint a magyar és az európai folklór meghatározó hatásként van jelen Nagy László költészetében. (Nejcseva kéziratban lévő *Nagy László és a bolgár folklór* c. kandidátusi disszertációjára hivatkozik Görömbei [Görömbei, 1990, 138], de erre nem sikerült rálelnünk.)

Donesco Toso *Nagy László és a bolgár kultúra több tételben* c. cikkéről csak röviden szólunk. Az írás először Nagy László Botev fordításait mutatja be összehasonlítva Faludy György és Képes Géza fordításaival, majd általánosságban szól Nagy László bolgár népköltészeti fordításairól, amelyek sok magyar művészt is megihlettek, majd az *Erdőn, mezőn gyertya* c. fordításkötet megjelenése után a Botev-díj elnyerésének hírért megvívó cikkszerző személyes emlékéről olvashatunk. Az írás folyamán Toso leszögezi, hogy „Nagy László öntörvényű költői világának szinte szerves részévé avatta a bolgár népköltészetet és az olvasók is ezt érzékelik, hogy nincs éles különbség a két költői nyelv között” [Toso, 231].

Alföldy Jenő *Nagy László Bulgária-élménye* címmel 2014-ben elhangzott beszéde nagyrészt általánosságban szól a költő népköltészethez való viszonyulásáról, a bolgár költészet közvetítőjeként végzett munkájáról. Megidézi két népdalfordítását, amelyekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy jellegzetes ezekben az alkotásokban „a balladai szerkezet, a metaforikus képalkotás és a tragikum” [Alföldi, 111]. Kiemeli azt is, hogy Nagy László „Verstolmácsolói művészetével ketős szolgálatot teljesített: minket, magyarokat megkínált a bolgár poézis szépségeivel, a bolgár lírát pedig megszólaltatta a magyar nyelvterületen. Arra tanít, hogy világirodalom-felfogásunk ne zárkózzon be a nagy népek műköltészeti panteonjába” [Alföldi, 111].

A fentebb megismert szakirodalmak tükrében elmondhatjuk, hogy Nagy László bolgár népköltészeti fordításaival és a bolgár népköltészetből merített elemekkel foglalkozó munkák többsége inkább csak érintőlegesen fejti ki ezt a témát. Kivételt képeznek ez alól Juhász Péter tanulmányai, amelyek a bolgár

nyelv ismeretében összehasonlító elemzésekbe is bocsátkoznak, valamint Nejcseva említett munkája, amely szintén részletesebben és alaposabban tárgyalja a költő bolgár népköltészeti fordításait, de ezek hatásáról szólva nagyon óvatosan fogalmaz: „Távol álljon tőlünk a gondolat, hogy lándzsát törjünk a bolgár folklór Nagy László alkotói tevékenységére gyakorolt közvetlen hatása mellett, ez megkérdőjelezhető lenne, viszont tény, hogy népköltészetünk gazdagsága segítette a fiatal költőt a folklór iránti tartós érdeklődésének kialakulásában, a folklorisztikus értékek egyéni elsajátításában” [Necseva, 226]. Görömbei 1990-ben megjelent elemzése több szempontból is megközelíti a bolgár elemek hatását Nagy László költészetében és lírai nyelvezetének alakulásában. Ahogy már idéztük, szerinte nem is lehet hatásról beszélni, hanem inkább arról, hogy mindaz az élmény, amely Bulgáriában érte, segítette kibontakozni a költőt. A kritikákból és a költő vallomásaiból következtetésként levonhatjuk, hogy a bulgáriai tartózkodás során olyan élményekkel gazdagodott a költő, amelyek segítettek átlendíteni a költészetét a sematizmuson, valamint a későbbiekben is egy-egy gondolat kiindulópontjául szolgáltak, de közvetlen és tételiesen kimutatható hatásról nem igazán érdemes beszélni (bizonyíthatóan inkább csak egyes versformák, műfajok átvételéről), hanem egy olyan sajátos költői nyelvről, amelyet a magyar népköltészet ösztönző erői által a bolgár népköltészet is segítette kibontakoztatni.

Irodalom

Alföldy Jenő. *Nagy László Bulgária-élménye.*

<http://www.forrasfolyoirat.hu/1605/alfoldy.pdf>

Görömbei András. Bolgár elemek Nagy László költészetében. // *Studia Litteraria*, 1990/26. – 117-140.

Görömbei András. *Nagy László költészete.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. – 677 o.

Juhász Péter. Nagy László bolgár népdalfordításai. // *Tiszatáj* 1976. 8. sz. – 52-59.

Juhász Péter. Nagy László és a bolgár népdal. // *„Inkarnáció ezüstben” Tanulmányok Nagy Lászlóról.* Szerk. Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest: 1996, – 208-215.

Kiss Ferenc. Mennyegző // *Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből.* Budapest: Gondolat, 1981. – 376-394.

Kiss Ferenc. Nagy László és a bolgár folklór. // *Életünk*, 1981/19. 4. sz. – 348-352.

Krumov, Georgi. Bulgária felejthetetlen barátja – Nagy László. // *Életünk*, 1981/19. 4. sz. – 346-347.

- Nagy László. *Adok nektek aranyvesszőt*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979. – 199 o.
- Nagy László. *Erdőn, mezőn gyertya. A bolgár népköltés antológiája*. Budapest: Magyar Helikon – Európa, 1975. – 452 o.
- Nagy László *összegyűjtött versei*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988. – 763 o.
- Nagy László. *Sólymok vére. A bolgár népköltés antológiája*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1960. – 442 o.
- Nagy László. *Szabályák és citerák. Bolgár népdalok és népballadák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. – 199 o.
- Nagy László. *Versek és versfordítások*. 1-4. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1975.
- Nejcseva, Donka. Nagy László és a bolgár népköltészet. // „*Inkarnáció ezüstben*” *Tanulmányok Nagy Lászlóról*. Szerk. Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest: 1996, – 216-228.
- Szivriev, Sztaniszlav. Találkozások Nagy Lászlóval. // *Életünk*, 1981/19. 4.sz. 353-355.
- Teller Gyula. Bolgár-tánc // *Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből*. Budapest: Gondolat, 1981. – 376-394.
- Tolcsvai Nagy Gábor. Nagy László. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1998, 210 o.
- Toso, Donesco. Nagy László és a bolgár kultúra több tételben. // „*Inkarnáció ezüstben*” *Tanulmányok Nagy Lászlóról*. Szerk. Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest: 1996, – 229-233.
- Tüskés Tibor. Nagy László. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. – 202 o.
- Vasy Géza. Nagy László. Balassi, 1995. – 251 o.
- http://www.rejtelmek.hu/app/static/cd_solyomenek.html

Gazdag Vilmos

gazdagvilmos@gmail.com

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Ukrajna, Beregszász

A kárpátaljai magyar nyelvhasználati színtereket ért keleti szláv hatásról¹

Bevezetés

A jelenlegi Kárpátalja területén beszélt magyar nyelvváltozatok az évszázadok során peremnyelvjárási jellegükből fakadóan mindig is az intenzív nyelvi kapcsolatok színteréül szolgáltak (Csernicskó 1995: 129–130, Lizanec 1970: 89), melyekre, ahogyan az egyetemes magyar nyelvre is, komoly hatást gyakoroltak a keleti szláv (leginkább az orosz és ukrán) nyelvek. A Trianoni békeszerződés aláírását követően a terület magyar lakossága kisebbségi népcsoporttá (Ablonczy–Bárdi 2010: 12; Zoltán 2005: 25), nyelve pedig a mindenkori államnyelvnek alárendelt kisebbségi nyelvvé vált.

Az elmúlt közel másfél évszázad során a terület több államalakulat kötelékébe tartozott.² Az állami hovatartozással együtt a domináns nyelv is többször változott, aminek következtében a két- és többnyelvűség természetes nyelvi folyamat.

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Az egyes korszakokban a jelenlegi Kárpátalja területe felett hatalmat gyakorló államalakulatok és az azokban államnyelvi státusszal bíró nyelvek kapcsán lásd az 1. ábrát.

	Magyar	Ukrán	Orosz	Ruszin	Cseh-szlovák
Oszták-Magyar Monarchia 1867-1918	X				
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	X				
Első Csehszlovák köztársaság 1919-1938					X
Második csehszlovák köztársaság 1938-1939					X
Kárpáti Ukrajna 1939. III. 14-15.		X			
Magyar Királyság 1939-1944	X				
Kárpátontúli Ukrajna 1944-1946		X			
Szovjetunió 1946-1991			X		
Ukrajna 1991-től		X			

1. táblázat: Államnyelvi státusszal bíró nyelvek Kárpátalján (1867–2016)

Forrás: Csernicskó 2013: 18; 435 (1. és 48. táblázat)

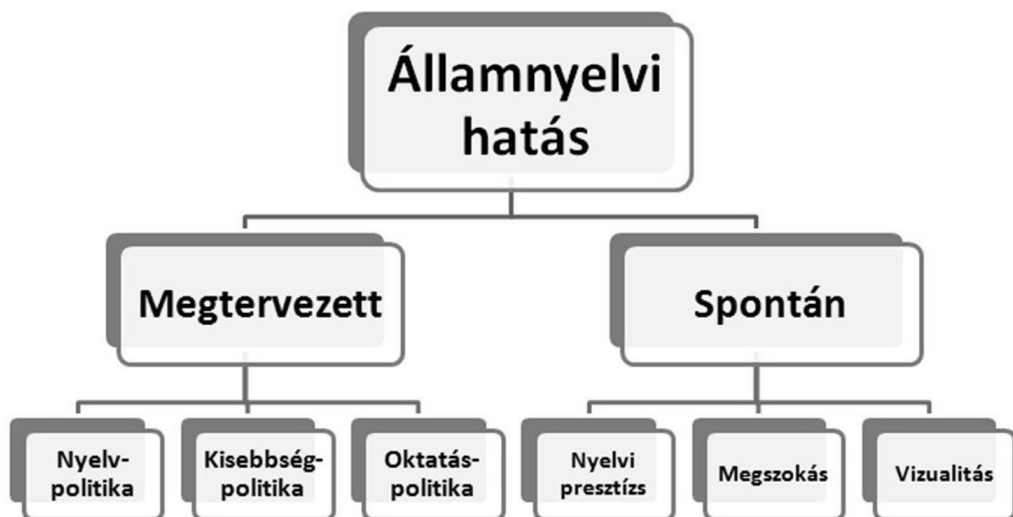
A kárpátaljai magyarság – más határon túli magyar régiók lakosságához hasonlóan – a kisebbségi létből adódóan a mindennapi kommunikáció során az anyanyelve mellett kénytelen a mindenkori államnyelve(ke)t is használni (Csernicskó–Márku 2007: 14), mely természetesen hatással van az anyanyelvi kommunikációra is. Ugyanis az effajta másod- vagy államnyelvi hatások következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos, könnyen azonosítható jellegzetességeket mutató változatai alakultak ki (Szilágyi N 2008: 105–106), melyek több szempontból eltérnek egymástól és az anyaországi nyelvjárásoktól is (Lanstyák–Szabómihály 1997: 6).

Az államnyelvi hatás következtében jelentkező regionális sajátosságok elsősorban a kölcsönszavak és kódváltások használatában, valamint a sajátos névhasználati szokásokban mutatkoznak meg leginkább.

Az államnyelvi hatás szerepe a kölcsönszavak meghonosodásában

A kárpátaljai magyar nyelvhasználatra nehezedő államnyelvi hatás kétrétű (erre vonatkozólag lásd az 1. ábrát): az első része a természetes nyelvi kapcsolatok eredményeként megvalósuló nyelvi jelenség. A kárpátaljai magyarok ugyanis mindennapi kapcsolatban állnak a területen élő szláv lakossággal, s tőlük elsajátítanak bizonyos tevékenységeket, átvesznek különféle használati eszközöket, s ezekkel együtt spontán módon megtanulják azok elnevezéseit is. Az államnyelvi hatás másik, s sokkal intenzívebben ható oldala az államapparátus által

megtervezett. A kárpátaljai magyarság esetében ugyanis elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről van szó. Vagyis a közösség politikai okok miatt vált kisebbségi-vé, tagjainak túlnyomó többsége pedig általában csak az iskolában találkozik az államnyelvvvel (Beregszászi–Csernicskó 2003: 41), első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez (ukránhoz) képest (Csernicskó 1998a:198). Ezen kívül a kárpátaljai magyarság jelentős része magyar domináns kétnyelvű (Beregszászi–Csernicskó 2003: 40–41), azaz a privát szférában a magyar nyelv használata szinte kizárólagos, míg a formális színtereken a nyelvhasználat az állami szabályozás és az egyén nyelvtudása alapján realizálódik. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi helyzet következtében a kárpátaljai magyarok csak korlátozott szituációkban használhatják anyanyelvüket, a formális szférában való kommunikáció során pedig kénytelenek az államnyelvet, illetve az orosz nyelvet használni (Csernicskó 1997: 88). Utóbbi, ugyanis mint a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelve az oktatási rendszer minden fokozatában kötelező volt (Csernicskó 1998a: 213, 2003: 67), s „a mai napig jelentős befolyással bír a közéleti és a hivatalos szférában” (Márku 2008: 33). Ukrajna függetlenné válásával az ukrán nyelv minden oktatási intézményben, így a kisebbségi iskolákban is kötelezően oktatandó tárggyá vált (Csernicskó 1998b: 8; 1998c), illetve az utóbbi évek során Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak, amelyek jelentős mértékben csökkítják a kisebbségek oktatási nyelvi jogait (Orosz 2010: 93– 106).

1. ábra: Az államnyelvi hatás megnyilvánulási formái

Saját szerkesztés

A kölcsönszavak meghonosodási folyamata

A különböző nyelvhasználati szintereken jelentkező másod- és államnyelvi hatások, valamint az azok nyomán meghonosodott kölcsönszavak megfigyelése révén figyelemmel kísérhető az egyes szavak meghonosodási folyamata is. Ezt a 2. ábrával tudjuk szemléltetni, amiben jól kirajzolódik az, hogy a kölcsönszavak legnagyobb számban a beszélt nyelvi szintereken honosodnak meg, s folyamatosan csökkenő számmal haladnak végig a különböző írott szintereken át a kodifikációig.

2. ábra: A kölcsönszavak meghonosodási folyamata

Saját szerkesztés

A kölcsönszavak használata és az adott közösségben való elfogadottsága fontos mutatóként szolgálhat a nyelvi folyamatok vizsgálatakor is (lásd az 3. ábra).

3. ábra: A kölcsönszavak használata és a nyelvi folyamatok összefüggései

Saját szerkesztés

Az egyes nyelvhasználati szinterek keleti szláv kölcsönszavai

Kölcsönszavakat a kárpátaljai magyar nyelvhasználat minden szintjén találhatunk, s nagyrésztük a korábbi és a jelenleg is folyó nyelvészeti kutatások során már adatolva is lett. Az élőnyelvi kutatások során már igazolódott az, hogy a szó-kölcsönzés mértéke és a kölcsönszavak aránya eltérő lehet az egyes dialektusokban (Csernicskó–Hires 2003: 125–138). Azokon a területeken, ahol erős államnyelvi dominanciával kell számolni, nagyobb a kölcsönszavak előfordulása, mint azon, ahol az anyanyelv szinte kizárólagos használatát figyelhetjük meg. A témakörrel foglalkozó szakemberek a nemzetközi szakirodalmi hagyományoknak megfelelően e szavakat típusaik és szófajuk alapján különböző csoportokba, jelentésük alapján pedig fogalomkörökbe sorolják. Ugyanakkor az egyes munkákban alkalmazott a fogalomköri kategorizációk a katalogizált elemek sokfélesége miatt jelentős eltéréseket mutathatnak. A lexikai hungarizmusokat Csopey László tanulmányában (Csopey 1881: 270–294) 5, Petro Lizanec (1970) egyetemi jegyzetében 29, míg Bárány Erzsébet egyik tanulmányában (Bárány 2010: 24–31) 15 tematikai csoportba sorolja. A magyar nyelv szláv lexikai elemeit Kniezsa István (2000: 137–153) 8, míg az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavait Kótyuk István (2007:

71–73) 21 fogalomkörbe csoportosítva adja meg. Lizanec Péter a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit az átvétel ideje alapján két csoportba sorolja: régi ukrán/ruszin és új ukrán/ruszin elemek (Lizanec 1993: 50–56).

1. A formális nyelvhasználati szinterekhez kapcsolódó kölcsönszavak³

Amint azt már fentebb is jeleztük az idegen nyelvi vagy másodnyelvi hatás az egyes nyelvhasználati szintereknél eltérő intenzitással jelentkezik. Ezt az intenzitásbeli eltérést jól mutatja az adott nyelvhasználati szintérnek megfelelő fogalomkörhöz tartozó kölcsönszavak száma is.

a) A hivatali élettel kapcsolatos kölcsönszavak. A kárpátaljai magyarok esetében is a formális nyelvhasználati szinterek azok, amelyek kapcsán a kölcsönszavak nagyarányú használatát figyelhetjük meg, ugyanis ezek azok a szinterek, amelyeknél erős az államnyelvi dominancia. Ugyanakkor azt is fontos leszögezni, hogy a hivatali élethez köthető kölcsönszavak jelenléte a kárpátaljai magyar lakosság mindennapi kommunikációja során is megfigyelhető. Számos intézmény vagy szervezet, foglalkozás, dokumentum megnevezésére használunk kölcsönszavakat. Olyanokra gondolunk itt, mint pl. a *rájkom* = járási tanács, *birzsa* = munkanélküli hivatal, *OVIR* = útlevélosztály, *szilszovjet* = községi tanács, vagy a *dohovor* = szerződés, *paszport* = személyigazolvány vagy útlevel, *zájáva* = kérvény, *práva* = gépjárművezetői jogosítvány, illetve a *szekretár* = titkár, *kasszír* = pénztáros, *perevodcsik* = tolmács, *ucsotcsik* = számfejtő stb.

b) A katonasággal kapcsolatban meghonosodott kölcsönszavak. A kárpátaljai magyar férfi lakosság túlnyomó részének lényegében csak a katonai szolgálat idején sikerül használható államnyelvi (orosz vagy ukrán) nyelvtudásra szert tennie. Ez természetesen azzal áll összefüggésben, hogy a katonaságban a hivatali érintkezés kizárólag csak államnyelven folyik, s az esetek túlnyomó többségében a magyar nyelvterületről származó férfiakat valamely belső ukrainai laktanyába sorozták/sorozzák be, ahová a legjobb esetben is csak egy-két magyar nyelvet beszélő személy került. Az államnyelv kizárólagos használata következtében a kárpátaljai magyar lakosság körében a katonai tisztségek, vagy a katonai élettel kapcsolatos más dolgok/fogalmak magyar nyelvi megnevezései lényegében ismeretlenek. Ezért ha valaki a katonaságban szerzett élményeiről beszél, akkor természetes az, hogy az őrmestert *szersizánt*, a hadnagyot *lityinant*, míg a laktanyát *csász*, a kiküldetést pedig *komangyirovka* néven nevezve említi.

c) Az oktatás- és egészségügy kölcsönszavai. Fentebb már ismertettük a kárpátaljai magyarok oktatási helyzetének főbb sajátosságait, amelyek körében

³ Az egyes nyelvhasználati szinterekhez kapcsolódóan a szűk területi korlátokra való tekintettel nem áll módunkban élőnyelvi, szépirodalmi vagy sajtónyelvi példamondatokat is közölni. Ezeket lásd korábbi munkáinkban.

fontos szerep jutott és jut ma is az aktuális államnyelvnek. Egyrészt a kisebbségi tannyelven oktató iskolákban is kötelező jelleggel oktatják, másrészt pedig, s ez főleg a szakközépiskolai és felsőoktatási intézményekre jellemző, hogy kizárólagos szereppel bír. Kárpátalján számos szakmát csak államnyelven lehet elsajátítani, ami gyakran az oktatási kínálat szűkösségével, gyakran pedig a kisebbségi nyelven folyó képzés feleslegességével magyarázható. Hiszen, ha Kárpátalján valaki magyar nyelven végezné el a jogi kart, akkor lényegében nem lenne esélye arra, hogy Ukrajnában munkát találjon. Ennek is köszönhető az, hogy az oktatással kapcsolatos beszéd során például gyakran hallhatjuk a *zacsotka* = lecke-könyv, az *ucsiliscse* = szakiskola, *sztipendium* vagy *sztipi* = ösztöndíj, *praktika* = szakmai gyakorlat stb. kifejezéseket.

Hasonló a helyzet az egészségügy kapcsán is. Az orvosok és az ápolónők képzése szintén államnyelven folyik, s az is gyakori jelenség, hogy olyan egészségügyi szakemberek kerülnek egy-egy magyar közösség körébe, akik valahonnan Ukrajnából származnak, s egyáltalán nem is értik a magyar nyelvet. Ennek megfelelően ezeknél a nyelvhasználati szintereknél is jelentős számú orosz/ukrán kölcsönszót találhatunk, pl. *aptecska* = elsősegély csomag, *gripp* = influenza, *invalid* = rokkant, *szesztra* = nővér stb.

d) Pénznevek. A pénznevek kapcsán gyakran felmerülő kérdés az, hogy ezek most kölcsönszavak vagy pedig egzotizmusok-e. Véleményünk szerint a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában előforduló pénznevek, mint pl. a *grivnya/hrivnya* = Ukrajna hivatalos pénzneme, a *rubel* = a volt Szovjetunió és a jelenlegi Oroszország pénzneme, illetve a pénzérmét jelölő *kopijka/kopek*, mégis inkább a kölcsönszavak kategóriájába kell, hogy besorolásra kerüljenek, ugyanis ezek használata a mindennapi kommunikációban előforduló természetes jelenség, s nem pedig az idegenszerűséget kiemelni kívánó hatáselem.

2. Az informális nyelvhasználati szinterek kölcsönszavai

A magyar nép már a honfoglalás előtt is kapcsolatba került a szláv népekkel. A honfoglalást követően ez a kapcsolat szomszédsági kapcsolattá alakult. A szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok révén mindkét nép sokat tanult egymástól. Az áruk cseréje mellett a kulturális és nyelvi adásvétel is aktívan folyt, mely jól kimutatható a szláv és a magyar kultúra és nyelv körében is. A fokozott nyelvi kapcsolatok szintereiül természetesen az egymással határos nyelvterületek szolgáltak (a kérdésről részletesen lásd: Lizanec 1970: 9–34).

A két nép közötti informális nyelvi kapcsolatokra utaló kölcsönszavak az élet szinte minden területéről adatolhatók, s számuk összességében meghaladja a formális nyelvhasználati szinterek kölcsönszavainak a számát. E szavak között sok olyat találhatunk, melyek a történelem során jelentkezett kapcsolatok nyo-

mán honosodtak meg, de természetesen jelentős a modern kori átvételek száma is. A mindennapi kommunikáció során használt orosz/ukrán kontaktuselemek számos fogalomkörbe csoportosíthatók. Lássunk ezek közül néhányat:

a) Földrajzi egységek, népek és vallások nevei: *verhovina* = hegyvidék, *hucul* = Kárpátukrán népcsoport, *pravszoláv* = ortodox stb.

b) Növények (zöldségek/gyümölcsök) nevei: *grecka* = tatárka/hajdina, *baklazsán* = padlizsán, *murkó* = sárgarépa stb.

c) Ételek és italok nevei: *marmaládé* = gyümölcssajt, *tusonka* = konzervhús, *pelmenyi* = húsos derelye, illetve *szok* = gyümölcslé, *sampánszki/sampán* = pezsgő stb.

d) Edények: *bánka* = befőttes üveg; *butilka* = üvegpalack; *csájnik* = teáskanna stb.

e) Ruhaneműk és lábbelik: *kurtka* = dzseki, *vájlinyki* = posztócsizma, *kombinzon* = kezeslábas stb.

f) Munkaeszközök, használati tárgyak: *nozsóka* = gallyvágó fűrész, *sláng* = slag, *roszkladuska* = nyugágy stb.

g) Gépek, közlekedési eszközök: *elektricska* = villanyvonat, a HÉV megfelelője, *pompa* = szivattyú, *krán* = emelődaru stb.

h) Sport és szórakozás: *turnyik* = nyújtó, *sáski* = dámajáték, *voléba* = röp-labda stb.

A fent felsorolt szavak és fogalomkörök csupán töredékét képezik a kárpátaljai magyarok által használt orosz/ukrán kölcsönszavaknak, de úgy gondoljuk, hogy a nyelvi helyzet felvázolására így is elegendőek.

Irodalom

Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor 2010: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő — In. *Határon túli magyarság a 21. században* konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006-2008. Szerkesztette: Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal.

Bárány Erzsébet 2010 = Єлизавета Барань: *Українсько-угорські міжмовні контакти на помежів'ї їх етнічних територій (Вплив угорської мови на лексику творів Закарпатських письменників)*. In. *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. Tom V. Lublin, 2010. 24–31.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2003: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.

- Csernicskó István – Márku Anita (szerk.) 2007: *„Hiába repülsz te akárhová...” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához* PoliPrint, Ungvár.
- Csernicskó István 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
- Csernicskó István 1997: Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. In. *Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára* Kiss Gábor és Zaicz Gábor szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Budapest, 88–92.
- Csernicskó István 1998a: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1998b: Az ukrán nyelv Kárpátalján. — In. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz. / 1998, 5–48.
- Csernicskó István 1998c: Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskolaiban. — In. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 44–59.
- Csernicskó István 2003: A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok. — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 66–67.
- Csernicskó István–Hires Kornélia 2003: A kölcsönzés — In. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 125–138.
- Csopey László 1881: *Magyar szók a rutén nyelvben*. Nyelvtudományi közlemények, XVI, 1881. 270–294.
- Kniezsa István 2000: *Magyar-szláv nyelvi érintkezések*. In. Szekfű Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest. 1942. 189–205, újabb kiadás: Bp., Lucidus Kiadó, 137–153.
- Kótyuk István 2007: *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* — Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyíregyháza.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997: *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram 6.

- Lizanec Péter 1970: = Lizanec Petro. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1993: = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 50–56.
- Márku Anita 2008: *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász.
- Orosz Ildikó 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010) — In. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*, 87–137.
- Szilágyi N. Sándor 2008: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. In. Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Budapest. 105–106.
- Zoltán András 2005: *Szavak, szólások, szövegek*. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok, Budapest.

Györke Magdolna

gyorke.magdolna@gmail.com
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrajna, Ungvár

Orosz átvételek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban

Bevezetés

A kárpátaljai magyarság hosszú idők óta kapcsolatban van a szomszédos szláv és nem szláv népekkel, ezért a nyelvjárások, a köznyelv sok olyan vonást őriznek, amelyek nem jellemzők a többi magyar nyelvjárásra. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatában sok az orosz, illetve ukrán eredetű lexéma. A lexikai elemek az átadó nyelvből az átvevőbe rendszerint a szükségleteknek megfelelően kerülnek. Átvételük különféle okokból elkerülhetetlen, s kölcsönzésükkel az átvevő nyelv rendszerint gazdagodik [Balázs 1980: 8.]. A lexikai interferenciának nyelven kívüli, társadalmi okai vannak: az általános gazdasági-technikai fejlődéssel, a társadalom szerkezetében bekövetkezett változásokkal, a társadalom tagjainak életmód- és szemléletbeli változásaival függnek össze [Kiss 1995: 203.].

1. Előzmények

A kutatók szerint a magyarok már a XII–XIII. század folyamán szoros gazdasági kapcsolatban álltak a kárpátaljai ukrán/ruszin lakossággal. A szoros gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok nyomot hagytak mind az ukrán, mind a magyar nyelv szókészletében. Lizanec Péter az ukrán kölcsönzéseknek két csoportját különíti el. Az első csoportba a régi ukrán/ruszin jövevényszókat sorolja, pl.: *cípke* 'a szövőszék tartozéka', *zajda* 'háton hordott nagy tarisznya, öszszekötött holmi'. Az ukrán, orosz elemek második csoportját azok a szavak alkotják, amelyek 1945 után kerültek be a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba [Lizanec 1993: 54–55.]. Ilyenek például: *kufájka* / *fufájka* 'vattaskabát', *klijonka* 'viaszosvászon (asztal leterítésére)', *butilka* 'üveg, palack' stb.

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének oktatói, nyelvészei több tanulmányt, monográfiát jelentettek meg a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, nyelvhasználatról, az orosz és ukrán átvételekről. Lizanec Péter háromkötetes monográfiát adott ki a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatokról [Lizanec 1970, 1976]. A *kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszában* több mint kétszáz szláv eredetű szót mutat be térképlapokon kommentárokkal, kiejtési indexszel [Lizanec 1992, 1996, 2003].

Kótyuk István kandidátusi értekezésében az Ungvári járás 18 településén gyűjtötte össze az ukrán átvételeket, összesen 247 lexikai egységet elemez [Kótyuk 2007].

Fodó Sándor a szláv eredetű földrajzi terminológiával foglalkozott, vizsgálta a szláv jövevényszókat a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Megjegyzi, hogy a szlavizmusok többsége a magyar nyelvterület más vidékein nem ismert [Fodó 1973: 41–45.].

Horváth Katalin is foglalkozott a nyelvi kontaktusokkal a nyelvjárási szókinszben, megállapítja, hogy a nyelvjárások szókészletének tanulmányozásával pontosabb képet kaphatunk az érintkező népek kultúrájáról és történelméről [Horváth 1997: 18–19.].

Borbély Edit az orosz–ukrán szavak előfordulását elemezte a kárpátaljai diáknyelvben [Borbély 2006: 14–17.], valamint a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott orosz és ukrán eredetű betű- és mozaikszókkal, rövidítésekkel is foglalkozott.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatói számos szociolingvisztikai írást jelentettek meg a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Csernicskó István az átvételekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban [Csernicskó 2003: 139–140.].

Gazdag Vilmos a szláv eredetű lexikai elemeket vizsgálta a beregszászi járási magyar nyelvjárásokban [Gazdag 2010: 47.], kitér a kérdés történetére is [Gazdag 2010: 91–98.].

A kárpátaljai magyar lakosság többsége két- vagy háromnyelvű, anyanyelvén kívül az orosz és/vagy ukrán nyelvet is beszéli. Az állandó nyelvi interferencia következtében a magyar nyelvhasználatban jelen van az orosz/ukrán nyelvi hatás. A szláv elemek minden társadalmi réteg nyelvhasználatában előfordulnak, az iskolázottabb rétegek beszédében is megfigyelhetők.

A történelem alakulása folytán Kárpátalján 1945 után a magyar nyelv használati helyzetei, ill. betöltött funkciókörei jelentősen leszűkültek. A hivatalos ügyintézés, az egészségügy, közélet, munkahely, a szakképzés, az egyetemi oktatás nyelve az orosz lett, a XX. század 90-es éveitől az ukrán. Az orosz, illetve ukrán nyelvű közegben a magyarság elsajátította a munkafolyamatokkal, a társadalmi élettel, hivatalos ügyintézéssel kapcsolatos szókincset, megnyilatkozási formákat. Vannak olyan helyzetek, amelyekben az orosz vagy az ukrán nyelv használatára kényszerül rá a beszélő [Kótyuk 1991: 66.].

2. Lexikai átvételek

A kárpátaljai magyarság nyelvében előforduló orosz lexikai átvételek tematikailag felölelik az élet minden területét, mivel ez a hatás a szókészlet szintjén a legszembetűnőbb. Természetesen pontos adatokat, időpontot nem lehet közölni egy-egy átvétellel kapcsolatban. Az 1945 után bekerült szláv szavak között

kevés az ukrán elem, sokkal több az orosz átvételek száma, mivel az orosz nyelv dominált az ukránnal szemben mind az iskolákban, mind a munkahelyeken [Lizanec 1993: 54.].

A szavak ismertetésekor feltüntettem a jelentést és az orosz nyelvi alakot is. Tizenegy témakörbe soroltam a lexikai elemeket:

1. A táplálkozással kapcsolatos szavak: *borscs* ~ *borcs* 'zöldségekből hússal főzött leves' (or. борщ 'ua'), *blincsik* 'négyrét hajtott tejfeles palacsinta' (or. блинчик 'ua'), *csája* ~ *csáj* 'tea' (or. чай 'ua'), *bulocska* ~ *bulácska* 'zsemle' (or. булочка 'ua'), *buhánka* 'kockakenyér' (or. буханка 'ua'), *grecska* ~ *hrecska* 'tatárka, hajdina' (or. гречка 'ua'), *gorcsica* ~ *horcsica* 'mustár, mustárlap' (or. горчица 'ua'), *szosziszki* 'virslí' (or. сосиски 'ua'), *szeljodka* 'pácolt hering' (or. селёдка 'ua'), *pelmenyi* ~ *pelmennyi* 'húsosderelye' (or. пельмени 'ua'), *zakuska* ~ *zakucka* 'harapnivaló' (or. закуска 'ua') stb.

2. Használati tárgyak nevei: *noszilka* 'saroglya, hordágy' (or. носилки 'ua'), *pacska* ~ *pácska* 'csomag' (or. пачка 'ua'), *poduska* 'kispárna' (or. подушка 'ua'), *roszkladuska* ~ *roszkláduska* 'összecsukható ágy' (or. раскладушка 'ua'), *szamovár* 'teafőző, amelyet főleg az oroszok használnak' (or. самовар 'ua'), *apparát* ~ *aparát* 'készülék, szerkezet' (or. аппарат 'ua'), *bloknót* 'notesz, jegyzet-tömb' (or. блокнот 'ua'), *csájnik* ~ *csájnyik* 'teafőző kanna' (or. чайник 'ua'), *bánka* ~ *bánki* 'befőttés üveg' (or. банка 'ua') stb.

3. Öltözködéssel kapcsolatos szavak: *májka* 'atlétatrikó' (or. майка 'ua'), *pláscs* 'esőkabát' (or. плащ 'ua'), *plávki* 'férfi fürdőnadrág' (or. плавки 'ua'), *válenki* ~ *vájánki* ~ *vajánki* 'nemezciszma' (or. валенки 'ua'), *hálát* 'köpeny, pongyola' (or. халат 'ua'), *kurтка* 'dzseki' (or. куртка 'ua'), *pufajka* ~ *pufájka* ~ *pufaj* 'vattakabát' (or. фуфайка 'ua'), *usánka* 'füles téli sapka' (or. ушанка 'ua'), *vetrovka* 'széldzseki' (or. ветровка 'ua') stb.

4. A társadalmi élettel, ügyintézással kapcsolatos lexémák: *szprávka* ~ *práfka* 'igazolás' (or. справка 'ua'), *prikáz* 'rendelet, parancs' (or. приказ 'ua'), *povesztka* ~ *poveszka* 'katonai behívó' (or. повестка 'ua'), *profszojuz* 'szakszervezet' (or. профсоюз 'ua'), *dokládna* 'írásbeli jelentés' (or. докладная записка 'ua'), *doverennosztj* ~ *doverenosztj* 'meghatalmazás' (or. доверенность 'ua'), *komangyirovka* ~ *komanygyírfka* 'kiküldetés' (or. командировка 'ua'), *avansz* ~ *avanc* ~ *avánc* 'előleg' (or. аванс 'ua'), *avária* ~ *avárijá* 'baleset' (or. авария 'ua'), *kolhoz* ~ *kolhosz* 'kollektív gazdaság, termelőszövetkezet' (or. колхоз 'ua'), *szovhoz* ~ *szofhoz* ~ *coffoz* 'állami mezőgazdasági nagyüzem' (or. совхоз 'ua'), *sztávka* 'a dolgozó megszabott havi bére' (or. ставка 'ua'), *bálánsz* ~ *balánsz* ~ *balánc* 'egyenleg' (or. баланс 'ua'), *dokument* 'igazolvány' (or. документ 'ua') stb.

5. Egészségügy: *medszesztra* ~ *szesztra* 'ápolónő' (or. медсестра 'ua'), *zeljonka* ~ *zejonka* 'zöld tinktúra' (or. зелёнка 'ua'), *bint* 'fásli' (or. бинт 'ua') stb.

6. Oktatással kapcsolatos átvételek: *zsumál* 'iskolai napló, folyóirat' (or. журнал 'ua'), *dnyevnyik* 'iskolai napló' (or. дневник 'ua'), *gruppa* ~ *grupa* 'csoport' (or. группа 'ua'), *fizzál* 'tornaterem' (or. физкультурный зал 'ua'),

fizzárjádka 'reggeli torna' (or. физзарядка 'ua'), fizkultúra 'testnevelés' (or. физкультура 'ua') stb.

7. Közlekedés: *perejezd* 'vasúti átjáró' (or. переезд 'ua'), *pereválka* 'vasúti átrakodó hely' (or. перевалка 'ua'), *asztanovka* ~ *osztanovka* 'buszmegálló' (or. остановка 'ua'), *bagázsnyik* 'csomagtartó' (or. багажник 'ua'), *elektrovoz* 'villamos mozdony' (or. электровоз 'ua') stb.

8. Fogalmak: *roszrocska* 'részletfizetés' (or. рассрочка 'ua'), *rozrjad* ~ *rázrjad* 'szakmai minősítés' (or. разряд 'ua'), *szmena* 'műszak, váltás' (or. смена 'ua'), *sztázs* 'munkában eltöltött idő' (or. стаж 'ua'), *sztrojka* 'építkezés' (or. стройка 'ua'), *dobávka* 'repeta' (or. добавка 'ua'), *zdácsa* 'visszajáró pénz' (or. сдача 'ua') stb.

9. Intézmények, épületek: *resztorán* 'vendéglő, étterem' (or. ресторан 'ua'), *zakuszocsna* ~ *zákuszocsná* 'falatozó' (or. закусовая 'ua'), *sztolova* ~ *sztalava* 'étkezde' (or. столовая 'ua'), *csájna* 'teázó, kocsma' (or. чайная 'ua'), *roddom* 'szülőotthon' (or. роддом 'ua'), *gyetszád* 'óvoda' (or. детский сад 'ua'), *domkultúra* 'művelődési ház' (or. дом культуры 'ua') stb.

10. Foglalkozások, mesterségek: *parikmáher* 'borbély' (or. парикмахер 'ua'), *pogránicsnyik* ~ *pogranyicsnyik* 'határőr' (or. пограничник 'ua'), *závhöz* 'gazdasági vezető' (or. завхоз 'ua'), *ucsotcsik* ~ *ucsopcsik* 'számvivő' (or. учётчик 'ua'), *uborcsica* ~ *uborcsica* 'takarítónő' (or. уборщица 'ua'), *ruscsik* ~ *gruscsik* 'rakodómunkás' (or. грузчик 'ua'), *dorozsnyik* 'útkaparó' (or. дорожник 'ua'), *druzsinnnyik* 'polgárőr' (or. дружинник 'ua'), *brakócsik* 'selejtező munkás' (or. браковщик 'ua'), *fizruk* 'testnevelő tanár' (or. физрук 'ua'), *dezsurnij* ~ *dezsurnyik* 'ügyeletes' (or. дежурный 'ua'), *nacsálnik* ~ *nácsálnyik* 'főnök' (or. начальник 'ua'), *závucs* 'tanulmányi igazgatóhelyettes' (or. завуч 'ua') stb.

11. Tevékenységek: *dezsural* 'ügyeletet tart' (or. дежурить 'ua'), *remontol* 'felújít, javít' (or. ремонтировать 'ua'), *brakkol* 'selejtez' (or. браковать 'ua') stb.

3. Tükörfordítások, szerkezetutánzások

A nyelvi érintkezéssel kapcsolatos a tükörfordítás is. Ez is megfigyelhető a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, pl. *fogadja* a vizsgát 'vizsgáztat' (or. принимать), *leadja* a vizsgát 'levizgázik' (or. сдать), jó filmet *adnak* 'játsszanak, vetítenek' (or. дают), *dolgozik* a motor 'működik' (or. работает), *csengetek* neked 'telefonálok', *ránősül valakire* 'feleségül vesz valakit', *kijön* a munkába (pl. betegség után) 'munkába áll', *leírják* a rossz gépet 'kiselejtezik', *kiolvasta a lekcioakat* 'megtartotta az előadásokat' (or. вычитала лекции), *kiveszik* a fizetést 'felveszik'; a rendelet *kijön* 'megjelenik, életbe lép'; *leadják* az okmányt 'benyújtják, beadják'.

4. Orosz elemek A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárában

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára az első forrásértékű kiadvány e nyelvjárások szókinccsani, jelentéstani és frazeológiai sajátosságairól. A szótár értelmező jellegű, teljességre törekvő, regionális tájszótár, amelynek első kötete 2012-ben, a második kötete 2013-ban jelent meg Ungváron a Kárpáti Kiadó gondozásában. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárába a régió nyelvi szituációjából fakadóan sok orosz, ill. ukrán átvétel került be. Enélkül nem lenne teljes a mai nyelvjárási szókinccsról alkotott összképünk [Lizanec 2012: 6.]. A szavak átvétele természetes jelenség, hisz az egymással érintkező, az egymással közvetlen kapcsolatban élő népek kultúrájukban és nyelvükben is hatással vannak egymásra, így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenségnek számít. Ez nemcsak az itt élő magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakosaira is jellemző. A szótár mintegy 150 orosz eredetű szó jelentését, fonetikai variánsait, grammatikai viselkedését elemzi. Ezeket az átvételeket a magyarság Kárpátalján ismeri és használja a mindennapi beszédben. Pl.: *szprávka* ~ *szpráfka* ~ *práfka* 'igazolás' (or. справка 'ua'), *asztanovka* ~ *osztanovka* 'buszmegálló' (or. остановка 'ua'), *pogránicsnyik* ~ *pogranyicsnyik* 'határőr' (or. пограничник 'ua') stb.

5. Az orosz átvételek sajátosságai

Az orosz elemek között sok a közvetlen lexikai átvétel. Ezek olyan szóképzleti egységek, amelyekben a szláv nyelvi formák helyén magyar nyelvi elemeket találunk. Két típusba sorolhatók az átvételek attól függően, hogy a magyar nyelv hogyan követi az orosz nyelvi formát.

Az *első típusba* azok a szavak tartoznak, melyeket a nyelvjárásokban a szó eredeti hangalakjának a megtartásával használnak. Az ilyen esetek a gyakoribbak. Például: *fizkultúra*, *dnyevnyik*, *pogránicsnyik*, *uborscsica*, *resztorán*, *poduska*, *szamovár*, *závucs*, *ucsotcsik*, *bufetcsik* stb.

A *második típusba* azokat az átvételeket soroljuk, amelyek a vizsgált nyelvjárásokban az orosz nyelv hatására módosultak, így terjedtek el. Ezek a lexikai egységek mind a szláv nyelvekben, mind pedig a magyarban idegen elemek, leggyakrabban latin, német, francia stb. jövevénytörzsek, csak a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a szláv hangalakot használják. Pl.: *infarkt* 'infarktusz', *delegát* 'delegátus', *docent* 'docens', *dokument* 'dokumentum', *referát* 'referátum', *rektórát* 'rektorátus', *diplom* 'diploma', *agronóm* 'agronómus' stb.

Előfordul, hogy az átvétel és az anyanyelvi megfelelő között valamilyen jelentésbeli, stilisztikai, hangulati különbség van, pl.: *bolnyicsnij* (liszt) kifejezés nem felel meg a *beteglap* szónak. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban '(fizetett) betegszabadság, táppénz' jelentésben használatos [Beregszászi–Csernicskó 2004: 137.], a magyar köznyelvi jelentése pedig 'a beteg kezelési adatait feltüntető lap, kórlap'.

Az is megfigyelhető, hogy mind az orosz, mind az ukrán nyelvből átvették a lexémákat a nyelvhasználók, és gyakoriak az élőnyelvben. Ilyenek: or. *sztolova*

– ukr. *jidálnya* 'étkezde', or. *szelszovet* – ukr. *szilráda* 'községi tanács', or. *dneyvnyik* – ukr. *scsodennyik* 'a tanuló naplója', or. *szprávka* – ukr. *dovidka* 'igazolás'.

Olykor nehéz eldönteni, hogy az orosz vagy az ukrán nyelvből kerültek-e a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba egyes szavak, ha azok írásképe megegyező, pl.: *pláscs* (or., ukr. *плащ* 'ua'), *hálát* (or., ukr. *халат* 'ua'), *kvitáncija* (or. *квитанция*, ukr. *квитанція* 'ua'), *borscs* (or., ukr. *борщ* 'ua'), *nákáz* (or., ukr. *наказ* 'ua') stb.

Az átvételek fonetikai és morfológiai változásainak tanulmányozása is fontos. Mindegyik hosszú magánhangzó előfordul az átvételekben. Például: *zájáva*, *agronóm*, *závucs* stb.

Gyakran a kárpátaljai nyelvhasználatban magyar képzőkkel látják el az orosz nyelvből átvett szavakat, így új lexikai egységek jelennek meg a mindennapi beszédben, például: *brakkol*, *brakkos*, *dezsural*, *remontol*, *bufetes*. Megfigyelhető, hogy a névszók felveszik a többes szám jelét (-k), a tárgyragot (-t) és a birtokos személyjeleket is: *nácsálníkok*, *závucsot*, *zeljonkája*. Az igék úgy viselkednek, mint a magyar szavak és jövevényszók: *dezsuralok*, *dezsuralsz*, *remontolt*.

Az orosz átvételek nagy része főnév: *usánka*, *szprávka*, *stázs*, *putyovka*, *szok*. Az igék -ál, -(o)l képzővel fordulnak elő, ezek sem gyakoriak: *brakkol*, *dezsural*, *putál*.

Az átvételek különleges csoportját alkotják a mozaik- és betűszók, illetve rövidítések, pl.: *zágsz*, *fizruk*, *roddom*, *gyetszád*, *závhoz*, *szelszovet*, *fizkultúra*, *domkultúra*. A társadalmi-politikai élet változásaival már archaizmussá váltak egyes átvételek, pl.: *gorkom*, *opkom*, *rájkom* (az egykori kommunista párt különböző szintű bizottságai) stb.

Összegzésként hangsúlyozzuk, hogy a régebbi, az 1945 előtti átvételek, mint például a *cípke*, *zajda* stb. meghonosodtak, jövevényszóvá váltak; az újabbakat az igényesebb köznyelv mint fölösleges idegen szavakat kerüli, hiszen mindegyiknek van pontos magyar megfelelője.

A mindennapi használat során bekerült orosz/ukrán átvételek a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a kétnyelvű közösségben élők naponta használnak munkahelyen, hivatalokban ügyintézés során, a szomszéddal való mindennapi társalgásban. A kárpátaljai magyarok bár viszonylag egy tömbben élnek – főként az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Munkácsi járásban –, nyelvükben mégis érvényesülnek a másodnyelvi hatások. E hatások a nyelv minden szintjét érintik hangtani, alaktani, mondattani, szóképzettani vonatkozásokban egyaránt. A vázolt sajátosságok főként a beszélt köznyelv jellemzői.

A kárpátaljai magyar nyelv művelés előtt fontos feladatok állnak: nagyobb gondot kell fordítani a nyelvi kultúra színvonalának emelésére, az oktatási intézményeknek az igényes és tudatos nyelvhasználat kialakítására kell töreked-

niük, a nyelvhasználatot kell középpontba állítani az öncélú grammatizálással szemben.

Irodalom

- A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára. I–II. kötet. Főszerkesztő: Lizanec Péter. – Ungvár: Kárpáti Kiadó, 2012–2013.
- A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Szerk.: Csernicskó István. – Ungvár: PoliPrint Kft., 2003.
- Balázs Géza. A nyelvközi (interlingvális) kutatási módszerek történeti áttekintése // Magyar Fonetikai Füzetek, 5., 1980. – 7–17. o.
- Beregszászi Anikó és Csernicskó István. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára // ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. – Ungvár: PoliPrint, 2004. – 127–138. o.
- Borbély Edit. Orosz–ukrán elemek a kárpátaljai magyar diákifjúság nyelvhasználatában // Acta Hungarica. – Ungvár, 2006. – 14–17. o.
- Fodó Sándor. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban // MNyj, 1973/19. – 41–45. o.
- Gazdag Vilmos. A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat) // Acta Beregsasiensis, 2010/2. – 91–98. o.
- Gazdag Vilmos. Szláv nyelvi hatás Beregvidék magyar nyelvjárásaiban // Acta Beregsasiensis, 2010/1. – 47. o.
- Horváth Katalin – Lizanec Péter. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól // Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 57–74. o.
- Horváth Katalin. A nyelvi kontaktusok tükröződése a nyelvjárási szókincsben. In: Acta Hungarica, VI. – Ungvár, 1997. – 18–19. o.
- Kiss Jenő. Társadalom és nyelvhasználat. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- Kótyuk István / Ковтюк Иштван. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. – Ниредьхаза, 2007.
- Kótyuk István. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv // Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I. – Budapest, 1991. – 66–69. o.
- Lanstyák István. Nyelvből nyelvbe // Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról. – Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2006. – 21–22. o.
- Lizanec P.M. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján. – Ungvár, 1970.; П. Н. Лизанец. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи. – Будапешт: Изд.-во АН Венгрии, 1976; П.М. Лизанец. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. – Ужгород, 1976.

Lizanec Péter. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. I–III. kötet. I. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992; II. – Ungvár: Patent, 1996; III. – Ungvár – Debrecen: Ethnica Kiadó, 2003.

Lizanec Péter. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban // Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 50–56. o.

Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina / Gotthardt Zoltán

hrisztova@inyt.pte.hu / gotty@freemail.hu

Pécsi Tudományegyetem, Magyarország, Pécs / Magyar Posta Zrt.,

Magyarország, Pécs

A magyar–szláv nyelvészeti kutatások „mostohagyereke”: bolgár–magyar lexikai kölcsönhatások

1. Tudományos előzmények

A nyelvek szókészlete nem csak belső keletkezésű szavakból, hanem jelentős részben idegen eredetű, azaz idegen szavakból és úgynevezett jövevényszavakból is áll (Fazakas 2009: 1). Zoltán András szerint „a mai magyar szókincs legnagyobb tömegű idegen eredetű elemét szláv jövevényszavak képezik”, így ez a témakör mindenképp fokozott tudományos figyelmet érdemel (v.ö. Zoltán 2014: 205).

A magyar nyelvészetben jövevényszavak gyűjtésének, azok etimológiai és fonológiai elemzésének, valamint szemantikai tartományok szerinti kategorizálásának közel 150 éves hagyománya van. Elsőként vélhetően Franz Ritter von Miklosich, jeles szlavista, nyelvész és etnológus kezdte kutatni a magyar nyelv szláv jövevényszavait (vö. Miklosich 1871). Miklosich azonban nem foglalkozott olyan kérdésekkel, mint pl. pontosan mikor és melyik nyelvből kerültek át a magyarba a szláv jövevényszavak. Erre a lehetséges és ígéretes kutatási irányra először az ismert nyelvész és szlavista Asbóth Oszkár hívta fel a magyar tudósok figyelmét (Asbóth 1907).

A magyar nyelvész és etimológus Melich János volt az a kutató, aki még jobban elmélyült a szláv jövevényszavak kérdéskörébe. A *Nyelvünk szláv jövényei* című munkájában Melich a következő nézetet képviseli:

„A magyar nyelv szláv jövevényszavai hosszas történeti fejlődés eredménye. E jövevényszavak közt mindazon szláv nyelvekből vannak kölcsönzések, amely szláv nyelvekkel, illetőleg népekkel a magyarok történetük folyamán hosszabb-rövidebb ideig érintkeztek.” (Melich 1910: 1)

A bolgár nyelvből való áthozatallal kapcsolatban Melich a következőképpen nyilatkozik:

„E tekintetben az a nézetem, hogy hazánkban olyan bolgár–szláv közösség, amely egyházi vagy más műveltségi tekintetben is akár a legkisebb hatást is gyakorolhatott volna a magyarságra, a IX., X., században (s később még későbbé) nem volt.” (Melich 1910: 10)

Így – Melich szerint – a magyar nyelv szláv jövevényszavait tekintve a bolgár nyelv csak kismértékben tekinthető forrásnak.

A magyar nyelvész, nyelvtörténész és szlavista Kniezsa István nem emel ki külön egyetlen egy szláv nyelvet sem, a jövevényszavak gazdagabb vagy szegényebb forrásaként. Ő csupán arra a megállapításra jut, hogy:

„A magyar nyelv szláv elemei [...] távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszelnünk. Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mutatni, hogy egy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mezsgye*, *mostoha*, *rozszda* [...], túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba.” (Kniezsa: 1942: 178)

Kniezsa megállapítását követően több nyelvész is górcső alá vette az egyes szláv és a magyar nyelv közötti lexikai kölcsönhatásokat. A megszabott helykorlát miatt nem áll módunkban felsorolni minden kutatót, aki hasonló témában végzett tudományos munkát, így – a teljesség igénye nélkül – csak pár nevet és művet említünk meg:

- A horvát-magyar viszonylat esetén – többek között – Hadrovics László (1985) és Nyomárkay István (2004) szentelt figyelmet a két nyelv közötti lexikai jellegű kapcsolatoknak.
- A szlovák-magyar közös szókincsével és ennek kialakulásával Juraj Furdík (1976) és Gregor Ferenc (1993) foglalkozott.
- Mokány Sándor, ukrán és magyar nyelvész, dialektológus és etimológus évtizedeken keresztül a magyar–szláv és a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatója volt (1996).

Legjobb tudomásunk szerint még nem született komolyabb nyelvészeti kutatás, amely részletesen foglalkozott volna a bolgár-magyar lexikai kölcsönhatásokkal. Ennek a hiánynak az egyik fő oka valószínűleg az a tény, hogy Bulgária nem közvetlen földrajzi szomszédja Magyarországnak, így – ahogyan Melich is megállapította – a bolgár nyelv nem gyakorolhatott jelentős hatást a magyar nyelvre, ahogyan fordítva sem. Ettől függetlenül a két nyelv közötti kapcsolatok nem teljesen elhanyagolhatók és mindenképpen figyelmet érdemelnek. A 19. század második felével kezdődően ugyanis több hullámban érkeztek Magyarországra területére az úgynevezett „bolgárkertészek”, akik egyrésztől módszereivel jelentősen elősegítették a magyar paraszti gazdálkodás belterjesedését (v.ö. *Magyar Néprajzi Lexikon*). Másrésztől pedig a két nemzet képviselői közötti kapcsolat feltehetően nyomot hagyott a két nyelv szókészletében is.

2. Célkitűzés

A fentiek fényében a jelenlegi írás azt a célt tűzi ki, hogy egy Bulgáriában végzett terepmunka eredményeképpen létrehozott, hasonló hangzású és azonos jelentésű szavakból álló korpuszból kiindulva egy lehetséges, eddig erősen elhanyagolt kutatási részterületre hívja fel a közönség figyelmét, nevezetesen a bolgár-magyar lexikai kölcsönhatásokra, ezek történelmi fejlődésének a visszakövésére és jelenlegi állapotának a leírására. Ebből kifolyólag az írás elsősorban gondolatébresztő, és nem hiánypótló jellegű tudományos mű hivatott lenni.

3. A kutatás korpusza

Ezen írás kiinduló pontját egy 155 szóból álló szógyűjtemény képzi, amelyet Gotthardt Zoltán hozott létre 2015, valamint 2016 nyarán. A két bulgáriai látogatása során Gotthardt Zoltán olyan bolgár és magyar szavakat jegyzett fel, amelyek egyrésztől meglehetősen hasonló hangzásúak, másrésztől pedig szemantikai szempontból nézve vagy teljes, vagy parciális ekvivalenseknek tekinthetők a két nyelvben. A munka jelenlegi stádiumában az esetleges „hamis barátoknak” nem szenteltünk külön figyelmet.

4. A kutatás módszere

A korpuszt kvalitatív elemzésnek vetettük alá, amely több lépésből állt. Ennek során öt fontos referenciaművet konzultáltunk. A munka első stádiumában *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Benkő (főszerk.) 1967/1970/1976), valamint Tótfalusi István (é.n.), illetve Zaicz Gábor (2006) etimológiai szótára segítségével megállapítottuk, hogy a 155 feljegyzett szó közül melyek nem csupán két nyelvben található közös lexikai elemek,¹ hanem egyértelműen szláv, esetleg bolgár eredetűek. Ezt követően ellenőriztük, hogy a szláv, illetve bolgár jövevényszavakként kodifikált egységek szerepelnek-e a Melich János írásában (1910) és Kniezsa István két kötetes igen gazdag szógyűjteményében (1974). Végezetül a kutatást azokra a lexikai elemekre fókuszáltuk, amelyek bizonyítottan – vagy akár csak kérdőjelesen is – bolgár jövevényszavaknak tekinthetők. Ezen túl arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vannak-e magyar jövevényszavak a bolgár nyelvben, valamint hogy a korpuszunk alapján felmerültek-e még tisztázatlan kérdések a két nyelvet érintő lexikai kölcsönhatások terén.

¹ Tudniillik, mind a két nyelvben – többek között – meglehetősen sok latin, török, német, francia stb. eredetű szó honosodott meg.

5. Eredmények

Az összesen 155 szóból 87 szó esetén az etimológusok egyértelműen szláv eredetről beszélnek. 9 szó esetén teljesen vagy részben említik a bolgárt lehetséges forrásnyelvnek. A következőkben e 9 lexikai elemet taglaljuk.

5.1. Bolgár jövevényszavak a magyarban

- A források döntő többsége szerint kétségtelenül bolgár eredetű² szavak a magyarban a következők:

Magyar szó	Bolgár szó	Melich 1910	Benkő 1967/1970/1976	Kniezsa 1974	Zaicz 2006	Tótfalusi online
<i>mezsgye</i>	межда	-	II./914-915 o.	337 o.	536 o.	✓
<i>mostoha</i>	маицеха	-	II./963-964 o.	344 o.	550 o.	✓
<i>nyüst</i>	ниуци (t.sz.)	-	II./1061-1062 o.	358 o.	581 o.	✓
<i>pest</i>	пей	10 o.	III. /171 o.	418 o.	535-536 o.	✓
<i>rozsdá</i>	рѣжда	-	III. /453-454 o.	470 o.	709 o.	✓

- Az etimológusok véleménye nem egyezik meg teljesen az alábbi jövevényszavak esetében:

Magyar szó	Bolgár szó	Melich 1910	Benkő 1967 / 1970 / 1976	Kniezsa 1974	Zaicz 2006	Tótfalusi online
<i>kulcsár</i>	ключар	-	II./663 o. Szláv, közelebbről déli szláv eredetű; vö.: blg. <i>ключар</i> 'a helyiségek kulcsának őrzője, kezelője; lakatos' [...] A magyarba átkerül (déli) szláv szó akképpen fejlődött, ahogyan a <i>kulcs</i> [...].	450 o. [...] a szó [...] nincs meg a bolgárban	457 o. Szláv, legközelebbről déli szláv jövevényszó, vö. bolgár <i>ключар</i> 'a helyiségek kulcsainak őrzője, kezelője, lakatos' [...]	Déli szláv eredetű szó: szerb-horvát, szlovén <i>ključar</i> ('kulcsár, lakatos').

² Ezen írás keretein belül „eredet” alatt azt a nyelvet értjük, amely nyelv közvetítésével az adott szó átkerült a magyar, illetve a bolgár nyelvbe.

Magyar szó	Bolgár szó	Mellich 1910	Benkő 1967 / 1970 / 1976	Kniezsa 1974	Zaicz 2006	Tótfalusi online
<i>padlizsán</i>	<i>пат-ладжан</i>	-	III./56 o. Vándorszó. [...] A szó a magyarba többszörös átvétellel került. [...] Nálunk a főzelék-félét termelő bolgárkertészek terjesztették el, a keleti nyelvterületen azonban a román konyhában is fontos szerepet játszó zöldség neve került át a magyarság nyelvébe.	-	606 o. Bolgár vagy talán román jövevényszó. [...] A magyarban a zöldségfélét és a szót egyaránt a bolgár kertészek terjesztették el.	-
<i>palota</i>	<i>палат</i>	-	III./74-75 o. Szláv eredetű; vö. [...] blg. [...] <i>пoлaтa</i> 'a ház felső emeletének terasza, csarnok, terem, tornác'; <i>на-лaтa</i> 'nagy, szép épület közcéla; valamely hivatal' [...] A magyarba [...] a bolgárból vagy az oroszból kerülhetett. [...]	379-380 o. Mint jellegzetesen bizánci szó hozzáunk vagy a bolgárból vagy az oroszból kerülhetett.	610 o. Szláv, közelebbről talán bolgár jövevényszó [...].	Szláv eredetű szó: bolgár, szerb-horvát, ukrán <i>palata</i> .
<i>vitorla</i>	<i>ветрило</i>	-	III./1164-1165 o. Déli szláv eredetű; vö.: blg. <i>ветpило</i> 'hajócsónakvitorla; legyező' [...]	561 o. Dél-szláv eredetű szó.	920 o. Bolgár vagy szlovén jövevényszó, vö. bolgár <i>ветpило</i> 'hajó-, csónakvitorla'. [...].	Déli szláv eredetű szó: bolgár, szlovén <i>vetrilo</i> ('vitorla, ventillátor'), ez a <i>vetr</i> ('szél') származéka.

Amint a második táblázatban látható, még elég sok a nyitott kérdés és az eltérő vélemény az egyes kutatók között. Ilyen értelemben e téren további kutatásokra van szükség.

5.2. Magyar jövevényszavak a bolgárban

- A *Bolgár Etimológiai Szótár* (Georgiev et al. 1971) szerint egy, a korpuszunkban feljegyzett szó, a *város*, a 15.-16. században került át a magyar nyelvből a bolgárba. A mai bolgár nyelvben ezzel a szóval általában az óvárost jelölik:

Magyar szó	Bolgár szó	Bolgár Etimológiai Szótár
város	варош	1. kötet, 121 o. варош : 'градски център; стара (укрепена) част на град' [...] Чрез срхр. <i>варош</i> 'град' или тур. <i>varoş</i> ; заети от унг. <i>város</i> 'град' към 15-16 в. от погранични области към Унгария

Véleményünk szerint mindenképpen érdemes mélyebben megvizsgálni a két nyelv közötti lexikai kölcsönhatásokat, mivel elképzelhető, hogy nem ez az egyetlen magyar eredetű szó a bolgárban.

5.3. Egy közös szó még nem teljesen tisztázott etimológiája

A korpuszban szerepel egy lexikai páros, amely mind fonológailag, mind szemantikailag nézve közös vonásokat mutat, nevezetesen a *maca* – *маце* (*мацка*) páros. Tótfalusi István és Melich János nem jegyezték fel potenciális szláv jövevényszóként. Habár Kniezsa István röviden megemlíti a gyűjteményében, ezt csupán azzal a céllal teszi, hogy megcáfolja a szláv eredetéről szóló feltételezést:

„Valószínűleg [...] vagy a Margit, vagy a Mária névből alakulhatott. Minden bizonnyal helytelen Marianovics (Nyr 46: 273) véleménye, hogy a szlovén *maca* 'Kätzchen' szóval azonos.” (Kniezsa 1974: 882)

A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* második kötetében Benkő Loránd főszerkesztő és szerkesztőtársai szintén kizárják a szó valamely szláv nyelvből való átvételének a lehetőségét:

„Tulajdonnévi eredetű: A Maca személynévből köznevesült, amely a Margit és a Mária becézője; vö. böske, kata 'szerető' [...]. Szláv származtatása nem fogadható el.” (Benkő (főszerk.) 1970: 804)

Zaicz Gábor szótárában a *maca*-ról szóló cikk a következő leírás szerepel: 'szerető' <nőről> Tulajdonnévi eredetű. A Margit, Mária személynevek becézett Maca alakjából alakult. [...] Rosszálló kifejezés a bizalmas társalgási nyelvben.” (Zaicz 2006: 500)

A szerző tehát teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy több szláv nyelvben (pl. a szlovénban, szerben, macedónban, bolgárban) ma is használatos egy hasonló hangzású szó.

Ugyanakkor figyelemreméltóak a *Bolgár Etimológiai Szótár* (Georgiev et al. 1986) és a *Bolgár Értelmező Szótár* (Popov 1999) szócikkei, amelyekben eme információkat olvashatjuk:

„маце: обръщение към дете [...] Вероятно звукоподражание. [...] или хипокористично от лично име Мария.” (Georgiev et al. 1986: 695)

„маце ср. И мацка жарг. Младо, привлекателно и модерно облечено момиче, жена.” (Popov 1999: 441)

Az etimológiai szótár szerint a *маце* szó nagy valószínűséggel a Mária név becézett alakja, amely akkor használható, ha gyereket szólítunk meg. Az értelmező szótár meghatározása alapján *маце/мацка* zsargonszó, amellyel a fiatal, vonzó és divatosan öltözött lányokat/asszonyokat szokás illetni.

A magyar és a bolgár forrásokban szereplő lexikográfiai információk alapján elmondhatjuk, hogy bár nem áll fenn teljes azonosság sem fonológiai sem szemantikai értelemben, mindenképpen elgondolkodtató a párhuzam a két lexikai egység között. Ebből kifolyólag érdemes lenne megvizsgálni, hogy a két elem mióta képezi a bolgár, illetve magyar nyelv szókészletének a részét, és hogyan alakult át a jelentése az idők során.

6. Összefoglalásképpen

A Bulgáriában végzett terepmunka eredményeképpen létrejött korpusz kvalitatív vizsgálata egyértelműen megmutatta, hogy a földrajzi távolság és a viszonylag kevés történelmi jellegű érintkezési pont ellenére a magyar és a bolgár nyelv ténylegesen gyakorolt (némi) hatást egymásra. Erről tanúskodnak az etimológusok által kétségtelenül bolgár eredetűnek tekintett jövevényszavak a magyarban, valamint a *város* szó jelenléte a bolgárban. Ugyanakkor nagy valószínűséggel ez a hatás nem csak a megemlített pár lexikai egységnél figyelhető meg, hanem további szavaknál is, esetleg más nyelvi elemeknél is felfedezhető. E nyelvészeti részterület további vizsgálata kihívásokkal teli, ám meglehetősen érdekes feladatot jelenthet a hungarológusok és a bolgaristák számára.

Irodalom

Asbóth Oszkár (1907): *Szláv jövevényszavaink. I., Bevezetés és a különböző rétegek kérdése*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből (20. 3). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Benkő Loránd (főszerk.) (1967/1970/1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Első (A-Gy), második (H-Ő) és harmadik (Ö-Zs) kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Fazakas Emese (2009): Idegen eredetű szavak a magyar nyelvben I. In: *Őrszavak*. 2009, szeptember. 14 o.
http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/FazakasEmese_reszIdegen.pdf.
- Furdík, Juraj (1976): O porovnávacom výskume slovenčiny a maďarčiny. In: J. Mistrík (Red.) *Studia Academica Slovaca*. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Alfa, 81-97.
- [Georgiev] Георгиев, Владимир и др. (съст.) (1971): *Български етимологичен речник*. Том I. А-З. София: Издателство на Българската академия на науките.
- [Georgiev] Георгиев, Владимир и др. (съст.) (1986): *Български етимологичен речник*. Том III. Крес-Минго. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Gregor Ferenc (1993): *A szlovák nyelv magyar elemeiből*. Mutatványfüzet. Budapest.
- Hadrovics László (1985): *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Slavistische Forschungen, Bd. 48. Wien: Böhlau Verlag.
- Kniezsa István (1942): Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű Gyula (szerk.) *A magyarság és a szlávok*. Budapest: Magyarságtudományi Intézet, 168–188.
- Kniezsa István (1974): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. és II. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Melich, János (1910): *Nyelvünk szláv jövevényei*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Magyar Néprajzi Lexikon*: bolgárkertész.
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/1-844.html>
- Miklosich, Franz Ritter von (1871): *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien.
- [Мокáну] Мокань, Александр А. (1996): *Венгерские заимствования в марамо-рошском украинском диалекте Закарпатской области*. Автореферат дис. канд. филол. наук. Тарту.
- Nyomárkay István (2004): *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében: A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Székfoglaló előadás. Elhangzott 2004. november 15-én. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- [Поров] Попов, Димитър (1999): *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство.
- Tótfalusi István (é. n.): *Magyar etimológiai nagyszótár*.
<http://www.szokincshalo.hu/szotar/>
- Zaicz Gábor (2006): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Zoltán András (2014): A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna (szerk.) *Magyar Őstörténet – Tudomány és hagyományőrzés*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 205-210.

Hulpa Diána

diana.hulpa@gmail.com

Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék

Köszönési és megszólítási formák Dmitro Keselje *Zsiványvilág* c. művében

A nyelvi etikett vizsgálatának fontos szerepe van a szociolingvisztikai kutatásokban, hiszen rávilágítanak az emberek egymás közötti viszonyának mellé-, fölé- és alárendelő vonatkozásaira. Nyelviség, társadalmiság és emberség szorosan összefügg egymással (Nyelvi illetan 1987: 15). Ennek a kérdésnek a vizsgálata különösen fontos egy olyan régióban, mint Kárpátalja, ahol több nemzetiség él egymás mellett évszázadok óta. A téma pontos, hiteles, megvilágítása céljából erre a kutatásra a szépirodalmat tartjuk legalkalmasabbnak. Vizsgálatunk tárgyául a kárpátaljai ukrán/ruszin irodalom tehetséges, sokoldalú alkotójának, Dmitro Keseljának egyik írását választottuk. Dmitro Keselja nyelvezete hűen érzékelteti a kárpátaljai ukrán/ruszin élőnyelv lexikai, stilisztikai sajátosságait, az e területen élő nemzetiségek egymás mellett élésének kulturális sajátosságait. Műveiben helyet kapnak a több évszázados nyelvi interferencia eredményei, gondolunk itt elsősorban a magyar nyelvből való átvételekre, amelyek legtöbb művében hangsúlyozottan vannak jelen. Előadásunkban a köszönések és a megszólítások hungarizmusait mutatjuk be, ami a kárpátaljai ukrán/ruszin és magyar nép együttélésével, közös történelmi múltjával, jelenével magyarázható.

Dmitro Keselja Kárpátalján született 1951-ben, a munkácsi járási Kljacsanovo községben. Munkásságának kezdete a 20. század 70-es éveire esik, ezért a kárpátaljai irodalomtörténeti hagyományban az úgynevezett hetvenesek (семидесятники) csoportjához sorolják. A hetvenesek nemzedéke elsősorban a „kisember” mindennapjait igyekezett maximális realizmussal bemutatni. Ez a téma központi helyet foglal el Dmitro Keselja prózaírói munkásságában is, igaz ő az ízes népi beszéd, népnyelv jellegzetes jegyeinek felhasználásával többnyire humoros, szarkasztikus formába öltözteti történeteinek valóságát, mondanivalóját. Ez főleg a rendszerváltás után született műveire igaz. A népi, vidéki élet zsánerrajzszerű bemutatásában sokat merített az ukrán irodalom klasszikusaitól is, pl., I. Kotljarevskijtől, I. Necsuj-Levickijtől, Panaszs Mirnijtől és másoktól (Pap 2005: 8–11.).

Dmitro Keselja elsősorban szülőföldjéről, Kárpátaljáról ír. Hősei egyszerű kárpátaljai emberek, akiknek az életét a folytonos küzdelem jellemzi, küzdelem a mindennapi megélhetésért.

Nem véletlen, hogy vizsgálódásunkban a nyelvi illetlen kérdésével foglalkozunk, hiszen a köszönési és megszólítási formák talán a legpontosabban tükrözik az egymás mellett élő népek hasonló történelmi, társadalmi-politikai, gazdasági stb. helyzetét, a mindenkori valóság leghitelesebb barométerei. Ezek megválasztásában mindkét kultúrában érzelmi, illetlen, társadalmi motivációk, felekezeti hovatartozás, nem, kor, lakóhely, rokonsági kapcsolatok, szokás és hagyomány stb. játszanak szerepet.

Vizsgálatunkat Dmitro Keselja *Zsiványvilág* c. írása alapján végeztük, amely 1997-ben jelent meg és tökéletesen ábrázolja a rendszerváltást követő időszak társadalmi-politikai, gazdasági, nemzetiségi, kulturális, oktatási stb. helyzetét Kárpátalján.

Az anyagot így csoportosítjuk: a) napszaki köszönések; b) tegező köszönésformák; c) magázó köszönésformák; d) egyházi köszönési formák; e) tegező megszólítások; f) magázó megszólítások; g) metaforikus megszólítási formák; h) hivatalos megszólítási formák; i) családon belüli megszólítási formák; j) néven való megszólítások, k) hungarizmusokat tartalmazó köszönések és megszólítások stb.

A mindennapi érintkezésben a legnagyobb elterjedtséget a napszaki köszönési formák mutatják, az általunk vizsgált műben azonban ezek csekély számban fordulnak elő, sőt akkor is kombinált formában a vallásos köszönéssel együtt, például: *Добрий день і Слава Йсу, Слава Йсусу Христу і добрий день!* (14.o.) Ami a köszönési formákat illeti, azok az általunk vizsgált műben nem mutatnak olyan változatosságot, mint a megszólítások. Előfordulnak tegező és magázó köszönési formák is, amiről a *te* vagy *maga* megszólítás árulkodik. A köszönésekben jól tükröződik az emberek egymás közötti viszonya. A köszönési formákhoz sokszor a *добрий, дорогий* 'jó, drága' melléknév járul: *Добрий день і Слава Йсу, Слава Йсусу Христу і добрий день!* (14.o.), «*Слава Йсу!*» *а від вас чекаю* «*Слава навіки!*» (7.o.), *Дорогинький паночку Президенте!* (8.o.), Előfordulnak továbbá olyan kombinált köszönési formák is, ahol a tegező viszonyban használt *привіт* 'szia' jó kívánsággal megtoldva magázó viszonyban van használva, pl.: *З великим привітом і огромними побажаннями до Вас* (36.o.).

A köszönések többsége megszólítással együtt szerepel, többnyire a *пане, товариш, президенте* 'úr, elvtárs, elnök' társadalmi rangot, pozíciót jelölő szavakkal: *Добрий день і Слава Йсу, пане – товаришу Президенте!* (4.o.), *Дорогинький паночку Президенте!* (8.o.), *Слава Йсусу Христу і добрий день, пане-товаришу Президенте!* (14.o.), *З великим державним привітом і množestvom правительствених вітань до Вас...* (73.o.), *(Гафа Дякунка до президента), Много Вам вітань і рендешно Вас вітань Гафа Дякунка* (79.o.), *З великими вітаннями і цілим рокашом майфайних новгородніх вітань вітань до Вас очередное посланіє ...Пішита Савкулин...* (80.o.), ...*будь*

те здорові. (87.о.), *Слава Ісусу Христу! Бог з нами – демократами, а із сепаратістами і автономістами – моїм дідом і кумом Дюрьом – лукавий!* (89.о.), *(Гафа вітає президента), З яки привітом, з таким і ответом – демократка Гафа Дякунка* (92.о.), *(Гафа прощається від президента), З огорним привітом і великим рокашом майліпших ґратулацій до Вас вірна цімборка – глава Пацаловської держави баба Гафа Дякунка* (94.о.), *Добрий день Вам, пане Президенте!* (103.о.), *А типирь будьте здорові...* (110.о.), *Сава Ісусу Христу, дорогий цімборику Президенте!* (111.о.), *Майпершоє, дуже красно здравиме Вас у Новому році!* (126.о.), *(Пішта до президента), на сьому будьте здорові...* (134.о.), *(Савкулин до президента), Ци памятаєте, муй ороньковий Президентику...* (144.о.), *(Гафа до президента), На сьому Вас цюлуву...* (148.о.), *(Гафа до президента), З великими ґратулауіями дідо Пішта Савкулин* (156.о.), *(так прощається Пішта з президентом у листі), Бувайте здорові, живіте багато...* (63.о.), *На сьому майтеся в гораздах, в любові і ласці, як дідо з бабов у милій казці.* (188.о.), *(Савкулин Пішта прицається з президентом).*

A felsorolt példák is mutatják, hogy a köszönések, jókívánságok többnyire az elnökhöz szólnak. A köszönésekben, jókívánságokban a drága, aranyos, kedves stb. jelzőket előszeretettel használja a szerző, minden köszönés tükrözi az élőnyelvi kárpátaljai ukrán/ ruszin nyelvhasználatot.

A szövegben előfordulnak német, orosz, magyar, angol köszönések is, természetesen a népnyelvben használt alakban: «*аллес гут і гутен морген*», *што по – Вашому означає – «досвіданіє»* (35.о.), *Бітте шин! Тешик порончолні!*... (42.о.), *гутен ти морген* (68.о.), *хенде хох!* (68.о.), «*Хайль-дую-дую, бо я Вас кедвешно ай лав'ю*»... (79.о.), *(Гафа до президента), Гутен таг, гута би тя убила, флайбисе червеній...* (163.о.), *(Гафа до чоловіка).*

Legnagyobb számban megszólítási formák fordultak elő. Az összegyűjtött anyag alapján elmondhatjuk, hogy leggyakoribbak a metaforikus megszólítások, második helyen a hungarizmusokat tartalmazó megszólítások, a néven való megszólítás, a rokoni kapcsolatra utaló megszólítások vannak, ezt követték a foglalkozást vagy társadalmi rangot kifejező megszólítási formák. Mivel a metaforikus megszólítási formákat többnyire a közvetlen környezetben élő személyek megszólítására, a közvetlen ismeretségi viszonyban lévők használják, ezért többnyire tegező viszonyt fejeznek ki. Hivatalos személy vagy idegen megszólításakor a magázó viszony dominál.

A metaforikus megszólítások közül előfordulnak közvetlen és közvetett megszólítások is, használatukat sokszor átokformula egészíti ki: Ти, смолоше! – кажу (11.о.), **...цуроше єден** (11.о.), **а увін, живань нюргавий...** (11.о.), **Будьте добрі, пане килавий Пішто...** (11.о.), **Види, цуроше...** (31.о.), **килоше...** (33.о.), **...чорте килавий...** (34.о.), «**Ану, чібіси лепаві, доста було спати**» (а szovjet hatalom képviselője a kárpátaljai emberekhez) (36.о.), «**Позерай лем, сикльоше, який мудрий наш пан Президент.**» (37.о.) (Фіскарощка до чоловіка), **...муй старий госундрагош...** (38.о.), «**Нич, нич,**

бештію...» (41.о.), ...муй нюргавий дідо... (43.о.), Най тя перенесу через болото, моє красное золото! (44.о.), Куди лізеш, сліпото, не видиш он болото?! (44.о.), ...старий пинь почав, як сліпий Гомер... (44.о.), ...на муй родний день, ходить голоє мантафунча і зрана похижі... (45.о.), Ти, льопо, доки з нас, чоловіків, будеш ся сміховати... (58.о.), Моя стара талпа... (61.о.), Учинив допрос моюй лушті... (61.о.), Вот вам, товаришув гарматних (64.о.), ...жебрацькі тайстри ши не всьо розтягли... (65.о.) (про людей, які стоять за допомогою), У тебе часом, шарканьо, ніє цїгаритлі? (67.о.), Ти, старий килавцю... (67.о.), Линдик у гатьох? (68.о.) (про чиновника), ...моя стара шарагля... (70.о.), наш цурош... (73.о.) (тут йде про народ), Роками сидиме із своїм старим яйцьошом... (74.о.), Ти, леленцу недорікий, зашто'сь нашому малому копильцови дванку улїпив? (76.о.) (Гафа до вчителя), малий збісняк... (76.о.) (Гафа про онука), І вобще, кураторе фіріспорський... (76.о.) (Гафа до вчителя), Но, і кого ослячий ловгош назвав... (76.о.) (Гафа про онука), Тобі што, старий моримухо, – каже мені, – рогатий вуйко в носі устався, што на мого цїмбору бочки друляш? (81.о.) (Савкулин про жону, Гафу говорить), Кідь'їсь така мудра, фальо гумійова... (81.о.), Но, позерайте на лотроша, – розвела баба руками... (81.о.), Тебе кий чорт прїнюс, сепаратїште? (84.о.) (Савкулин до писаря Митра), ...старий гатьош... (90.о.) (Гафа про чоловіка), Слухай, фальо гнусинчина, – кажу юй (99.о.) (Гафа до Ментівки), Ви, гунцути-вілагі... (114.о.) (Гафа до народу), ...бловдере цуравий... (114.о.) (Гафа до чоловіка), Видите, стара клямпа... (116.о.) (Гафа про двоюрідну сестру діда, Лофоцаню), Ти, бібо гиртикашна... (116.о.) (Гафа про двоюрідну сестру діда, Лофоцаню), Но, чуєте, козли булькаті... (132.о.) (Гафа до чоловіків), Курко слїпа! (132.о.) (Гафа до босоркуна), Ти, зарво гугнява... (132.о.) (Пішто до Гафи), Слухай, линдику хромий... (133.о.) (Гафа до кума Дюря), Козли бурдові! (133.о.) (Гафа до чоловіка та кума), Ти што, миндро... (147.о.) (Пішто до Гафи), – Ти, муфто килава, – каже мені баба... (150.о.) (Гафа до чоловіка), – ...кльоцко миндава... (150.о.) (Пішта до Гафи), – Ти, фійочкам... (150.о.) (Гафа до чоловіка), – Ти, мухоморе червений... (165.о.) (Гафа до чоловіка), Но, фіріспоре таліянський, позерай сам... (175.о.) (Гафа до писаря Митра), Для тебе, файто вошлива... (175.о.) (Гафа до писаря Митра), Пси би тя гонили, козле безрогий... (181.о.) (Гафа до чоловіка).

A rokoni kapcsolatokra utaló megszólítások közül kiemelhetjük: Ти мать... (10.о.), Кумо... (20.о.), Ви, Куме... (20.о.), Бабо, якого ся чорта роздїваєш (24.о.), Куме, звїдаву'го (30.о.), ...бабо... (33.о.), Но, чуєш, brate Митре! (34.о.), ...муй старий госундрагош... (38.о.), ...муй нюргавий дідо... (43.о.), Мамко моя родна... (44.о.), Няню, туй чорт із босорканьов! (44.о.), Та най би була синку, й сатана, авби лем не жона! (44.о.), На жаль, дорогий, то якраз жона, айбо, правда, – цїмбора юй сатана (44.о.), Як ся маєте куме? (64.о.), Нанашко Янко Фрічка (65.о.), Я попросив вашого онука сказати,

кого він знає з утопістів... (76.о.) (вчитель до Гафи), Няню, дайте лем 'ми топір... (179.о.), ...шовгор Дюсіко... (114.о.)

A néven, vezetékneven való megszólítások közül kiemelhetjük: Гафо, никайте (11.о.), Пане Лийбо (19.о.), Пішто, втікайте... (21.о.), Ану Митре, дзобнеме ще по єдному (31.о.), Но,чуєш, брате Митре! (34.о.), Майрьо, я є дуже фрасоватий бетяр (34.о.), Дорогенька Гафо... (44.о.), Піштику, вже майгуршого не було (44.о.), Нанашко Янко Фрічка (65.о.), Олено, вставай... (67.о.), Вам, цімборо Гебельс... (69.о.), Я, Піштику, – каже кум... (70.о.), ...моя стара шарагля... (70.о.), ...паніка Гафа Дякунка (93.о.), державна жона Гафа Дякунка (93.о.), Бог із тобов, Піштику (98.о.), Вам што, Дюрику... (107.о.), ...шовгор Дюсіко... (114.о.), Йончику, ану ж попозерай лем... (130.о.)

Foglalkozás, rang, elvtárs, úr megszólítási formák a műben: Ви – пан Президенте, а я – пані Гафа (10.о.), ...а я собі – паніка! (10.о.), ...пане – товаришу Президенте! (4.о.) (дідо Савкулин із Закарпаття до Президента); паночку – товаришу Президенте... (7.о.), Панотче... (43.о.), Линдик у гатях? (68.о.) (про чиновника), Начальник у себе? (68.о.), Так... так, пане професоре, – удказав малий францош... (77.о.), Панове дохтори, матір'му душу, не йду я домів... (87.о.) (Савкулин до лікарів), Великочіношні панове! (89.о.), ...паніка Гафа Дякунка (93.о.), державна жона Гафа Дякунка (93.о.), Товаріщі колхознікі, а за чем ві стоїте в череді? (97.о.), Дякуєме за звідання, панику (97.о.), Што случілось, міліє гражданє? – звідать мене кандидат (97.о.), Добрий день Вам, пане Президенте! (103.о.).

A rendszerváltás idején lévő zűrzavaros időket jól tükrözi a következő párbeszéd:

- Товаришко Гафо, – почав облесно.
- Товариші лишилися за Уралом! – гаркнула баба.
- Перебачавуся... красно перебачавуся, пані Гафо.
- Пани живуть у Польщі, пана 'ти зеленого, цуруше!
- Но, а туйки... то єсть, ко є ми? – зовсім стратився гербний писарь.
- Ви є госундрагоші, сухі лили і пусті кии!
- Но, а ким ви, кумо, себе ряхуєте? – розгнівачився Дюрьо.
- Я є істинна демократка! (104 .о.)

Külön csoportba sorolhatjuk azokat a köszönéseket, főleg megszólításokat, amelyek hungarizmusokat tartalmaznak. Ezek tárják fel igazán soknemzetiségű vidékünk sokszínűségét, szépségét, az itt élő népek közös sorsát, múltját és jelenét. Ezek közül kiemelném: а у він, живань нюргавий... (11.о.), говориш нашій чиляді... (12.о.) (Гафа про народ), Майрьо, я є дуже фрасоватий бетяр (34.о.), «Ану, чібіси лепаві, доста було спати» (а szovjet hatalom képviselője a kárpátaljai emberekhez) (36.о.), «Нич, нич, бештію...» (41.о.), Слава Йсу Христу, ороньові жінчовки! (43.о.), ...муй нюргавий дідо... (43.о.), Піштику, вже майгуршого не було... (44.о.), ...дорогі мої

цімборашки... (46.о.), Моя стара талпа... (61.о.), Учинив допрос моюй лушті... (61.о.), Як ся маєте куме? (64.о.), Вот вам, товаришув гарматних (64.о.), У тебе часом, шарканьо, ніє цїгаритлі? (67.о.), Линдик у гатьох? (68.о.) (про чиновника), Вам, цімборо Гебельс... (69.о.), наш цурош... (73.о.) (тут йде про народ), Так што, паночку – цімборику, міркуйте на себе... (73.о.) (Гафа до президента), Ти, леленцу недорікий, зашто'сь нашому малому копильцови дванку уліпив? (76.о.) (Гафа до вчителя), І вобщє, кураторє фіріспорський... (76.о.) (Гафа до вчителя), Но, і кого ослячий ловгош назвав... (76.о.) (Гафа про онука), Так... так, панє профєсоре, – удказав малий францош... (77.о.), З великими гратулаціями і цілим рокашом майфайних новогодніх пожеланій заганяє Вам очередное посланіє ...Пішта Савкулин... (80.о.), Но, позерайте на лотроша, – розвела баба руками... (81.о.), ...старий гатьош... (90.о.) (Гафа про чоловіка), Вам што, Дюрику... (107.о.), Сава Йсусу Христу, дорогий цімборику Президенте! (111.о.), Ви, гунцути-вілагі... (114.о.) (Гафа до народу), ...шовгор Дюсіко... (114.о.), Йончику, ану ж попозерай лем... (130.), Ци памнятаєте, муй ороньковий Президентику... (144.о.) (гафа до президента), Ти, фййочкам... (150.о.) (Гафа до чоловіка), З великими гратулауїями дідо Пішта Савкулин (156.о.) (так прощається Пішта з президентом у листі), «Кедвешний дідику!...» (173.о.) (Онук вітає діда Пішту), Но, фіріспоре таліянський, позерай сам... (175.о.) (Гафа до писаря Митра), Для тебе, файто вошлива... (175.о.) (Гафа до писаря Митра), Іцuko... (176.о.), Слухай, цімборо... (177.о.)

ÖSSZEGZÉS

A kárpátaljai ukránok/ruszinok által használt köszönések és megszólítások változatosak, magukon hordozzák az együtt élő népek szokásainak, hagyományainak jegyeit. Jellemző, hogy Dmitro Keselja műveiben változatos a köszönések és megszólítások palettája. A *Zsiványvilág* c. műben a megszokott napszaki és vallásos köszönések mellett előfordulnak kombinált köszönési formák is. Változatos a megszólítási formák színskálája is, főleg metaforikus, rokoni, személynévi, rangra és foglalkozásra utaló megszólítások dominálnak. A köszönési és a megszólítási formulákban gyakran szerepelnek hungarizmusok.

A köszönési és megszólítási formák kutatása szépirodalmi szövegek alapján aktuális feladat főleg olyan alkotók művei alapján, akik többnemzetiségű régióban élnek, alkotnak. Az ilyen jellegű vizsgálatok felszínre hozzák az egymás mellett élő népek kapcsolatainak sajátosságait, megmutatják, hogy a szomszédos népek sorsközösségben élnek minden társadalmi-politikai rendszerben, kölcsönösen gazdagítják egymás kultúráját.

Irodalom

- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre szerk. *Nyelvi illemtan.* – Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987.
- Kiss Jenő. *Társadalom és nyelvhasználat.* – Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- Kontra Miklós szerk. *Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon.* – Budapest, 2003.
- Nyomárkai István. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. // *Nyr.* 122. [1998. 3.], 1998.
- Рар 2005. Поп В. *Реальний і віртуальний світ Дмитра Кешелі.* Мистецька Лінія, Ужгород. 135.
- Sinor Dénes. A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közti időben. // *NytudÉrt.* 83. sz. – Budapest, Akadémia Kiadó.
- Богдан С. К. *Мовний етикет українців: традиції і сучасність.* – Київ: Рідна мова, 1998.
- Бусел В. Т. (Уклад. І голов. Ред.). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- Гольдин В. Е. *Этикет и речь.* – Издательство Саратовского университета 1978.
- Литовченко В. М. Мовленнєвий етикет як компонент комунікації // *Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту,* випуск 9., Ізмаїл, 2000.
- Фабиан М. П. *Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах.* – Ужгород, 1998.
- Формановская Н. И. *Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты.* – Москва: Русский язык, 1982.

Huszár Mihály

huszarstruve@gmail.com

Marcali Múzeum

Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT)

Magyarország, Marcali – Pécs

„Az orosz birodalom ismertetése” Donald Mackenzie Wallace skót utazó tapasztalatai a földbirtokosokról

I.

Előszó

A külföldi utazók számára Oroszország még a 19. században is felfedezni vágyott területet jelentett zártága és ismeretlensége miatt. Úti beszámolóik Nyugat-Európában és Amerikában népszerű olvasmánynak számítottak. I. Miklós cár uralkodásának időszakában, 1839-ben járt az országban az író, Marquis de Custine (1790-1858) francia márkí, akinek az *Oroszországi levelek* című munkája, az önkényuralom liberális szemléletű bírálata miatt 1917-ig egyáltalán nem jelenhetett meg.¹ Ugyancsak népszerű beszámoló volt George F. Kennan (1845-1924) amerikai utazónak a *Century* magazinban közölt, majd 1890-ben a *Szibéria és A száműzöttek sorsa Szibériában* című könyveiben is kiadott tudósítása. Ő 1885-86-ban járt Szibériában, ahol az önkényuralom száműzetési gyakorlatát és a meglátogatott büntetőtelepeket mutatatta be, valamint titkos adatsorokat és levelezéseket csempészett ki, amiért kitiltották az országból. Az általa leírt orosz állam már a reformkorszakot követő, a társadalmat feszítő „polgárháborús világot” jelentette, ahol III. Sándor cár reakciós kormányzással uralkodott.²

Ebben a dolgozatban Sir Donald Mackenzie Wallace skót utazó 1877-ben *Russia* címmel kiadott könyvéből azokat a fejezeteket választottam ki, amelyek a II. Sándor uralkodásának reform éveit követő, átalakulás alatt lévő Oroszországba kalauzolják el az olvasót. A szerző könyvében például a zemsztvokról, a jobbágy felszabadítás hatásairól és a földbirtokosok megváltozott helyzetéről

¹ Custine, 2004. 5-8. Az 1970-es években is csak szamizdatban olvashatták.

² Lásd erről Kennan, 1905a; Kennan, 1905b. A cári titkos rendőrség, az Ohrana és a forradalmi szervezetek (pl. narodnyikok) között zajló háborút a prominens személyek elleni merényletek, megfigyelések, letartóztatások és sztrájkok szervezése jelentette.

az elsők között közölt alapos összefoglalást.³ Ezek mellett törekedett az orosz történelem korábbi évszázadairól, a társadalom minden rétegéről, a kormányzat működéséről is sokrétű ismereteket szerezni. Munkája kiterjedt a vallási és nemzetiségi kisebbségek bemutatására is. Például hetekig járt a kirgizek, tatárok és kozákok között, és „barátságot ivott velük a kúmiszból.”⁴ Mivel Wallace brit diplomata is volt, így két hosszabb fejezetet szentelt a krími háborúnak és a keleti kérdés megtárgyalásának. A mű megjelenése egybeesett az 1877-78-ban zajló orosz-török háború idejével, így a benne leírt, az orosz terjeszkedés történetét bemutató áttekintés felvilágosító hatásúvá és aktuálissá vált.⁵

A fenyegető orosz balkáni és fekete-tengeri terjeszkedés aktualitása lehetett az ok, ami miatt a magyar fordító, Szentkirályi Móric fontosnak érezte, hogy a könyvvel a hazai közvéleményt is megismertthesse. Ahogy írta zárszavában: „Lehet-e föltenni, hogy egy sikerült forradalom által Oroszország hagyományos politikájának útjaiból kitérítetik, vagy alkotmányos szabadságra szert tévén, saját szántából megszűnik örökös veszély lenni Európa felett? (...) De hát örökös vampyrja marad-e Oroszország Európának? Fájdalom ez igen valószínű.”⁶ Szentkirályi Móric (1807-1882) a magyarországi reformkor és a dualizmus jeles politikusa volt. Több évtizedes viszontagságokkal teli közéleti pályája mellett, politikai publicisztikával és irodalommal foglalkozott. Egyetlen fordítása Wallace munkája, melynek kiadója a Franklin-Társulat volt, amely a befolyó jövedelmet a Magyar Írók Segélyegyletének a javára gyűjtötte.⁷ A *Budapesti Szemlében* név nélkül megjelentetett recenzióban a fordítóról ezt olvashatjuk: „Érdemes veteránunk Szentkirályi Mór, derék munkát végzett, midőn e művet a magyar közönségnek kezébe adja. Tőle is erős kitartást kívánt e terjedelmes mű lefordítása (...).”⁸

Ebben a tanulmányban olyan fejezetekről – a terjedelmi korlátok miatt röviden – lesz szó, amelyekben Wallace alapos tárgyi felkészültségével, a tipikus

³ Павловска, 1994, 65-66.; Waldron, 2007. 66-71, 107-110.

⁴ Értesítő, 1878. 207. A recenzió aláírás nélkül jelent meg, feltételezhetően Gyulai Pál szerkesztő írta.

⁵ Bebesi, 2010, 232-233, 331-332.

⁶ Wallace II. kötet, 1878. 390-391.

⁷ Szinnyei, 1909. 756-757.; Csengery, 1898. 21-30. Érszentkirályi Szentkirályi Móric 1807-ben született Pesten, ahol az iskoláit végezte, majd 1829-ben ügyvédi vizsgát tett. Németországi utazások után Pest vármegye főjegyzője, majd alispánja lett. 1838-ban rövid ideig a pesti Nemzeti Színház igazgatója volt. 1840-ben Pest vármegye országgyűlési követeként, az országgyűlési iratok és törvényjavaslatok jeles előkészítőjeként és formulázójaként a „szólasszabadsági sérelmek előharczói közt” szerepelt. 1848-ban a forradalom hajnalán Kossuthal való ellentéte miatt elhagyta az országgyűlést, és a jászkunok főkapitányi tisztségét vállalta el. A szabadságharc megindulása idején kormánybiztosként a délvideki haditáborba vonult, ám nemsokára Perczel Mórral került konfliktusba. Az év végére visszavonult, majd 1849 tavaszán a császári hatóság letartóztatta és rövid ideig börtönbüntetést szenvedett. Kiszabadulását követően homeopátiás orvoslással foglalkozott, betegeit ingyen gyógyította. 1865-ben újra országgyűlési követnek választották, a Deák-féle párt képviselőjeként 1868-ban azonban elvesztette a választást. Ebben az évben ugyanakkor Pest főpolgármesterévé választották. 1882-ben halt meg. Ma utca viseli a nevét Budapesten.

⁸ Értesítő, 1878. 208.

oroszl személyeket leíró soraival az 1861-es jobbágylszabadításnak a földbirtokos rétegre gyakorolt hatását mutatja be.

Az oroszországi út

Sir Donald Mackenzie Wallace (1841-1919) skót utazó, diplomata és a *The Times* tudósítója 1870 és 1875 között élt Oroszlországban.⁹ Utazásának elsődleges célja az volt, hogy a Kaukázusban élő oszlét népet megismerje, ám végül hat évig élt az európai orosz kormányzóságokban. A telet rendszerint Péterváron, Novgorodban és Jaroslávban, míg a nyarakat a vidéki területeken szervezett körutazásokkal töltötte. Törekedett minden társadalmi réteghez tartozó személlyel elbeszélgetni és a hivatalok életébe betekinteni. Adatgyűjtését hazatérését követően kiegészítette orosz barátaival folytatott későbbi levelezésével.¹⁰ Amikor 1870 márciusában megérkezett, Wallace nem tudott oroszul, és azt a hatékony nyelvtanulási formát választotta, hogy leköltözött egy kis orosz faluba, Ivanofkába, hogy a helyi paptól vegyen nyelvórákat. Ennek a döntésnek egyszerűen az volt az oka, hogy szerinte Péterváron elsősorban németül, franciául beszéltek, így a „köz” nyelvét nehezen tudta volna alaposan elsajátítani. Másrészt az ország működésének a megismeréséhez, szükséges volt az iratokba való betekintés, és a különféle társadalmi réteggel való kommunikáció, amelynek előfeltétele volt a tökéletes nyelvbiztonság. Tartott attól is, hogy mint külföldit könnyen félrevezethetik, elzárják előle az információkat. Ugyanakkor a legtöbbször őszintének tűnő nyíltsággal találkozott. Erről így írt: „(...) az oroszok minden úton-módon igyekeznek elősegíteni azon idegenek szándékát, kik hazájukat komolyan akarják tanulmányozni. Azt hiszik, hogy elég sokáig voltak félre ösmerve, és rendszeresen rágalmazva az idegenek által és nagyon óhajtják, hogy a hazájukat illető minden balvélemények elenyészzenek. (...) Azon hat év alatt, míg Oroszlországban időztem, mindenütt a legnagyobb készségre találtam vizsgálataim elősegítésében, és nagyon ritkán vettem észre azon szokást, melyről némely írók oly sokat beszélnek. „hogy az idegenek szemibe port kell hinteni” [idézet a szövegben – H.M.].”¹¹

Földbirtokosok a régi iskolából és az új iskolából

A skót utazó törekedett számos földbirtokos típust megismerni, akiről a XV. fejezetben összehasonlítást készített. Kiválasztotta a kevésbé gazdag, középbirtokos Iván Ivanovics K.-t. Ő azt a típust képviselte, amelyik naphosszat a háza ablakánál pipázott, fogadta a cselédeit, „tettleg a megélhetésért való küzdelmek körén kívül élt”, mintegy elszigetelten a világ változásaitól és a haladó gazdálkodástól.¹² Elemi szintű oktatást a helyi paptól kapott, majd hét évnyi hivatali tisztség „Collegiumi titkári” álmunka után a családja megházasította a szomszéd-

⁹ The Indian Biographical Dictionary, 1915, 456-457.

¹⁰ Wallace I. kötet, 1978. 1.

¹¹ Wallace I. kötet, 1878. 278.

¹² Wallace I. kötet, 1878. 299.

dos birtokos leányával. „A nő minden erejét oda fordítja, hogy a ház egyszerű anyagi szükségleteit fedezze – szellemi szükségletei nem lévén – és hogy férjének kényelmét minden lehető módon biztosítja.” – írt a szerző a korabeli családi szerepek visszasságairól.¹³ A gazdálkodás napi jelentős eseményét a másnapi időjárás megbeszélése és a naptár szerinti jóslatok hosszú órákon át az uradalom gazdatisztjével való megtárgyalása jelentette.¹⁴ A jobbágyfelszabadítást követően a patriarchális viszonyok megváltoztak, a parasztok megkapták a föld felét, de tetemes összeget fizettek ezért évente, és mindig készek voltak a maradék uradalmi birtokot méltányos bérért megművelni. A földbirtokos kiadásai nagyobbak lettek, ám a gabona árának emelkedése miatt a bevétele is. Gazdatisztjének kevesebb hatalma mellett kevesebb felelőssége is lett.¹⁵

A XVI. fejezetben a haladó szellemű földbirtokosokról írt a szerző. Victor Alekszandrics L. jól karban tartott birtokán és házában a nyugati civilizáció befolyását lehet észrevenni.¹⁶ Megvetette a pipázást, maga és cselédei is jól öltözöttek Figyelemre méltó könyvtárral rendelkezett. Apja gondosan ügyelt a nevelésére: a moszkvai egyetem után néhány évig Szentpéterváron belügyminisztériumi állásban dolgozott, majd apja halála után visszavonult birtokaira gazdálkodni. Gépesítést és új termelési módszert, a földbirtok kiosztását vezette be, ám néhány hét múlva „a parasztok renyhése és ostobasága” miatti sikertelenség okán a lelkesedése is elmúlt. Kimagasló elméleti képzettsége ellenére az adott tényekkel számolni nem tudott.¹⁷ Érdekes különbségként írta le Wallace, hogy amíg Iván Ivanovics K. napjában többször is érdeklődött gazdasága ügye iránt, tanácsokat adott vagy akár az öklét is használta, addig Victor Alekszandrics L. soha nem ment a földekre, nem adott parasztjainak tanácsot, csak nagy általánosságokban beszélt velük, humanizmusa miatt elvetette a fizikai fenyt és minden irányítást a gazdatisztjére bízott. Ugyanakkor mindkettőjüket rendszeresen meglopta a gazdatiszt, ám amíg Iván Ivanovics K.-tól keveset és nehezen, addig Victor Alekszandrics L.-től sokat, rubelszámra loptak. Ráadásul Victor Alekszandrics testvérét, Nyikolájt a forradalmi tüntetés, szervezkedés és újságban való kritikus publikálás miatt, bírósági ítélet nélkül, közigazgatási úton száműzték öt évre a Fehér-tenger partjára. Visszatérését követően ő is a birtok magányában keresett menedéket.¹⁸

¹³ Wallace I. kötet, 1878. 302.

¹⁴ Wallace I. kötet, 1878. 306.

¹⁵ Wallace I. kötet, 1878. 311.

¹⁶ Wallace I. kötet, 1878. 324-329.

¹⁷ Wallace II. kötet, 1878. 261-287.

¹⁸ Wallace I. kötet, 1878. 238-241.; Huszár, 2013. 180-182.

A jobbágyszabadítás következményei a földbirtokosokra nézve

II. Sándor legjelentősebb reformja, az 1861-ben kihirdetett jobbágyszabadítás volt. Ennek olyan mértékű következményei voltak, amelyek megváltoztatták a gazdálkodás alapját jelentő tulajdonviszonyokat. A parasztok a nemesség birtokából kikerült telekrészek után és a faluközösségből (obscsina) származó osztásföldek után fizetett megváltással váltak teljesen szabaddá, és hagyhatták el az obscsinát. A földbirtokosok számára csak az első pillanatban jelentett veszteséget, hogy parasztjaik tulajdonhoz jutottak, alkalmazkodtak a megmaradt majorágukkal a megváltozott mezőgazdasági termeléshez. A század utolsó harmadára a termelési módszerek fejlesztésével és gépesítéssel nőtt a termelékenység és lassú növekedés indult be.¹⁹

A XXXI. fejezetben Wallace a jobbágyszabadítás földbirtokosokra gyakorolt hatását elemezte. A haladó szellemű sajtóban a földbirtokosok megváltozott körülményeiről, a jövőjükéről optimista és a szabadmunka termelékenységét hirdető írások jelentek meg. Ugyanakkor a nyugati országokban végbemenő, a parasztokat felszabadító törekvések gazdálkodást serkentő, a földbirtokosokat gazdagabbá tevő eredményeivel összehasonlítva az oroszországi viszonyok elég sokáig kiábrándítóak maradtak. „Ők [némely birtokosok – H.M.] úgy vélekedtek, hogy Oroszhon sajtáságos ország, és az orosz nép sajtáságos nép. Anglia, Német- és Franciaország népének alsóbb rétegei köztudomás szerint szorgalmasak és vállalkozók, az orosz paraszt pedig szintén köztudomás szerint lomha, magára hagyatva tehát több munkát vállalni nem fog, mint mennyi elkerülhetetlen szükséges, hogy ne éhezzenek.” A földbirtokosok emellett nem rendelkeztek a szükséges változtatásokhoz készpénzzel, a legegyszerűbb gépesítésre nem adtak és semmilyen számadást sem vezettek, ha volt is önkéntes bevallás, azok „*semmi tudományos értékkel nem bírnak*”.²⁰

Két területet hasonlított össze a skót szerző: a fekete földes déli és az északi területeket. Az előbbinél, a kiváló adottságú vidék északi sávjában azt tapasztalta, hogy bőven volt a mezei munkára lakosság, a termények után szép haszonra tettek szert a földbirtokosok, a felszabadítási feltételek pedig kedvezőek voltak. „Röviden a pórviszony keveset vagy éppen nem volt előnyösebb a szabad munkánál, következtethetjük tehát, hogy a földbirtokosok a pórmunka veszteségeért nem szorultak kárpótlásra.”²¹ A fekete földes vidék déli sávjában ugyanakkor a kisebb népsűrűség miatt a jobbágyszabadítás tetemes értékkel bírt, a felszabadított parasztok pedig nagy kiterjedésű földeket kaptak, a földbirtokosok korántsem lettek kárpótolva. A jobbágyszabadítás eredményességére egy példát írt le Wallace. A fekete földi vidék északi részén található hercegi nagybirtokon a felszabadítás előtt 4.613 és 21.659 rubel között ingadozott az éves jövedelem. (A tíz évi átlag 14.350 rubel volt.) A reform bevezetése után a birtok földjeinek fele ment át a parasztok tulajdonába, és a maradék uradalmi birtok évi 28.996 rubel jöve-

¹⁹ Bebesi, 2010. 234-236.; Leontovitsch, 2012. 109.

²⁰ Wallace II. kötet, 1878. 263-264.

²¹ Wallace II. kötet, 1878. 266-267.

delmet termelt. A parasztok pedig megváltás címen 7.715 rubelt fizettek. Így összesen két és félszer nagyobb jövedelmet (36.711 rubel) termelt a hercegi birtok, mint a felszabadítás előtt. A herceg hozzátette, hogy a bér munkát vállaló volt jobbágyokkal kapcsolatban komoly bajok nem voltak, egyszer sem kellett hatósági közbelépésért folyamodnia. Egy középbirtokon, ahol pontos számadást vezettek már régebb óta, az 1861 előtti 8 év átlagos évi jövedelme 8.445 rubel volt, míg a felszabadítást követő négy évben 5.186 rubelre esett vissza. Ennek az oka az lehetett, hogy az új rendelkezések életbelépésével a korábbi jobbágyok ellenszenvvel viseltettek minden újítás ellen, ám a veszteséges négy év utáni következő négy év átlag bevétele már 13.190 rubel lett. Ami igazolta a jobbágy-reform szükségességét.²²

Az északi kormányzóságokban egészen más volt a helyzet. A sovány, kimerült földből méltányos nyereség nem volt remélhető, így a jobbágyrendszer szintén tetemes értékkel bírt, majd annak megszűntével a földbirtokosok a legértékesebb vagyonukat veszítették el. Kárpótolták őket némileg a „községi évenkénti szolgálmányok”, melyek meghaladták a parasztnak átadott földek éves jövedelmeit. Ugyanakkor Wallace azt is tapasztalta, hogy sokan felhagytak a gazdálkodással, és annyi földet adtak bérbe a szomszédos parasztnak, amennyit csak tudtak. *„Házaikat, melyekben azelőtt laktak – sokan közülük nagy urak módjára – többnyire elhagyták és a légváltások rongálásainak adták át, maguk városokba költözvén, hol megélhetést közszolgálatban vagy valamely kereskedelmi vagy iparvállalatban keresik, milyenek a legközelebbi évek alatt oly csudálatos gyorsasággal keletkeztek.”*²³

A felszabadításnak volt egy általános eredménye, a földbirtokosokat „lesodorta a lomhaságnak és megszokásnak a régi ösvényéről”, gondolkodásra és számításra ösztönözte őket. Ahogy Wallace idézett, egy festői modorú nemesi vélemény: *„Azelőtt, úgymond, nem vezettünk számlát és pezsgőt ittunk, most számlát vezetünk és sörrel elégszünk meg.”*²⁴ Sok földbirtokos belátta, hogy fejlesztenie kell a gazdaságát – ugyanakkor tőkehiány volt és a földhitelintézetek még nem alakultak meg – és a paraszttal már nem lehet korlátlan hatalommal szolgaként bánni. A szabad bér munka megjelenése mellett sokáig magmaradtak az olyan visszás gyakorlatok, amikor álszerződésekkel, be nem tartott megállapodásokkal, méltánytalan bérekkel a pénzzavarban lévő, megváltási kötelezettséggel sújtott parasztokat kihasználták. Nem volt meglepő, hogy a felfogadott munkások számos esetben nem jelentek meg időben, kevesebb napot dolgoztak és odébb álltak, ha meghallották, hogy a szomszédos birtokos több bért fizet.²⁵

Az északi birtokosok tetemes kárt szenvedtek, ezért törekedtek megszabadulni a földjeiktől, amelyeket megszerezhettek a parasztnak, akik idővel nyereségesen tudták használni. A déli birtokosok semmi pénzértéket nem veszítettek,

²² Wallace II. kötet, 1878. 275-277, 282.

²³ Wallace II. kötet, 1878. 267-268, 274.

²⁴ Wallace II. kötet, 1878. 270.

²⁵ Wallace II. kötet, 1878. 280-281

a haszonbérlettel pedig sokkal nagyobb jövedelmet húztak, ám még köztük is voltak számosan, akik a felszabadításkor fizetéképeseek voltak, ám jövedelmeiket meghaladóan, pazar költséggel éltek, és hitelezőkkel kellett megismerkedniük. „Egy jótékony erkölcsi eredmény mindazonáltal elég világosan szembetűnik: a fölszabadítás kényszerítette a birtokosokat, hogy háztartásukat rendbe szedjék rövid időn kiküszöböltetés terhe alatt. Az által, hogy sok oly korlátot rombolt le, melyek által védve valának a gondatlanság és esztelenség következményei ellen, erőltette őket, hogy több figyelmet fordítsanak azon egyszerű elemi elvekre, melyek minden jól rendezett civilizált társaság alapjai.” – írta a fejezet összefoglalásában Wallace.²⁶

Utószó

Donald M. Wallace „teljesen kiforrott és meghiggadt tárgyilagossággal vizsgálta a roppant birodalomnak bonyolult viszonyait.” – írta a recenzió.²⁷ Az orosz földbirtokos réteg-jobbágyfelszabadítás által megváltozott viszonyainak a bemutatása a műben az egyik legátfogóbb témaként jelent meg. Az általa megismertett társadalmi réteg szerepének ellentmondásai, a gazdaságban betöltött szerepük és az életmódjuk érdekes összehasonlítást jelenthetett a magyar olvasók számára. Ráismerhettek egy olyan politikai-gazdasági folyamatra, amely néhány évtizeddel korábban a magyar földbirtokos réteget is újraformálta. A recenzió a könyvet, a téma aktualitása miatt a következőképp ajánlotta a magyar olvasóknak. *Kell-e figyelmeztetnünk hazai közönségünket, hogy igyekezzenek a legféltettebb ellenséget telhetőleg megismerni? E mű kimutatja legerősebb tulajdonait, de föltárja gyöngeségeit is.*²⁸

Irodalom

Custine, A.: *Oroszországi levelek. Oroszország 1839-ben.* Ford.: Pelle J. Budapest, 2004.

Csengery A.: *Jellemrajzok. Nagy Pál. – Beöthy Ödön. – Szentkirályi Móricz. B. Eötvös József. – Adalék Kossuth jellemzéséhez. – Egy pár vonás Gr. Dessewffy József és Kazinczy jellemzéséhez.* Budapest, 1898.

Huszár M.: *Orosz forradalmárok – szibériai politikai foglyok.* Száműzetési gyakorlat a 19. század végi Oroszországban. In: Kutatási Füzetek 18. MOSZT Könyvek 6. Európa peremén. Szerk.: Bebesi Gy. – Lengyel G. Pécs, 2013. 173-188.

Kennan Gy.: *A száműzöttek sorsa Szibériában.* Ford.: Zempléni P. Gy. Budapest, 1905.

Kennan Gy.: *Szibéria.* Ford.: Zempléni P. Gy. Budapest, 1905.

Leontovitsch, V.: *The history of liberalism in Russia.* Pittsburgh, 2012.

²⁶ Wallace II. kötet, 1878. 287.

²⁷ Értesítő, 1878. 207.

²⁸ Értesítő, 1878. 207.

- Павловская, А. В.: *Император Алесандр II. глазами западник современников*. In: Россия и Запад. Диалог культур. Szerk.: Павловская, А. В. Москва, 1994. 59-73.
- Rao, C. Hayavadana: *Wallace, Sir Donald Mackenzie*. In: *The Indian Biographical Dictionary*. 1915. 456-457.
- [Szerző nélkül] *Russia. Az orosz birodalom ismertetése. Írta D. Mackenzie Wallace. Az angolból fordította Szentkirály Móricz. A befolyó jövedelem a magyar írók segély-egylet javára fordíttatik. Két kötet. Ára 4 frt. Buda-Pest, Franklin-társulat. Értesítő*. In: *Budapesti Szemle*. Szerk.: Gyulai P. 1878. 35-36. szám. 208.
- Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet. Budapest, 1909.
- Waldron, P.: *Govering Tsarist Russia*. 2007.
- Wallace, M. D.: *Russia. Az orosz birodalom ismertetése*. I–II. kötet. Ford.: Szentkirályi M. Budapest, 1878.

**Ци є хоснованя препозиції 'на' у словозлуках
'позерати на кукер', 'ходить на Петранин двур'
у русинській бесіді мадярським впливом?**

У нашум изглядованю розспізуєме поєдні особости хоснованя препозиції 'на' у діалекті южно-ужанського села Великі Лазы. Также на самый перед даскулько слов за тото поселеня. Село лежить на гатарі з мадярськов языковов теріторієв за десять кілометрів од мадярського за бесідов до половкы ХХ. столітя Ужгорода. Южна рувнинна часть села граничить з землями мадярського села Хомці (*мад.* Korláthelmec, *укр.* Холмець). Обывателі села все активно навщивляли сусідній Ужгород (вадь, ги говорят містні, *'варош*). Поєдні робили там, інші учили ся. На містних піацех продавали продукты, грибы, ягоды. До вароша ходили пішо „на Дра^евиц^ікій л^іс“, ипен ку сюй інтересантнуй граматичнуй формі ищи вернеме ся в нашум днешнєм изглядованю.

Днесь село фактично спальный район областного центра. А языкові матеріали, котрі отражають близость вароша, годні быти обектом спеціального изглядованя. Порувняйте, наприклад, поєдні устояні вирази: *во^нач^ій, ги пати^ікар^ск^ій ^іпес* (при тум, што в селі нигда-шуга не было патики); *вадь – 'Шо-с' на н^а ^іву^ули^ів вока^лі, ги на Ри^езі^ідінціи ^іоблакі?* Не чудо, же будовля єпископата, як и путь в главный храм грекокатоликув на днешнуй Капітулнуй улиці была добрі познавана про обывателюв села. Ги и сусідні варошські інтересантности и варошська топонімика, *пор.*, наприклад, *'Бат^ув ^іДуфорт ^іПасаж*, што прилігать ку днешнуй площі Театралнуй^і. Тадь и містна назва путичкы до селського храма 'Сорошка', видав, также пожычена є из варошськуй т. е. ужгородськуй топонімики¹. Ипен так старі ужгородяне даколы называли путичку-гарадічі долу од

¹ За свідченєм знателькы ужгородськуй топонімики Крістіны Зейкань, зач єм ся дузнав од неї у приватнуй бесіді уже лем ту в Пейчу перед выступом, была „своя“ Сорошка и на Радванці у районі транспортног моста, так же годно быти, же было їх вецей на Пудкарпатю...

главного храма грекокатоликув у бук днешній площі Корятовича (ку Перечинському автовокзалови).

Айбо вернеме ся ку заявленуї темі нашого доклада. Його предметом суть изглядованя значень єднуї добрі познавануї у славянських языкох препозиції (предложкы) 'на', айбо, як вы ся, бізувно, догадуєте, ипен у туй части значень, котрі доста замітно отличавуть містный говор од иного славянського світа. Кедь говорити за його особости, тогды мусай одзначити, же вун принадлежыть ку ужанському діалектові, представлять го восточно-южні гатары. На місті давнього 'о' уговорює ся носителями діалекта звук 'у', на місті давнього 'ы' звучить звук, котрый днесь фактично не отличать ся од первичного 'о' (пор.: мѡдло (мыдло), бок (бык), мо (мы), котрый возник, видав, у результаті лабіалізації спершу давнього 'ы', порувнай його уговорюваня на сївер од села, в районі Ворочова – 'ы^о', а пак ся лишыв лем властне єден лабіальный звук. Кедь говорити ищи за самозвуку, тогды яло одзначити хыбленя у чистум кіпі в діалекті звука 'и', котрый уговорює ся намного ближше ку 'і', пор. 'то'панкі, ч'і'таті' и т. д., читаву редуцію 'е', котра, видить ся, вещей зависить не од міста акцентного (ударного) звука, а од сосїдства з мнягкыма консонантами, пор., сто'ліц', дї'н' и т. п. Изглядованя, на наш позур, заслужыли бы явленя асіміляції консонантув за глухостѣв и дзвункостѣв, твердостѣв и мнягкостѣв. Окреме бы яло перепозерати и изглядовати асіміляцію и самозвукув (напримір, явленя так називануї дістантнуї асіміляції), пор., напримір, черянкы *uⁱ/i:* 'ви'ни'ц'а айбо у *вініц'і*; *виⁱз'*у айбо від'імі и т. п.

Наші матеріали, зобрані за послїдні десять рокув, пудтверждавуть змішаний характер діалекта (за того не єден раз заявляли діалектологи, первым из котрых, наклеьо познаєме, був Иван Панькевич, што первый рас навичив село в 1926 році). У нюм фіксувуть ся елементы як западных (на наш позур, первичных), так и восточных (вторичных) русинських діалектув, принесеных, майже, пуднїйше, зач свїдчать тексты поєдных містных співанок, реплик персонажув крачунських бавок (бетлегемешув), записув у кадастрох XIX. столїтя и т. д. Ку тому яло додати, же и великий мадярський вплив на язык діалекта прослїджує ся не лем на лексичнум², но и на булш глубиннум языковум уровню, зач свїдчать, як нам ся видить, и значения препозицій (resp. предложок), представеных в зобранум нами матеріалі.

На днешній день зафіксували сьме 43 значеня предложкы 'на' у діалекті села Великі Лазы. Туй яло на самый перед одмітити, же майвечша їх часть хоснує ся у акузативі, менша – локалі. Само собов туй не подаєме

² За йсе поз. ту: Капраль М.: Венгерские языковые элементы в речи жителей села Великие Лазы Ужгородского района. In: Барань Є., Черничко С. (ред.) Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Берегово, 2012 рік). Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2014. 132-149.

їх³, ибо на тото неє міста, та и потребуєме лем два из нїх, ги увидиме ниже. Ушыткі значеня дали сьме до блокув за майобщыма признаками, а ту даєме лем ілюстративні матеріали, котрі годні помочи изгядователюм дустати уявлення не лем за хоснованя предложкы 'на' у діалекті, айбо и за його поєдні особости у цілови, наклеьо їх муж вузначити з сякуй малуй кулькости языкового матеріала (языкові факты, котрі ілюструють проблему, изгядововану у датуй статї, суть вудїленї мастным тіпом).

Пространственї одношеня:

Пок'лад' на с'тул [та'нї'ра]; На 'пецові-м с'нала, коли'м:а'ла бола; Не спе'рай са на 'на; З о'рїха 'ту сцопкали [о'рїхі], на 'бетон; На п'лї'ч'ох доцуб'ри'в [дри'во]; Па'радной 'шат'а на нїх 'боло; На 'вулиц'у пак 'вуйшли; Ай на 'Токові пак 'бал-із'ме 'малї; Ку'пати з'ме са на рі'ку ходи'лі; Ви'ч'ар на 'кіно до Кал'їкова, ай-йак!; На 'Токові 'жонї скї'пи'лі чубукї, а такой 'там, долу у пи'в'ниц'ох у 'йаи'ч'икох с пи'лови'н'ом про'рош'ч'овалї йих; Йе'ден облак вуходи'в на д'вур, а д'ругий до 'керта; мі'р'ковати на 'дакого, 'дашто'; 'думати на 'дакого, на 'дашто'; на 'лішту дати запи'сати; на 'воду; на 'грибї; поз. словац. (ist') на huby; на ш'вабли'кї; Пу'шов до склепу на ш'вабли'кї; Пойме на вола 'бави'ті; Такой 'ту на 'вулиц'ї, тад' 'моторї 'не ходи'лі, гі ті'пї'р', 'бави'лі з'ме на ш'тангера; пор. словац. з подобным значенєм: hrat' sa на vojakov 'бавити са на воякув'; Босор'кан'а са годна вбер'нутї на коро'пан'у; К'ромплї 'вупражи'нї на шк'рум; на 'пол'у; на 'кі'р'тї; на Ма'д'арох; на 'Чехох; на 'Йарку; на Ги'т'фарку'; на 'Гавран'у; На Сло'вакї, пор. словац. на Slovensku т. ж.; на 'Чехї, на Ма'д'арї; позе'рати на 'кукер; У'від'ів-ім го на 'облак'; На д'їрку у плот'ї са зад'ів до двора; 'Вуверг на 'облак; На Пет'рани'н д'вур са ішло до к'лубу; На Драв'їц'кїй 'л'їс пак ходи'лі лас'кї 'л'уде до 'вароша; Ат:адї на Став'ліниц'їм ходи'в на 'Тан'у; На 'лавку 'дї'нковч'ата 'ход'ат' до ш'коли' и т. п.

Часовї одношеня:

на 'рано; на ні'с' 'ти'ждін'; 'На рук у'види'ме; на за'ч'атку, на кун'їц'овї; На 'Йана 'болї дости'гнут'ї [йанув'кї]; 'Бов, айбо лем на йе'ден дї'н' го 'пусти'лі; На д'ругий дї'н' [с'вад'бі] пак ішли [свал'бл'ан'ї] у про'пойу... и т. п.

Обставні одношеня:

'віган:а 'бопкі; нога'віц'ї на 'лôкн'ош; фар'би'ті на ч'ервено; па'сол'а на 'з'обач'кї; па'сол'а на ко'лоч'ї'н'а; к'ромпл'ї на попри'гаи; йай'це на мн'ахко; На ми'џ'ї са 'вад'ат'; Хот' на 'ч'ому са по'вад'ат' тот'ї 'жонї; На спа'н'а ми 'йе; 'Боло ми на бл'уван'а; да'ті на спа'н'а (дакому); 'Мошач'ї х'востик'ї 'доброй на жа'лудок; от'рова на пацка'н'ї; за'ви'ті [полот'но] на 'банку; Зав'їа'ж на 'вузлік; Пушили' з'ме на воз'ї; К'роцкош'ї на х'віл'у к'румкавут';

³ За повну лішту значень предложкы 'на' у діалекті поз. у окремуї публикації: Грамматические особенности говора села Великие Лазы Ужгородского района Закарпатской области: значения предлога 'на' (у друковї).

Та'кой, кїбу-м са 'назад на с'віт на'роди'в; На йед'н'їх к'ромпл'ох 'жи'ті не 'мош; Сли'в'кі 'роди'лі на 'ч'удо атого 'рока; 'Пес на лан'цові, не 'буй са!; На ланц го [пса] 'дайте и т. п.

Цїлєві одношеня:

На 'туч'у са 'звони'т', 'звони'т' са на 'с'ато; Бу лем на 'себе зароби'в; Далі му на спа'н'а; На ф'раса мі го?; На йа'ку с' бі'ду приї'шов 'гев?; На 'ган'бу 'л'уд'ум...; к'ромпл'ї на 'йїж'ін'а, на 'саж'ін'а; 'кефа на 'шат'а; Ві'ч'ур'кі сут' на при'казован'а; 'Вал'кі на 'хи'жу нам на р'ї'ц'ї ко'маровс'кі 'ци'гані ме'талі и т. п.

Причинні одношеня:

на 'роскас; у'мерті на 'рака; похвор'їті са на з'ри'па и т. п.

Обектні одношеня:

От'ї'ц' лем попо'зерат' на 'н'ого, 'нарас 'ч'есній [їе малій би'танга]; З'наш, же на того вал'а'гова ни'їе шо са бізо'ваті; На ву'ц'а веце, вад' на 'мат'ір' са у'дав [д'їт'вак]? 'Ни'накого; На 'зайац'ув ва'даси'лі на самій 'перет; На з'ри'бі-м хо'ди'в до 'Пач'кова; Йан'ко 'бави'в на 'гус'л'ох, айбо знав гус'ті і на 'йонї'ц'ї; На ву'ц'ові з'роші с:а 'вувуч'їв, 'н'е?; Йедна 'ту, друга у 'вароші, Ан'желка без роб'оті, виш'їтко на м'н'ї...; При'їде пак, на'гойкат' са на 'н'у...; Розу'міті са на 'дач'ому; На 'кому са мав же'ни'ті?; В'ши'тко 'ли'шів на 'ци'р'ков; Дон'ка йуй пак на 'дохторку са 'вувуч'ї'ла; Годи'нку, таку па'радну мав, на лан'цові, 'вумін'ав на д'ва 'фалаткі х'лїба, та'кій голо'ден бов. 'Война...; Бу доб'р'ї т'а'ми'в на 'н'а; На йед'ной от т'а п'рошу... и т. п.

Опреділителні одношеня:

Сла'бій на 'голову; на д'рік сла'бій; на бі'ду; на се'ри'є'н'чу и т. п.

Кулькостно-опреділителні одношеня:

На м'ногїх свад'бох 'бов-ім; На ц'їл'ї 'Дї'нкови'ї са роз'гойкала; На 'два х'їж'ї 'дале; На паз'д'їр'а бу-м йї роз'дерла; На рук мо'лож'а од 'н'а; 'Ж'іван на 'ж'іванові в тум варош'ї и т. п.

* * *

Вечша часть значень, добрі познавануй в славянських языкох предложки, ги видиме, фіксованых нами в бесїдї обывателюв ужанського села, є представлена в сосїдніх украинському и словацькому літературных языкох. Никус не чудо, же в поєдных случаєх з помочов предложки 'на' в містнум діалекті реалізують ся значеня не характерні про неї у восточно-славянських языкох, айбо добрі познаванї в сосїдньому западно-славянському – словацькому языкови. Напримір, обставное значеня, коли изглядована нами предложка хоснує ся про обозначеня вонкашніх признакув, якостюв, особостюв, што характерні суть про дашто, пор.: фар'би'ті 'на ч'єрвено, пор. словац. farbit' на červeno т. ж.; йай'це 'на мн'ахко, пор. словац. vajce на mäkko т. ж. Словацький вплив на русинський діалект одмічаєме и при реалізації иных значень, пор., наприклад: на Сло'вакох, пор. словац. на Slovensku т. ж.; на 'роскас, пор. словац. на roskaз т. ж.; у'мерті

на *'рака*, пор. словац. *zomriet'* на *rakovinu* т. ж.; *похво'рїті са на з'ри'на*, пор. словац. *ochoriet'* на *chripku* т. ж.; *'кефа на 'шат'а*, пор. словац. *kefa* на *šaty* т. ж.; *Зав'їаж на 'вузлїк*, пор. словац. *Zaviaž* на *uzlık* т. с.; на *з'ри'бі*, пор. словац. *(ist')* на *huby* т. ж.; на *за'ч'атку*, на кун'ц'ові, пор. словац. на *začiatku*, на *kon-*сі т. ж. и т. п.

Айбо ищи вечшый интерес, на наш позур, представляють тоті значеня предложкы 'на' в діалекті южно-ужанського села Великі Лазы, котрых нее в сосїдніх діалектох ані українського, ані словацького языкув. Бесїда за значеня, котрі суть высше вудїлені мастным тіпом. Роспозераєме детално первое из нїх. Реалїзує ся оно з помочов предложкы 'на' при указованї на місто, предмет, субстанцію, окруження вадь отвор, через котрі дако вадь дашто проникать, позерать, проходить, просвічує ся и т. п. Подобной значеня добрі познаваной в других славянських языкох и реалїзує ся в булшуй части случаюв также з помочов предложок.

На самый перед нас інтересує, само собов, яким кіпом реалїзує ся тото значеня в українських и словацьких діалектох и літературных языкох, ибо русинські діалекты ипен часто и составляють своєобразну буферну зону на українсько-словацькум языковум гатарі. В українськум языкови познаті дві предложкы з подобным значенєм 'через' и 'крїзь', так и в словацькум, отповідно, 'cez' и 'skrz'. Нараз мусай одзначити, же коло сякого нетїпичного про сосїдні западно-славянські и восточно-славянські языки хоснованя предложкы 'на' в містнум діалекті з подобныма значенями суть также и сесї предложкы, пор.: 'через' и 'крузь' (*Круз' зг'ло-м у'від'їв йї; До 'хїжі зайш'лі ч'ерез 'облак*. Причому в обадвох случаєх предложка 'через' без хыбы про значеня у цілови легко замінять ся, вызвавшов у нашум днешнєм изгядованю нательо деталный интерес, предложков 'на', пор.: *На зг'ло-м у'від'їв йї; До 'хїжі зайш'лі на 'облак*. Возможность предложок замінити єдна другу, їх синонімічний характер доста часто стрїчавуть ся як у містнум діалекті, так и в других славянських діалектох и літературных языкох. В сєм случаю нас інтересує вецей, чом в діалекті села В. Лазы, синонімічнов предложков про познаті в славянськум світі 'через' и 'крузь' є ипен предложка 'на', котра не хоснує ся дагде инде з сїм значенєм. Пересвідчити ся за його унікальный характер можеме на фонї других славянських языкув.

Подобной значеня в славянських языкох выражавуть ся в булшуй части случаюв з помочов предложок, котрі отповїдають у руському и украинському языкох предложениям 'через'. На зачатку прошу порувняти товмаченя лазськуй словозлуки *за'л'їсті на 'облак* и *позе'раті на 'кукер* на другі славянські языки (богужаль, хыбить нам повное описаня выштыкых славянських діалектув, также прийде ся хосновати лем тоті языкові елементи, што принятї в літературных формах), пор.:

за'л'їсті на 'облак – біл. залезці праз акно; бол. се изкачи през прозораца; бос. *penje kroz prozor*; горв. *popeti kroz prozor*; мак. се искачи

преку прозорец; *пол.* wejść przez okno; *рус.* залезть в (через) окно; *серб.* попните се кроз прозор; *словац.* zaliest' oknom; *словен.* splezati skozi okno; *укр.* залізти у (через) вікно; *чеш.* vylézt oknem; *мад.* bemászni (a házba) az ablakon keresztül;

позе'рати на 'кукер – *біл.* глядзець у бінокль; *бол.* гледа през бинокъл; *бос.* gleda kroz dvogled; *горв.* gleda kroz dalekozor; *мак.* гледајќи низ двоглед; *пол.* patrząc przez lornetkę; *рус.* смотреть в бинокль; *серб.* лоокинг кроз двоглед; *словац.* pozerá ďalekohľadom; *словен.* videti skozi daljnogled; *укр.* дивитися в бінокль; *чеш.* dívá ďalekohledem; *мад.* nézni távcsővön keresztül.

Як видиме, на общум славянськым фонї доста фест отличавуть ся формы выражения подобного значеня в словацькым и чешськым языкох (де хоснуе ся форма інструментала) и в руськым, украинськым и білоруськым, де в поєдних сітуаціях паралелно з предложков 'через/праз' хоснуе ся/годна ся хосновати и предложка 'в (у)'. Зато, же ипен ся предложка доста часто близька за своїм значенєм ку нашуй предложці 'на', и даколи вни хоснують ся, мож уповісти, ги синонімы, *пор.*, наприклад: 'на полю' – 'у полю', ипен так вна ся хоснуе и у иншых восточно-славянських языкох, *пор. рус.* 'на поле' – 'в поле'; *укр.* 'на полі' – 'в полі'. У сьом случаю яло припомнянути ици сітуацію з сіма двома предложениями, котра стала своєкіпным сімболом днешніх „братських“ капчань меже украинцями и русами на языковом полю: „Як правильно говорити? На Україні (на Украину) вадь 'в Україні (в Украину)““. Тот случай, ги видиме, коли чисто лінгвістичный вопрос воздвигнутый є на політичний урівнь. Семантична близость предложок, богужаль, не змуцнює, ги видиме, капчання сосідніх народув, а наopak стала сімболом їх конфронтації!

На первый позур, мож предположити, же ипен тота близость значень предложок у восточно-славянських языкох и привела ку появлению на місті 'в (у)' у лазськым діалекті предложки 'на'. Зато, на місті *укр.* 'у вікно' – *русин.* 'на облак', на місті *укр.* 'у бінокль' – *русин.* 'на кукер'. Ци йсе так? Ци неє ту мадарського вплива? Ибо ипен в сосіднюм мадарськым говорі, з котрым сосідить лазський діалект за даскулько стовок рокув, значеня йсе реалізує ся з помочов языкового елемента 'on (ön, őn, ón)', котрый ипен и соотвітствує 'на' в славянських языкох, *пор. мад.* asztal 'стул', az asztalon – *русин.* на столі, *укр.* на столі, *словац.* na stole и *т. д.* На наш позур, пудтвержденєм сєму нашому предположеню є слїдувучое значеня предложки 'на' у містнум говорі, коли она хоснує ся на означеня даякого простора, міста и *т. д.*, поперек котрого містить ся дашто, по котрому з єдного бока на другий, з єдного края на другий одбывать ся діяня, двиганя. Фразу 'ходить на (Дравец'їкїй) ліс' и юй подобні єднозначно треба товмачити на украинський вадь словацький язык отповідно лем з помочов предложки 'через' (в украинськым, *пор.*: 'ходить через Дравецкий ліс') вадь 'cez' и формы інструментала (в словацькым, *пор.*: chodit' cez Dravecký les; chodit' Draveckým lesom). На розділ од пережого значеня, туй

ніяк раз не мож говорити за можливість вумінєваня єдної предложкы на иншу. А значить, хоснованя 'на' в лазьскум діалекті не можемо обяснити языковима фактами, извістныма и характерныма про восточно-славянські языки, ку котрым односять ся русинські діалекты. Лем на мадярьскум сеся фраза звучить з вухоснованьом языкового елемента 'оп/на', *пор.*: 'jární az Daróci erdőn keresztül', *т. е.* также, ги в бесіді бывателюв села Великі Лазы. При сьом, ги видиме, в мадярьській словозлущі дублює ся и елемент 'через' (keresztül), буквально – 'на лісі через', котрый не представленый є в русинській словозлущі. „Мадярьський“ характер значеня, натулько не характерного про другі славянські языки, пудчеркує и тот факт, же подобной языковой явленя не характерной про русинські діалекты, котрі не контактовали / не контактувуть інтензивно з мадярьськыма говорами / літературным языком.

На наш позур, хоснованя предложкы 'на' у случаєх кіпа 'хо'ди'ті на (Дра'ві'ц'кій) 'ліс', 'хо'ди'ті на Пет'рани'н д'вур' и *т. п.* у лазьскум діалекті свідчить за велми інтенсивні и глибокі русинсько-мадярьські языкові капчаня в минулости и є результатом вплива мадярьского языка на єден русинський діалект.

Куртанкы

біл. – білоруський
бол. – болгарський
бос. – босанський
горв. – горватський
мад. – мадярьський
мак. – македонський
пол. – польський
рус. – руський
русин. – русинський
серб. – сербський
словац. – словацький
словен. – словенський
т. д. – так дале
т. ж. – то же [значеня]
т. п. – тому подобной
укр. – український
чеш. – чешський

Е.Н. Киселёва, М.А. Поварницына

ekkiseleva12@gmail.com, marina52345@gmail.com

Печский университет, Венгрия, г. Печ

Принципы подачи этикетной лексики в венгерско-русских и русско-венгерских словарях последнего десятилетия

«Словарь – это вся вселенная в алфавитном порядке!
Если хорошенько подумать, то словарь – это книга
книг. Он включает в себя и другие книги. Нужно лишь
извлечь их из нее».

А. Франс.

Данная статья посвящена способам описания этикетных фраз и выражений в переводных словарях с позиций эквивалентности и дискурсивной специфики. Анализируются этикетные фразы прощания и приветствия на материале современных русско-венгерских и венгерско-русских словарей, изданных в Венгрии.

Под речевым этикетом понимаются регулирующие правила речевого поведения, система национально специфичных стереотипных, устойчивых формул общения, принятых и предписанных обществом для установления контакта собеседников, поддержания и прерывания контакта в избранной тональности (Формановская 1989: 48-49).

В широком смысле слова речевой этикет характеризует практически любой успешный акт коммуникации. Речевой этикет так или иначе привязывается к ситуации речевого общения и ее параметрам: личностям собеседников, теме, месту, времени, мотиву и цели общения. Прежде всего, он представляет собой комплекс языковых явлений, ориентированных на адресата, хотя личность говорящего (или пишущего) также учитывается. С точки зрения коммуникативной функции речевой этикет способствует установлению контакта между собеседниками; привлекает внимание слушателя (читателя), выделяет его среди других потенциальных собеседников; позволяет засвидетельствовать уважение; помогает определить статус происходящего общения (дружеский, деловой, официаль-

ный и пр.); формирует благоприятную эмоциональную обстановку для общения и оказывает положительное воздействие на слушателя (читателя) (Электронный ресурс: www.krugosvet.ru).

Однако речевой этикет не должен рассматриваться в исключительно утилитарном, прагматическом аспекте как средство достижения коммуникативной цели, он также является частью национальной культуры. В речевом этикете практически всех языков и культур можно выделить общие черты: формулы прощания, приветствия, извинения, обращения. Однако в каждой культуре эти черты воплощаются неодинаково, поскольку каждая нация имеет свой характер, традиции и обычаи, свои представления о нормах поведения в тех или иных ситуациях. Носитель иного речевого этикета, находящийся в определенной культурной среде, может восприниматься как невоспитанный, аморальный, пренебрегающий нормами принятого поведения. «Культурные ошибки <...> воспринимаются гораздо болезненнее и вызывают более негативную реакцию, чем ошибки языковые» (Тер-Минасова 2008: 68), в связи с чем, изучая иностранный язык, очень важно овладеть нормами речевого этикета и соблюдать эти нормы в практической деятельности, чтобы исключить неправильную интерпретацию поведения со стороны представителей другой национальности и избежать ситуации культурного шока.

В рамках данной статьи мы хотели бы рассмотреть этикетные клише приветствия и прощания, представленные в переводных словарях, с точки зрения семантики и дискурсивных особенностей.

Известно, что словарь – это первый помощник при решении познавательной и коммуникативной задач в процессе изучения любого иностранного языка. Основная задача переводного словаря заключается в обеспечении понимания текста на иностранном языке и перевода текста с родного языка на иностранный. Главные требования, предъявляемые к словарю, заключаются в том, что он должен быть надежным и удобным, а также реализовать принцип «максимум информации на минимуме текста» (Берков 2004: 4). В зависимости от того, предназначен ли словарь как пособие для понимания текста на чужом языке или как пособие при переводе с родного языка на чужой, он строится по-разному. Так, венгерско-русские словари, рассчитанные на русских, дают меньше сведений о русских лексемах, чем о венгерских. Процесс имеет обратную направленность, если словарь ориентирован на венгров. Хороший переводной словарь должен быть снабжен стилистическими пометами, а также отмечать случаи, когда переводной эквивалент является неточным в стилистическом отношении.

В фокусе нашего внимания находятся словари, преимущественно ориентированные на венгерскую аудиторию: учебный русско-венгерский и венгерско-русский словарь („Orosz–magyar és magyar–orosz tanulószótár” Grimm Kiadó – Szeged, 2015, далее УС) и академические венгерско-русский словарь (Gáldi L., Uzonyi P. „Magyar–orosz szótár” Akadémiai Kiadó, 2007, далее АС1) и русско-венгерский словарь (Gáldi L., Uzonyi P. „Orosz–magyar szótár” Akadémiai Kiadó, 2007, далее АС2).

УС – это второй двуязычный словарь, вышедший со времен 60-х годов. Его задача – отразить современные особенности русской и венгерской лексики. УС издан по типу словарей английского языка, составленных Оксфордским и Кембриджским университетами. Словарь содержит, помимо словарных статей, страноведческие статьи, лингвистические блоки и картинки по отдельным темам, блоки с эквивалентами «ложных друзей переводчика», приложение по грамматике русского языка. В целом словарь соответствует требованиям, предъявляемым к современным учебным словарям, а все вышеперечисленные достоинства делают словарь довольно удобным, информативным и привлекательным для венгерских школьников и студентов, находящихся на начальном этапе изучения русского языка.

Словари АС1 и АС2 были призваны переработать, обновить и актуализировать вышедшие в 70-е годы прошлого века словари Хадровича–Гальди. Изменения, внесенные в словарь, коснулись прежде всего «утратившей свою важность лексики», связанной с политическими изменениями в обществе, возникла необходимость зафиксировать новые значения старых слов, а также включить в словарь экономическую лексику, дополнить словник разговорными и жаргонными выражениями. Как указывают авторы, в отличие от словарей-предшественников, новые словари ориентированы прежде всего на носителей венгерского языка, но составители «постарались не забыть и о носителях других языков» (АС1: ХХІІІ). Именно поэтому создатели словаря решили не отказываться от классической лексикографической практики – приводить грамматические характеристики слов, «несмотря на очевидную ознакомленность с ними читателя».

Общий обзор этикетных формул приветствия и прощания показал следующее. Во-первых, отсутствует симметрия в наборе предъявленных языковых эквивалентов, что, в частности, наиболее ярко прослеживается в УС. К слову *Здравствуй(те)!* на русском языке приводятся три соответствующих выражения на венгерском *Jó reggelt!*, *Jó napot!*, *Jó estét!* и два выражения с пометкой *biz разг.* *Na tassék!* и *Még ilyet!*. Однако в венгерско-

русской части дано только клише Jó reggelt (на слово reggel), остальные выражения отсутствуют. Аналогичная ситуация наблюдается и с приветствием *Здорóво!*, которое переводится выражениями *Szevasz!* и *Adj isten!*, но эти формы также отсутствуют в венгерско-русской части словаря. Прощание *Пока!* имеет два эквивалента *Viszlát!* и *Pá!*, однако в данной словарной статье не представлено такое широко распространенное выражение, как *Szia!*, которое дано в русско-венгерской части словаря. На наш взгляд, такое несоответствие делает работу венгерских студентов со словарем несколько затруднительной и ограниченной в употреблении языковых средств, особенно с точки зрения его активного (продуктивного) использования. Что касается вышеуказанных академических словарей, то в них наблюдается большая симметрия предлагаемых эквивалентов этикетных фраз.

Во-вторых, вызывает несогласие представление некоторых венгерских и русских эквивалентов с точки зрения сферы использования и адресата приветствия. Этикетная лексика приветствий наиболее разнообразно представлена в словаре AC1: *Szia, Szervusz, Szevasz; Üdvözl + личные окончания, Kezét csókolom, Jó + время суток*. Поскольку осведомленность читателя-венгра очевидна, адресат при этикетных репликах в AC1 не указывается, хотя для русского читателя здесь могут возникнуть вопросы. Так, для *Szervusz* приводятся эквиваленты *Здравствуй; Привет!*, далее дана форма 2 л. мн.ч. *~sztok!* и перевод *Здравствуйте! Привет!*; для *Szia!* формы *Привет! Салют!* с пометой *biz*, форма для 2 л.мн.ч. здесь не дана, хотя употребляется так же активно, как *Szervusztok!*. Если для венгерского читателя стилистическая разница между двумя формами приветствия ясна, то для русского не так просто будет ее понять, поскольку *Привет!* в русском языке имеет помету *разг.* (см. С.И. Ожегов), а в AC1 этой пометой снабжена только лексема *Szia!*, хотя эквивалент *Привет!* соответствует обеим венгерским лексемам. Но самый большой недостаток этих словарных статей в том, что в них не приводятся русские эквивалентные реплики прощания. Венгры знают, что *Szia!* и *Szervusz!* используются и при встрече, и при прощании, как и русское *Привет!*, однако форма *Здравствуй!* в контекст прощания не вписывается, отсутствие же лексемы *Пока!* – существенный недочет словаря. AC2 также не отличается последовательностью в представлении указанных форм приветствия. Для формы *Привет!* находим здесь *Szervusz(tok)!* и *Szia!* (второе также без формы мн.ч.), причем уже оба слова с пометой *biz*; для *Здравствуй(те)!* указано специально «приветствие при встрече» и даны эквиваленты *Szervusz(tok)!, Isten hozott / hozta!, Jó reggelt / napot / estét!* Однако несмотря

на то, что *Isten hozott/hozta!* снабжено пометкой *érkezésakor* «по прибытии», оно не может быть заменено приветствием *Здравствуйте!*. Данному венгерскому выражению в большей степени соответствует эквивалент *Добро пожаловать!*, которое употребляется при встрече гостей у себя дома. *Здравствуйте!* и *Добро пожаловать!* используются последовательно при приветствии гостей. Таким образом, выражения *Isten hozott / hozta!* и *Здравствуйте!* не являются эквивалентными.

В качестве разговорного в АС1 приводится еще одно слово – междометие *Szevasz*, но здесь уже находим пояснение «при встрече и прощании», а среди эквивалентов наряду с уже упомянутыми *Привет!*, *Салют!* появляется форма *Приветик!* и с пометой «только при прощании» – *Пока!*. При известной корректировке эта словарная статья подошла бы и к двум другим единицам словаря. Однако, заметим, что сама по себе форма *Szevasz* довольно ограничена в употреблении, характерна больше для речи представителей старшего поколения или в шутливом общении, во всяком случае стилистически она отличается от *Szervusz!* и *Szia!*, но именно она получила наиболее подробное описание в словаре. Вызывает сомнение и русский эквивалент *Приветик!* как уменьшительное от *Привет!*, без особых пояснений его помещение в словарь неоправданно. Русское *Салют!* также требует специального пояснения, поскольку его употребление не так широко и нейтрально, как *Привет!*

Еще одну русскую форму приветствия приводит АС2 и УС (в АС1 она не встречается): *Здорóво!*. В данных словарях эта форма имеет различия в приводимых эквивалентах и стилистических пометках. Так, в АС2 *Здорóво!* представлено с пометой *vulg.*, т.е. *просторечное* в значении *Szervusz!*, Adj isten. В АС1 же есть только Adjonisten с пометой *народное* и переводом *Здравствуй(те)!*, *Бог в помощь!*. По словарю Т.Ф. Ефремовой *Здорóво!* является разговорной сниженной формой приветствия при встрече, соответствующей по значению *Здравствуй!*, *Здравствуйте!*. Словарь Д.Н. Ушакова также относит слово к *просторечному областному* выражению приветствия *здравствуй*. Поскольку наши словари переводные, а не толковые, следовало бы в этом случае подобрать венгерский эквивалент с соответствующей стилистической окраской, что, на наш взгляд, более удачно отражено в УС, так как там данное слово имеет в качестве одного из переводов форму *Szevasz* (правда, наряду с Adj isten) и снабжено пометой *biz*.

Описанные формы приветствия используются в общении на «ты». Кстати, этот принцип разграничения лексики не отражен в словаре. Другая группа выражений-приветствий включает в себя стилистически более нейтральные и более вежливые выражения, возможные как формы об-

щения на «вы», так и на «ты». Речь идет о выражениях типа *Jó reggelt / napot / estét kívánok!* В отношении этих приветствий давно уже ведется полемика в различных средствах массовой информации и в лингвистической литературе. По мнению одних, вежливой является только полная форма этих выражений, т.е. *Jó napot kívánok!*, дословно «Желаю доброго дня», краткая же форма без глагола – невежливой, даже недопустимой, несуществующей (Varga, 2014). По мнению других, краткая форма так же возможна, однако употребляется в более непринужденном общении (см., например, Deme, Grétsy, Wachta, 1999). Повседневная речевая практика показывает, что краткая форма приветствия без глагола очень активна, употребляется вне зависимости от возраста, пола и образования говорящих, что также отражается и в современном УС. В АС1 выражения этого типа приводятся в словарной статье *jó*, но почему-то только выражение *Jó estét* сопровождается глагольной формой *kívánok*. Впрочем, в отдельных словарных статьях, посвященных времени суток, эти выражения так же приводятся без глагольной формы, но если мы обратимся к АС2, то там венгерские эквиваленты к русским *Добрый день / вечер!*, *Доброе утро!* сопровождаются глаголом в скобках как вариантной формой. Таким образом, у русского читателя словаря формируется представление, что основной нейтральной вежливой формой приветствия в венгерском языке является конструкция *Jó + время суток* без глагола, хотя на самом деле все наоборот.

Еще одна форма приветствия в АС1 *Kezét csókolom!*, дословно «целую руки», в венгерском этикете используется мужчинами для вежливого приветствия женщин или представителями любого пола для приветствия старшего по возрасту человека. Таким образом, это этикетная реплика при общении на «вы». В настоящее время и это приветствие употребляется в краткой форме – *Csókolom!*, которая, однако, в словаре не упоминается. Русским эквивалентом является *Здравствуйте!* при обращении на «вы». В АС2 нет этого выражения как формы приветствия ни к *Здравствуйте!*, ни к *Добрый день!* и подобным, только в статье *целовать* находим ~ *руки (кому) kezét csókol (kinek)* в прямом значении. Интересно, что в русском языке сегодня форма *Целую ручки* имеет оттенок устарелости, используется весьма редко, и, по свидетельству В.Н. Тришина, является синонимом *До свидания!*. В венгерском же языке это выражение используется и при встрече, и при прощании, т.е. его эквивалентом в словаре должны бы были стать оба варианта: *Здравствуйте!*, *До свидания!*.

Средством вежливого приветствия служит и глагол *Üdvözl.* АС1 ограничивает его употребление ситуацией прибытия, встречи: *приветство-*

вать (кого) [érkezéskor, találkozáskor], здороваться (с кем) ~lek benneteket! *Здравствуйте!*. В этом случае можно было бы добавить и русский эквивалент *Приветствую (Вас)!*. В УС этот глагол переводится как *приветствовать*. В АС2 глагол Üdvözöl приводится в качестве эквивалента к русским *здороваться, приветствовать*. Но ни одной этикетной реплики УС и АС2 не дают. Ни один словарь не применяет этот глагол к ситуации прощания, хотя типичной нейтральной формулой в письменной, например, речи является Üdvözlöm, что соответствует русскому *До свидания, С приветом* в конце письма.

Этикетная лексика прощания в словарях представлена беднее, поскольку, как мы уже видели, некоторые выражения не включаются в эту сферу этикета. В качестве нейтрального прощания дается в АС2 *До свидания! Viszontlátásra!*, соответственно, в АС1 *Viszontlátásra! До свидания!*, А holnap! ~ra! *До завтра!*, А mielőbbi ~ra! *До скорой встречи!*. Поскольку венгерский язык различает понятия личной «зрительной» встречи и встречи «слуховой», например, по телефону, в словарь внесена и форма прощания для второго типа встреч: Viszonthallásra дословно *До слушания*, практически – *До свидания*. Словарь в скобках уточняет сферу употребления – по радио – и дает перевод *До скорой встречи в эфире*. Такой эквивалент вводит в заблуждение носителей обоих языков: для русского Viszonthallásra значит только прощание по радио, для венгра – опасность в телефонном общении употребить неприемлемую форму.

Для разговорной сферы общения АС1 предлагает форму Csáó! – *Чао!*, *Пока!* (без стилистических помет), а в АС2 и в УС *Чао!* отсутствует, зато в АС2 есть *Пока!* в сочетании с частицей ну: Ну, *пока!* и переводится как Viszontlátásra!, что не соответствует дискурсивной специфике, поскольку *Пока!* – это прощание из сферы дружеского, тесного общения, а Viszontlátásra! предполагает более официальный статус участников коммуникативной ситуации. Поэтому более правильными эквивалентами, по нашему мнению, являются Szia(sztok)!, Szervusz(tok)!.

В УС в качестве прощания дано разговорное слово Viszlát!, к которому подобран эквивалент (Ну) *Пока!*. Форма Viszlát! занимает промежуточное положение в венгерском дискурсе между формами Viszontlátásra! и Szia (sztok)!. Употребление данной формы предполагает, что собеседники не находятся в тесных, дружеских отношениях. В русском языке прямого соответствия этой форме не наблюдается, поэтому при переводе данной лексемы можно говорить лишь о частичной эквивалентности, в связи с чем при переводе Viszlát! следовало бы указать два варианта перевода *До свидания!* и *Пока!* (а также снабдить специальными помета-

ми). Выбор того или иного варианта будет зависеть от возрастной и социальной близости собеседников.

Также заслуживает особого комментария предъявленное в УС и АС2 прощание *Пока!* с частицей *ну*: *Ну, пока!*. Следует отметить, что в разговорной речи при прощании русские иногда используют со словом *Пока!* и указанную частицу, которая в данной ситуации имеет значение завершения беседы, некоего итога встречи и понуждения к прощанию. Более того, она часто произносится с определенной интонацией, часто паузой перед *Пока!*, что также нацеливает коммуникантов на завершение разговора. Следовательно, *ну* и *Пока!* – это функционально неодинаковые лексемы, каждая из которых имеет разную смысловую нагрузку. Поэтому слово *Пока!*, которое представляет собой этикетную фразу прощания, следует приводить без частицы *ну* при предъявлении слова в словаре. Из-за незнания данных дискурсивных особенностей в речи венгров *Ну, пока!* часто звучит как одно слово, как абсолютно целая, неделимая в смысловом отношении единица.

Таким образом, современные словари представляют собой огромный потенциал лексики. Перевод слов при составлении словаря всегда представляет большую трудность, так как объем значения слова в разных языках часто не совпадает. Тем не менее набор этикетных формул должен описываться более детально, а эквиваленты подбираться более тщательно, что поможет пользователям словаря избежать лингвокультурных ошибок в иноязычном окружении.

Литература

- Берков В.П. *Двуязычная лексикография: Учебник*. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Транзиткнига», 2004.
- Ефремова Т.Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. – М.: Русский язык, 2000.
- Речевой этикет*: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://krugosvet.ru>
- Тер-Минасова, С. Г. *Война и мир языков и культур: учеб. пособие*. – М.: Слово / Slovo, 2008.
- Толковый словарь русского языка* / Под ред. Д.Н. Ушакова: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru>
- Тришин В.Н. *Большой словарь-справочник синонимов русского языка системы ASIS®*: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trishin.net>

Формановская Н.И. *Речевой этикет и культура общения*. – М.: Высш. шк, 1989.

Deme L., Grétsy L., Wachta I. *Nyelvi illemtan*. Szemimpex Kiadó, 1999.

Varga D. *A helló nem köszönés, mondhatnánk azt is, hogy zeller*: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oroscafe.hu>.

Источники

Gáldi L., Uzonyi P. *Magyar–orosz szótár*. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

Gáldi L., Uzonyi P. *Orosz–magyar szótár*. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

Orosz–magyar és magyar–orosz tanulószótár / Под ред. Gyáfrás E., Gyurác A., Kugler K. – Szeged: Grimm Kiadó, 2015.

Тимеа А. Лавер

meshi555@gmail.com

Ужгородский национальный университет
Украина, г. Ужгород

Мифологические и библейские мотивы в творчестве Ласло Надя и Лины Костенко

В статье рассматриваются художественные особенности мифологического выражения, поиска архетипа в поэтическом творчестве Ласло Надя и Лины Костенко. Как в стихотворениях украинской поэтессы, так и в творчестве венгерского поэта используются мотивы фольклора, всемирной истории, а также библейские мотивы. Если в творчестве Лины Костенко более преобладают античные мотивы, образный мир Ласло Надя богат образами венгерского фольклора и исторического прошлого.

Поэтический мир Ласло Надя и Лины Костенко богат мифологическими и библейскими мотивами, которые гармонично и тонко сочетаются друг с другом, и дают полную мировоззренческую картину. Исследование художественных особенностей мифологического выражения, поиска архетипа указывает на богатый образный мир поэтов, отражающий мировоззрение, мировосприятие, культурное достояние, традиции и обычаи народов, как венгерского, так и украинского. В статье рассматривается стихотворение Ласло Надя «Csodaszarvas» и «Мавка» Лины Костенко, а также некоторые примеры использования библейских мотивов.

Сердогеи Иштван в своей работе «Теория жанра всем» определяет миф как рассказ(верование), который охватывает доисторический, древний, наивный взгляд на мир. Древняя и средневековая литература характеризуется обработкой таких простых мифов в серьезной, часто сатирической форме [4, с.183].

Украинские литературоведы Буслаев Ф., Афанасьев О., Потеня О., Лосев О., Пувов В. рассматривают миф, как форму, которая отражает мышление античного человека, когда абстрактные понятия изображают с помощью живых существ, которые являются высокими символами. Миф базируется на реальности этих существ и их сверхъестественных сил. Некоторые критики считают, что миф — это рассказ о Богах и героях [8, с.358].

В конце 19-го и в начале 20-го века в поэтическом мире появляется понятие *мифологизм*, как способ поэтической реализации мифа. Поэт 20-го века возвращается к мифологии, так как человек этого века утратил какую-либо связь с природой, пантеистический взгляд на мир, а также разочарован происходящими событиями и историей. Так мифологизм находит необычное отражение в мировоззрении, мировосприятии поэта.

Мифологизм Ласло Надя пронизан образами венгерских традиций и фольклора, что есть показателем того, как устное народное творчество перетекает в поэзию. В мировоззрении поэта четко проведена грань между «добром» и «злом». В мифологическом мире поэта категория «добро» отражает прошлое венгерского народа, а «зло» – этому препятствует. Такое мировоззрение Ласло Надя создают условия противоречивости двух сторон, и проявление архетипа лирического «я» в творчестве поэта [10]. Цель венгерского поэта в создании культуры или же ее воссоздании. Таким образом его поэтический мир пронизан детскими воспоминаниями, крестьянскими обычаями, характерными для с. Исказ, откуда родом сам Ласло Надь, а также связь природы с человеком, народным творчеством с элементами языческих обрядов.

Одним из широко известного стихотворения Ласло Надя есть «*Csodafiú-szarvas*». В фольклоре «*мифического оленя*» (*Csodaszarvas*) называли и «*мифическим мальчиком-оленьем*» (*Csodafiú-szarvas*), в которого тысячи рогов с тысячью горящих свечей, на спине два золотых креста, лоб – это восходящее солнце, а бок – красивая луна. Олень пасущийся, или же пропадающий в черных облаках [9].

В венгерской культуре «*Csodafiú-szarvas*» древнего, азиатского происхождения, рогатое животное древних бардов. Также это символ циклического возрождения в мире легенд разных народов из-за свойства рог, которые каждый год отпадают, а на их место новые вырастают. «*Csodafiú-szarvas*» Ласло Надя отражает древние языческие и крестьянские символы; цикличность природы, где весна – это новая жизнь, осень – смерть, а зима – рождественский жертвенный алтарь со свечами [2].

Стихотворение Ласло Надя «*Csodafiú-szarvas*» через призму старых мифов создает новый, то есть осуществляет ремифологизацию. Первый и последний куплет стихотворения принадлежит рассказчику, а середина – «мифическому оленю», где изображено начало, борьба и конец:

*Tavaszkerekedik,
bimbótüzesedik,
jázminfávalfényes
agancsverekedik,
csodafiú-szarvasnekitülekedik,
nekitülekedik.
Jázminfavirágát*

*lerágom hajnalra,
inaimmal ugrok
nyárdelelő napba,
pörköldök,
vékonyodok,
maradok magamra,
magamra.*

Следующие строки о человеческой жизнедеятельности, также присутствуют нотки крестьянских мотивов:

*Vadászok meglőnek,
golyó a szügyemben,
Balatonban a sok víz,
mind az én könnyem,
sírva sírok, sírva sírok,
ha sietek lemaradok,
csodafiú-szarvas
hiába vagyok
hiába vagyok.
Deresen, havasan
eljön a Karácsony,
csodafiú-szarvas
föláll az oltáron,
szép agancsa
gyúlva gyullad:
gyertya tizenhárom,
gyertya tizenhárom.*

Для поэта характерно использование повторяющихся ритмов: *nekitülekedik, maradok magamra, hiába vagyok, gyertya tizenhárom*, а также большую роль играет использование аллитераций: *sírva sírok, nyárdelelő napba, gyúlva gyullad*, что свойственно народной культуре, и что является традиционным для музыки и фольклора.

В украинской литературе такого рода произведение принадлежит украинской поэтессе Лине Костенко «Еще одна весна». В этом стихотворении главную роль играет известное украинское мифологическое существо *Мавка* (по мнению Иштвана Ковтюка это *Erdei Manó*) и ее пара Лукаш. Основа стихотворения Лины Костенко — это драма «Лесная песня» Леси Украинки, где главная героиня также *Мавка*.

Мавка — мифическое живое существо, разновидность русалки с длинными волосами. Слово *Мавка* скорее всего походит от слова *нав*, что озна-

чает «воплощение смерти». В этих мифических существ нет тела, они не отражаются в воде, от них нет тени. Некоторые литературоведы считают, что слово *Мавка* происходит от готического слова *мави*, что означает «девушка» (Готическое королевство, 3-4 ст.) [8, с.144].

По традиции считалось, что Мавки живут в лесах. В Галичине место жительства Мавок – Карпаты. Эти существа — это символы детских душ, которые родились мертвыми, или же не были крещены, когда умерли. Мавки часто являются в виде прекрасных девиц, которые танцами и пением заманивали молодых парней в лес, где защекотывали их до смерти, или же отрубали им головы. Для того, чтобы спасти душу ребенка, во время Зеленых праздников нужно было подкинуть платок, назвать имя и крикнуть «крещен», тогда душа могла спастись и попасть в рай. Но если же душа ребенка не была спасена и отправлена в рай до семи лет, то она превращалась в русалку или мавку, и наносила ущерб людям.

Мавка в драме Леси Украинки была такой же, до того времени пока не встретила Лукаша, которого полюбила, и ради которого ее хотелось измениться.

В след за Лесей Украинкой Лина Костенко написала стихотворение «Еще одна весна», в котором перед читателем рисует картину прекрасной природы Карпат:

*Білка струсить жовту глицю,
сонну бруньку сколихне.
На березу, на ялицю
вітер лагідний дмухне.*

В своем произведении украинская поэтесса отождествляет природу Карпат с бессмертием, сравнивает лес с душой Мавки: *ліс безсмертний, як душа*.

В последних строках стихотворения Мавка ищет своего возлюбленного, Лукаша, но не находит. Лукаш ее предает:

*Знов простягне руки Мавка
і – не знайде Лукаша.*

Сравнивая творчество Ласло Надя и Лины Костенко можно утверждать, что каждый из них стремится сберечь, делять свою культуру, изображает мир во свете своего языка и культуры. Свойственным для обеих поэтов является пантеистический характер, а также призыв к сохранению природы, а также библейское видение. Например, Ласло Надь «*Karácsonyi játék*»: «„A kis istent mi megszánjuk emberek, állatok...», или же Лина Костенко

«Вечернее солнце»: «За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житті золотому...Вечірнє сонце, дякую за день, за цю потребу слова, як молитви».

Также в поетическом ми́ра́м Ласло Надя и Лины Костенко прису́щи мотивы со всемирной литературы или истории. К примеру, Ласло Надь «*Berzsenyi szólítása*»: «...*A mába lépj le Dániel úr, dühöngj...*», Лина Костенко: «*Тінь королеви Ядвіги*»: «...*Чого тиходиш, Ядвіго? Король твій помер, Ядвіго!...*».

Разница между творчеством Ласло Надя и Лины Костенко, в том, что образный мир Ласло Надя богат образами венгерского фольклора и исторического прошлого (*Csodafiú-szarvas*, *Kiscsikósirató*), а поэтика Лины Костенко пронизана античными мотивами (*Флейта Афины*) и в меньшей степени мотивами украинской мифологии (*Еще одна весна*).

Литература

- [1] Hegedűs Géza. A magyar irodalom arcképcsarnoka. II. – Budapest: Trezor Kiadó, 1976. – 888 о.
- [2] Pál József – Újváry Edit. Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. – Budapest: Balassi Kiadó, 2001.
http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm
- [3] Szerdahelyi István. Műfajelmélet mindenkinek. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997. – 279 о.
- [4] Tarján Tamás. Nagy László Válogatott versei. – Budapest: Holnap Kiadó, 2006. – 132 о.
- [5] Дроздовський Д.І. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних, або післямова до круглого столу / Д.І. Дроздовський // Дзеркало тижня. Україна. – 2005. – № 27. – С. 16.
- [6] Костенко Л.В. «Річка Геракліта» / Ліна Василівна Костенко. – Київ: «Либідь», 2011. – 281 с.
- [7] Лесин В.М. / Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин / О.С.Пулинець. – Київ: «Академія», 1965. – 432 с.
- [8] Потапенко О.І. / Дмитренко М.К. / Потапенко Г.І. Словник символів / О.І. Потапенко / М.К. Дмитренко / Г.І. Потапенко. – Київ: «Тернопіль», 1997. – 156 с.
- [9] <http://www.magyarvagyok.com/.../958-Csodaszarvas.html>
- [10] <http://www.kortaronline.hu/regiweb/0503/fodor.htm>

Lebovics Viktória

leboviki@gmail.com

Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Magyarország, Budapest

Bonkáló Sándor és az ukrán szak története Budapesten

A szláv nyelvek oktatása, ami az ukrán filológia oktatásának még csak előzménye volt az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, 1849-ben kezdődött, „amikor Ferenc Józsefet *«helyettesi» minőségben megbízták a szláv nyelvészet és irodalom előadásával. 1866-ban ugyan őt nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a bölcsészkar kívánságára*”. 70 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 1919 márciusában Bonkáló Sándort (1880-1959) a rutén nyelv és irodalom nyilvános rendes tanárává nevezzék ki, ami a szláv nyelvek oktatásában a következő állomást jelentette egyetemünkön (l.: Kiss-Szögi-Varga 1999: 240).

Szöllősy Pál Bonkáló Sándor „A rutének (Ruszinok)” című 1989-ig indexen lévő könyv bevezetőjében így emlékszik a tudósra: „*Ifjúkorom maradandó emlékei közül kitűnnek Bonkáló Sándor látogatásai a negyvenes évek végétől szüleim otthonában. Lebilincselő, élvezetes társalgó volt, órákig elhallgattam volna magyarázatait az orosz irodalomról, néplélekről, a szláv népekről, arról, hogy a nyelvrosszág ellenére megértés helyett gyakran félreértik egymást. Az akkor már állásából felfüggesztett, majd nyugdíjba küldött professzor szakmai lelkesedését, tudományos szenvedélyét nem törte meg a változó politikai hatalmasságok értetlensége, az őt ért sok méltánytalanság*” (Szöllősy 1996: 5). Amit Szöllősy „a változó politikai hatalmasságok értetlenségének és méltánytalanságnak” nevez, azt Salga Attila is megerősíti 1975-ben készült „Bonkáló Sándor és a keleti szlávok” c. bölcsészdoktori disszertációjában, amikor azt írja, hogy: „*Abszurd helyzetek, kegyetlen sorsfordulók jutottak neki osztályrészü*” (Salga).

Az egyetemi levéltárban található dokumentumok alapján egy a korabeli politikai játszmák keresztútjében valóban tragikusnak mondható egyetemi oktatói pálya körvonalai sejlenek fel.

A Magyar Királyi Keleti Akadémia tanári karának 1918. május 15-i értekezletén Kunos Ignác igazgató bejelenti: „*Kilátásunk van, hogy a jövő tanévben megkezdhetjük az ukrán nyelv tanítását s erre Bonkáló egyetemi tanárt akarjuk felkérni*” (BCE Lt 2/a 2).

Kicsit több mint három hónappal később viszont – az 1918. szeptember 21-én írott levelében – Kunos Ignác már várakozó álláspontra helyezkedik és a Vallás és Köznevelésiügyi miniszter állásfoglalását kéri: *„Az orosz nyelv tanítására a folyó iskolai évben dr. Bonkáló Sándor egyetemi m. tanár ajánlkozott, aki a felügyelő bizottsághoz intézett beadványában a rutén / kisorosz / nyelv tanítására is ajánlkozott, mégpedig mindkét nyelvre díjtalanul. Az orosz nyelv tanításával / heti 2 óra / melyet a korábbi években Asbóth Oszkár egyet. tanár látott el, dr. Bonkáló Sándort megbízandónak tartjuk, azonban a rutén nyelv előadására még nem látván kellőképp elérkezettnek az időt, erre nézve egyenlőre várakozó álláspontra kell helyezkednünk. Tisztelettel kérjük Nagyméltóságod kegyes döntését. (...) Budapest, 1918. szeptemberhó (Sic!) 21”* (l.: BCE Lt 2/h 10. 397/1918).

A Vallás és Köznevelésiügyi minisztériuma állást is foglal, a miniszter meghozza döntését, aminek következményeképpen 1919. január 3-án összehívott BTK II. rendkívüli tanácsülésének 11. pontja értelmében „a rutén nyelv és irodalmi tanszék fölállításának és betöltésének” kérdését vitatják meg: *„DÉKÁN jelenti, a rutén nyelv és irodalmi tanszék fölállítása és betöltése tárgyában 8 napi határidővel miniszteri leírat érkezett. A leírat a tanszék betöltésének személyi részére is kiterjeszkedik, a mennyiben a Miniszter jelzi, hogy a tanszékre Bonkáló Sándor egyetemi m. tanárt kívánja kinevezni s erre vonatkozólag kéri a Kar véleményét”*. Az ekkor már 67 éves Asbóth Oszkár, akitől Bonkáló Sándor 1917-ben már átvette az orosz nyelv tanítását, támogatja fiatalabb kollégája – korábbi tanítványa – kinevezését a rutén nyelv és irodalom tanszékére, de hangot ad aggodalmának az egyetemi autonómia megsértése miatt, vagyis *„a tanszékek betöltésének ilyen módja miatt”*. A titkos szavazás eredménye 28 igen szavazat és 4 üres cédula volt, így a kar *„Bonkáló Sándor magántanárt a rutén nyelv és irodalmi tanszékre rendes tanárnak ajánlja. A tanszék tárgykörére vonatkozólag BLEYER és BALLAGI ny. r. tanárok javaslata alapján a Kar azt kívánja, hogy azt ne terjesszék ki a kis és a nagy orosz nyelv és irodalomra is, hanem csupán a rutén nyelv és irodalomra szorítkozzék”*. A pozitív döntés meghozatala után a BTK kari tanácsának tagjai hosszasan vitatták az egyetemi autonómia megsértésének kérdését, de a jegyzőkönyvben, sajnos, részleteket a vitáról nem rögzítettek (BTK tanácsülési jegyzőkönyv 8/a. 23. kötet).

Ilyen körülmények között indult a rutén nyelv- és irodalomoktatás egyetemünkön.

Az ebből az időből megmaradt tanrendekből kiderül, melyik évben mit, hol, és milyen nyelven tanított Bonkáló Sándor. Sajnos, rendre csak az első féléves tanrendek maradtak meg, tehát a kép nem teljes. Mégis nyilvánvaló, hogy Bonkáló Sándor az orosz mellett rutén nyelvet, nyelvészetet és irodalmat is tanított: rutén nyelvészeti gyakorlatokat kezdők részére, heti 3 órában az 1919-1920 tanévben (Tanrend 1920: 44); a hazai rutén nyelv hang- és alaktanát heti 2 órában az 1920-1921 tanév első félévében (Tanrend 1920: 38); a hazai rutén irodalom történetét és rutén nyelvtant rutén nyelven heti két-két órában az 1921-1922 tanév első félévében (Tanrend 1921: 38); majd az 1923-1924 tanév első félévében

ismét rutén nyelvészeti gyakorlatokat (Tanrend 1923: 37). Ugyanakkor a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem 1924-1925 tanév első félévi Tanrendjében (Tanrend 1924) Bonkáló Sándor neve már nem szerepel. Az oktató egyetemi pályafutására hatással voltak a Magyarországon és Ukrajnában zajló viharos történelmi események.

Már 1919-ben megbíztak egy bizottságot azzal a céllal, hogy vizsgálja ki a rutén nyelv és irodalom tanszéke, ill. Bonkáló Sándor dr. tanári kinevezésének ügyét. A bizottság határozati javaslata igen tanúságos és sokatmondó, ezért teljes egészében idézem: *„A rutén nyelv és irodalom tanszéke, ill. Bonkáló Sándor kinevezésének ügyében kiküldött bizottság f. é. nov. 5-én tartott ülést, melynek megbízásából van szerencsém a következő jelentést tenni.*

Bonkáló Sándor kinevezésének körülményeiben bizonyos fokú autonómia-sértés rejlik, amennyiben a Károlyi-kormány VKM-ának az ügyében kelt leirata nem a Kartól kérte a jelölést, hanem tudatta azt, hogy ki akarja nevezni Bonkálót. A Kar jelölte Bonkálót, a miniszter-tanács ki is nevezte, de esküjét már nem a jogos tanács előtt tette, hanem a kinevezett tanács előtt.

A tanácsköztársaság bukása után a VKM-nak az autonómiát visszaállító rendelete következtében semmissé lett Bonkáló Sándor kinevezése is, ennek következtében ő jelenleg csak magántanára Karunknak.

Mérvadó helyről nyert információk szerint, ez a kinevezés a rutén intelligencia körében megütközést keltett, mert a tanszék betöltése nem történt pályázathirdetés útján és így nem nyújtott alkalmat arra, hogy mások is jelentkezhesse, akik igényt tartanak arra, hogy ezen – politikai szempontból is fontos – tanszék betöltésénél figyelembe vétsenek és ily igényt tartanak annál is inkább, mert tudományos munka terén annyit, amennyit Bonkáló – legalább is felmutathatnak, továbbá azért, mert a rutén vidékkel és értelmiséggel való kapcsolatukat nem szakították meg oly módon, mint Bonkáló.

Kétségtelen, hogy politikai jelentőségű tanszéknél ezen utóbb említett körülmény figyelemreméltó és arra vonatkozólag, hogy Bonkáló hogyan szakította meg az említett kapcsolatokat, a bizottság tagjai csakis a Karon kívül álló egyénektől nyerhetnek információt. Ami másoknak Bonkálóéval legalább is egyenértékű tudományos munkásságát illeti, arra vonatkozólag ki kell emelnünk, hogy Bonkáló magántanári habilitációja nem a nyomtatásban megjelent munkái alapján történt, hanem az ezeknél jóval értékesebb kéziratok alapján (* Munkájának nyomtatásban való megjelenését a háború kitörése akadályozta meg).*

Hogy másoknak mijök van kéziratban, azt a bizottság nem tudhatja, hiszen nem is volt alkalmuk annak bemutatására.

Ily körülmények között a bizottságnak oly javaslattal kell a tek. Ház elé járnia, mely a kényes kérdés méltányos megoldására a legmegfelelőbb alkalmat nyújtja és helyet enged minden jogos igénynek.

Határozati javaslata a következő: kérjük pályázat kiírását és pedig tekintve azt, hogy a rutén vidék jelenleg megszállás alatt van és az onnan várható folyamodás jelenleg nagy nehézségbe ütközik, 1920 áprilisában való lejáratral. Budapest, 1919.

nov. hó 5-én.” (240 szám. 1919/1920). Kevesebb, mint két héttel később, november 17-én a bölcsészkar dékánja meg is írja a minisztériumnak, hogy „*Bonkáló Sándornak miniszteri rendelettel történt kinevezését a bölcsészeti kar nem kívánja érvényesítenni*” (240. 1919/1920).

Az ügy folytatása négy évet és három hónapot váratott magára. A Bölcsészkar kari tanácsának V. rendkívüli ülésén 1924. február 29-én a negyedik pont értelmében „*az oktató személyzet létszámának csökkentését*” vitatták meg. Petz Gedeon germanista, az egyetem egyik későbbi rektora felolvasta a bizottság javaslatát, miszerint minden betöltött tanszéknek a „*folytatólagos fenntartását*”, kivéve a rutén nyelv és irodalom tanszékét, szükségesnek tartják. A be nem töltött tanszékek (paleontológia és filozófia) ideiglenes szünetelését csak abban az esetben tartják lehetségesnek, „*amennyiben eme tanszékek ideiglenes szüneteltetéséből a tudományra és a hallgatóságra viszonylagosan legkevesebb kár háramlik*”. A rutén nyelv és irodalom tanszékével kapcsolatban a javaslat az, hogy szüntessék be, Bonkáló Sándort pedig helyezték B-listára, vagyis nyugdíjazzák. Többen is hozzászólnak, majd egyhangúlag megszavazzák a betöltött tanszékék fenntartását. A rutén nyelv és irodalom tanszék megszüntetését, Bonkáló Sándor nyugdíjaztatását „*a Kar titkos szavazással 33 (harminchárom) igen szavazattal, 2 (kettő) nem és 3 (három) üres szavazat ellenében javasolja*” (Kari tanácsülési jegyzőkönyv 8/a. 29 kötet). A Bölcsészkar dékánja az ügyben levelet írt Nagyméltóságú dr. gróf Klébelsberg Kunónak, vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amelyben beszámol a felmentésről, ill. szabadkozik a felmondó levél átadásának időpontja miatt: „*Nagyméltóságú Miniszter Úr! Dr. Bonkáló Sándor ny. r. tanárnak a tényleges szolgálat alól való felmentése tárgyában érkezett 30.952/1924 számú leiratát a csatolt kézbesítő vevény szerint az érdekeltnek folyó évi július hó 1-én átadtam. A leiratot azért tudtam csak július 1-én átadni, mert nevezett professor (Sic!) az egyetem székhelyétől távol volt és a fenti napon érkezett vissza Budapestre. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását. Budapest, 1924. július 1-én. Bölcsészeti dékán*” (1935 szám. 1923-24).

Tehát 1919-ben a Károlyi-kormány a politikai kármentesítés jegyében alapította a rutén nyelv és irodalom tanszéket. Egyfajta gesztus volt ez a kisebbségeknek. A dolog végül is azon bukkott meg, hogy a minisztérium nem írt ki pályázatot, hanem egyszerűen kinevezte Bonkáló Sándort. Mivel ez csak folytatása, újabb megnyilvánulása volt az egyetem és a minisztérium között már egy ideje fennálló feszült kapcsolatoknak, az egyetem ezt is az autonómia megsértésének nyilvánította. Majd felhasználva a 20-s évek gazdasági nehézségei miatt beindított leépítési hullámot, megszüntette a tanszéket arra hivatkozva, hogy azt egyébként is törvényellenesen hozták létre.

A második világháború után a politikai változásoknak köszönhetően Bonkáló Sándor húsz éves szünet után újra a katedrára állhatott, de ez alkalommal még rövidebb ideig tanított. 1946-ban létrehozták az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszéket Trócsányi Zoltánnal az élen. Bonkáló Sándor pedig az „*1948-as újabb nyugdíjazásáig az Ukrán Nyelv és Irodalom Tanszéken működött*”, – írják Kiss

József Mihály, Szögi László és Varga Julia a „Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből” c. munkájukban. (Kiss-Szögi-Varga 1999: 240). De az idézetben megjelölt dátum kisebb pontosításra szorul.

Az egyetem tanrendjéből kiderül, hogy az 1944-1945 tanév első félévében Bonkáló Sándor neve még nem található, viszont az azt követő tanévben heti egy órában „Az ukrán irodalom szelleme” és heti két órában „Ukrán szövegek olvasása” c. tantárgyakat oktatta (Tanrend 1946: 41). Az 1946-1947 tanév második félévének tanrendjében Bonkáló Sándor nevét már ismét hiába keresnénk. A Bölcsészettudományi Kar és az Egyetem tanácsülésének jegyzőkönyvei alapján lehet rekonstruálni az eseményeket.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1945. április 27-én tartott III. rendkívüli ülésén a dékán Hajnal István ismertette Bonkáló Sándor *„tényleges szolgálatba való visszahelyezési kérelmét”*, amit Kniezsa István és Eckhardt Sándor is támogatott, bár utóbbi megjegyezte, hogy Trócsányi Zoltán kiváló szakember, ezért egy új tanszék felállítása szükséges (l. BTK ülései, 1944-1945: 67). Az 1945. június 12-én tartott V. rendes kari ülésen a dékán beszámol az egyetemen újonnan felállítandó tanszégekről, amelyek közül *„egyesekre a bizottságok már ki lettek küldve. Bonyolítja a kérdést Bonkáló ügye”*. A kérdés az volt, hogy foglalkozzanak-e a javaslatban személyi kérdésekkel, vagyis említések-e név szerint Bonkálót. A kari tanács azt a döntést hozza, hogy a kari határozatban személyt nem neveznek meg, de a javaslatban utalnak rá, hogy már van megfelelő ember (l.: BTK ülései, 1944-1945: 98-99).

Az 1945. július 23-i VIII. rendkívüli kari tanácsülésén *„Dékán jelenti, hogy az orosz tanszékek (Síc!) ügyében kiküldött bizottságokat összehívta. Tamás Lajos ny. r. tanár felolvassa a bizottság jelentését, majd Kniezsa István ny. r. tanár előadó a bizottság javaslatát. A bizottság javasolja, hogy az ukrán nyelvi és irodalmi tanszékre újból ny. r. tanári minőségben dr. Bonkáló Sándor nyug. ny. r. tanár hívassék meg, míg az orosz nyelvi és irodalmi tanszékre dr. Trócsányi Zoltán egy. cny. rk. tanár hívassék meg, ny. r. tanári minőségben”*. A titkos szavazás eredménye a következő: Bonkáló Sándorra leadott szavazatok száma 34 „igen”, Trócsányi Zoltán esetében a beadott 35 szavazatból 32 „igen” és 3 „nem” született. *„A kar tehát kimondja, hogy az ukrán nyelvi és irodalmi tanszékre Bonkáló Sándort, az orosz nyelvi és irodalmi tanszékre Trócsányi Zoltánt hívja meg, ny. r. tanári minőségben”* (l.: BTK ülései, 1944-1945:133). Jellemző a korabeli politikai felfogásra a kissé pongyola megfogalmazásban történő „összemosása” az orosz és ukrán tanszéknek.

A Bölcsészettudományi Kar 1945. december 13-án tartott IV. rendes ülésén már részt vett Bonkáló Sándor is. Az újonnan kinevezett professzorok nevében ő köszönte meg a dékánnak a meleg üdvözlő szavakat, majd az ülés végén aláírásával hitelesítette a jegyzőkönyvet. A 13 kinevezett oktató kari rangsorolásában Bonkáló Sándor a második helyen szerepelt (l.: BTK ülései, 1944-1945: 229). A kari tanácsülések jegyzőkönyveiből megállapítható, hogy ezek után Bonkáló Sándor még részt vett a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi

Kara nyolc ülésének munkájában: február 6-án (V. rendes ülés), március 18-án (VI. rendes ülés), április 16-án (VII. rendes ülés), május 17-én (VIII. rendes ülés), június 27-én (II. rendkívüli ülés), szeptember 9-én (I. rendes ülés), szeptember 28-án (I. rendkívüli ülés) és október 3-án (II. rendkívüli ülés) (I. BTK ülései, 1944-1945).

Sajnos, Bonkáló Sándor életében is súlyos következményekkel járt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi tevékenysége. Ahogy azt Kovács Éva is írja, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amelynek az élén mindig a szovjetek álltak, 32 hónapos fennállása alatt komolyan beavatkozott az ország gazdasági, politikai és kulturális életébe, minden téren befolyásolta a magyarországi események alakulását (l.: Kovács 2002).

A magyarázatot ezúttal már az Egyetemi Tanács 1946. december 7-i II. rendkívüli ülésének jegyzőkönyvében találjuk. Moór Gyula prorektor hat dékán jelenlétében „bemutatja a Miniszter Úr 141.214/1946. VI. ü.o. számú leiratát, melyben közli a Magyarországi Ellenőrző Bizottság átiratának magyar fordítású szövegét. Eszerint dr. Bonkáló Sándor egyetemi nyilvános rendes tanár tanszékén lényegében antiszovjet propagandával foglalkozik, amennyiben gáncsolja a szovjet irodalmat, a szovjet államot és a szovjet vezetőket”. Rendkívül súlyos vád volt ez abban az időben, a megtorlás is ehhez mérten alakult, hiszen a miniszteri utasítás így folytatódik: „Az átirat kéri, hogy dr. Bonkáló Sándor egyetemi nyilvános rendes tanárt az előadásoktól távolítsa el a Miniszter Úr.

2. Miniszter Úr felkéri a tanácsot, hogy dr. Bonkáló Sándor egyetemi nyilvános rendes tanár ellen a szükségesnek látszó felügyeleti, illetőleg fegyelmi intézkedéseket haladéktalanul foganatosítsa s az érdekelt egyetemi professzort azonnal szabadságolja. S egyben kéri a sürgős jelentést”.

A jegyzőkönyvből itt sem derül ki, hogy a tanácsstagok közül ki és milyen előjellel vett részt a kényes ügy megvitatásában, csak a Tanács sorsromboló döntése: „A prorektor javaslatára a Tanács többek hozzászólása után a következő határozatot hozta:

a./ Haladéktalanul elrendeli dr. Bonkáló Sándor professzor ellen a fegyelmi eljárást s ennek lefolytatására fegyelmi biztосként Szász István jogtudományi professzort kéri fel.

b./ A Tanács elrendeli dr. Bonkáló Sándor professzor kényszerszabadságolását, és egyben felszólítja őt, hogy előadásait és általában egész hivatali működését azonnal szüntesse be.

c./ E határozatról a bölcsészeti kart és magát dr. Bonkáló Sándor professzort a Tanács értesíti és egyben felszólítja őt, hogy az összes vádakat felölelő jelentését a lehető leggyorsabban juttassa el a rektori hivatalhoz” (Pázmány Péter Tudományegyetem – tanácsülések, 1946-1947: 91-93).

Apja életrajzában Bonkáló Ervin erről az esetről így számol be: „A második világháború befejezése után újraindult édesapám egyetemi pályafutása: 1945. november 1-jén az ukrán nyelv és irodalom tanszék professzoraként kezdhette el munkáját. Ez a kinevezés azonban rövid életűnek bizonyult. Ismeretlen besúgó azzal

vádolta meg, hogy lekicsinylően beszélt az orosz irodalomról. Ezért állásából 1946 novemberétől 1950 januárjáig felfüggesztették, majd 70. születésnapján nyugdíjazták” (Bonkáló 1996: 10).

Az ELTE BTK dékánjának címzett levelében, melynek eredetije Bonkáló Sándor Tamás nevű fiának a tulajdonában van, az állítólagos „lekicsinylő nyilatkozatról”, „a szovjet irodalom, szovjet állam és szovjet vezetők gáncsolásáról” Bonkáló Sándor így írt: „Ismeretlen besúgó azzal vádolt meg a szovjet képviselő előtt, hogy előadásaim alatt ócsároltam a szovjet irodalmat, a szovjet államot és annak vezetőit. A vád teljesen alaptalan volt, amit az elrendelt és lefolytatott fegyelmi vizsgálat is igazolt, mégis nyugdíjaztak. Hallgatóim egy alkalommal arra kértek, hogy ismertessem a szovjet irodalompolitikát. Megkerestem a *Lityerturnaja Gazeta* 1946. szept. 21-i számát, s felolvastam Zsdanov vonatkozó fejtegetéseit, s ezt a megjegyzést fűztem hozzá: „Valószínű, hogy nagyon kevés olyan író akad, aki remekműveket fog tudni alkotni, ha nem választhatja meg szabadon műve tárgyát és ábrázolási módját”. Az előttem ismeretlen besúgó feltehetően ebből a megjegyzésből agyalta ki vádját. Megjegyzem, hogy a moszkvai XX. pártkongresszuson Solohov élesen bírálta és elítélte a Zsdanov-féle irodalompolitikát, és a kongresszus tagjai egyhangúlag helyeselték szavait” (l.: Salga 1975).

Mégsem hagyták, hogy tovább tanítson, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság kérésére az egyetem állásából felmentette, és 1950. április 21-én nyugdíjazták. Az 1950. február 18-án tartott kari III. rendkívüli tanácsülésének jegyzőkönyve őrzi a két rövid sorban megfogalmazott végleges ítéletet az egyetemi oktató Bonkáló Sándor felett: Tamás Lajos dékán bejelenti, „hogy a VK Miniszter Úr Bonkáló Sándor ny. r. tanárt állásából azonnali hatállyal felmentette, rendelkezési állományba helyezte és nyugdíjazása felől intézkedett” (Pázmány Péter Tudományegyetem – tanácsulések, 1948-1949, 1949-1950: 228).

Pedig Bonkáló Sándornak komoly tudományos tervei voltak. Az ELTE Egyetemi Levéltárában található az az 1946. február hó 6-án kelt levél, amelyben Bonkáló Sándor beszámolt róluk:

„Alulírott tisztelettel jelentem, hogy a következő tudományos munkákon dolgozom:

1. A magyar nyelv hatása a kárpáti ukrán nyelvjárások szókincsére.

(A nyelvemlékekben, a régi és a mai ukrán irodalomban, valamint a kárpátaljai, halicsi és bukovinai ukrán nyelvjárásokban előforduló magyar eredetű ukrán szavak gyűjteménye. Minden egyes szónál a magyar eredetet bizonyítom. A szavak száma mintegy 2000. A munkán már csak a végső simításokat végzem, és előreláthatólag egy éven belül sajtókész állapotban lesz. A könyvet német nyelven írtam meg, de nincs kizárva, hogy a mai körülmények között kénytelen leszek ukrán nyelvre átírni, mert különben nehézségek lennének a kiadással.)

2. Tervbe vettem az ukrán irodalom történetének a megírását. Az anyag nagy részét már egybegyűjtöttem, most a szovjet–ukrán irodalmat tanulmányozom. Kb. 2-3 évre van szükségem, hogy a munkával teljesen elkészüljek.

(Már régebben megírtam és kiadtam az orosz irodalom történetét és a kárpátaljai rutén (ukrán) irodalom történetét. Természetesen a kárpátaljai rutén irodalom tanulmányozása közben foglalkoznom kellett az ukrán irodalommal is, hogy a hatásokat és a kapcsolatokat meg tudjam állapítani. A régebbi ukrán irodalomra vonatkozó anyagot tehát már áttanulmányoztam, most csak pótlásokra van szükségem, azonkívül a századforduló és a legújabb kor irodalmát kell tanulmányoznom.)

3. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kb. 20 db Kárpátaljáról származó régi egyházi szláv nyelven írt szertartáskönyv, posztilla és egyéb munka őriztetik. Ezekben a könyvekben történeti, egyházi, adományozási s egyéb széljegyzetek vannak kárpátaljai ukrán népnyelven feljegyezve. Ezeket a széljegyzeteket kívánom tanulmány formájában feldolgozni, és valamely külföldi szlavisztikai folyóiratban közölni. A széljegyzetek főleg nyelvi szempontból értékesek” (BTK V. 38).

Biztos vagyok benne, hogy a jövőben fény derül majd a Bonkáló-ügy, vagy inkább ügyek további részleteire, és még alaposabban megismerjük ezt a szépek egyáltalán nem nevezhető történetet.

Irodalom

Bonkáló Ervin. *Bonkáló Sándor életrajza*. In: Bonkáló Sándor. *A rutének* (Ruszinok). Basel –Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

<http://mek.oszk.hu/14400/14469/14469.pdf>

Kiss József Mihály, Szögi László, Varga Julia. *Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből 20*. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem levéltára 1935-1990. II kötet. – Budapest: 1999.

Kovács Éva. *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*. Klio 2002/2. 11. évfolyam.

<http://www.c3.hu/~klio/klio022/klio146.html>

Salga Attila. *Bonkáló Sándor és a keleti szlávok*. Bölcsészdoktori disszertáció, 1975.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/2008/A_rutenek/pages/015_utoszo_1_bonkalo.htm

Szóllósy Pál. *Bonkáló Sándor*. In: *A rutének* (Ruszinok). Basel –Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

<http://mek.oszk.hu/14400/14469/14469.pdf>

Levéltári anyagok

A bizottság határozati javaslata. 240. 1919/1920

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje.

Az MDCCCCXIX–MDCCCCXX. Tanév első és második felére. Budapest, 1920.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MDCCCCXX–MDCCCCXXI. Tanév első felére. Budapest, 1920.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MDCCCCXXI–MDCCCCXXII. Tanév első felére. Budapest, 1921.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MDCCCCXXIII–MDCCCCXXIV. Tanév első felére. Budapest, 1923.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MDCCCCXXIV–MDCCCCXXV. Tanév első felére. Budapest, 1924.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MCMXLVI–MCMXLVII. Tanév első felére. Budapest, 1946.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje

Az MCMXLVI–MCMXLVII. Tanév második felére. Fennállásának 312. tanévében. Budapest, 1947.

A M. Kir. Keleti Akad. tanári Karának 1918 évi május 15-i értekezletéről – BCE Lt 2/a 2.

A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia Igazgatóságától. 397 szám. – BCE Lt 2/h 10. 397/1918.

A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni Hivatalának levele. 1935 szám. 1923-24.

BTK tanácsülési jegyzőkönyv 8/a. 23. kötet. 1919. január 3. II. rendkívüli ülés

Egyetemi Tanács 1946. december 7-i II. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve – 954/1946-1947.

ELTE Egyetemi Levéltár, BTK V. 38

Kari tanácsülési jegyzőkönyv 8/a. 29 kötet. 1924. február 29. V. rendkívüli ülés

Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1944-1945

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_BTK_KARI_1944-1945_1945-1946/?pg=66&layout=s&query=bonk%C3%A1l%C3%B3

Pázmány Péter Tudományegyetem – tanácsülések, 1946-1947

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_ET_1946-47/?pg=0&layout=s

Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1948-1949, 1949-1950

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_BTK_KARI_1948_49_1949_50/?pg=226&layout=s&query=bonk%C3%A1l%C3%B3%20s%C3%A1ndor

Эндре Лендваи

lendvai.endre@pte.hu

Печский университет

Межкультурная компетенция венгров, хорошо владеющих русским языком

1. Межкультурная коммуникация, компетенция, лингвокультура

Межкультурной коммуникацией является общение между представителями разных культур, а **межкультурной коммуникативной компетенцией** – способность говорящего эффективно общаться с представителями другой, в нашем случае русской, культуры. Для эффективного общения необходим высокий уровень владения устным и письменным русским языком (включая, кроме активного знания литературного языка, адекватное восприятие разговорной речи, элементов сленга, культурных аллюзий и национального юмора), а также невербальными средствами русской культуры (коммуникативное поведение, язык жестов, фоновые знания). Ввиду того, что вербальный и невербальные каналы общения, вместе взятые, составляют культуру как знаковую систему, в дальнейшем этот синергический комплекс будем называть **лингвокультурой**.

2. Коммуникативная компетенция и преподавание иностранных языков

Преподавание иностранных языков до сих пор ограничивается обучением литературному языку. Цель развития межкультурной компетенции учащихся практически не ставится. Курсы по межкультурной коммуникации проводятся в вузовском обучении, но они, как правило, носят теоретический характер. Исходя из этого, в полном смысле этого термина, обычно нельзя говорить о наличии межкультурной компетенции венгров, «хорошо владеющих» русским языком. Вузовский диплом по русскому языку не дает гарантии межкультурной компетенции говорящего.

Хорошо говорить на иностранном, в том числе и на русском языке в венгерском языковом коллективе выражается фразами Péter jól beszél oroszul (Петер хорошо говорит по-русски); Péter felsőfokon beszél oroszul. (Петер говорит по-русски на высшем уровне). По сравнению с первым,

второй вариант означает более высокую степень владения языком и звучит более профессионально. Однако, подобные высказывания, как правило, выражают субъективную оценку.

3. Аттестация владения иностранными языками

В недавнем прошлом в венгерской государственной системе аттестации владения иностранными языками использовались три степени владения языками – основная, средняя и высшая. В настоящее время введена общеевропейская система аттестации владения иностранными языками (см. Европейский языковой портфель; Общеевропейские компетенции владения иностранным языком). Новизна этой системы, среди других, заключается в том, что в ней появилась **языковая компетенция**, восходящая к теории генеративной лингвистики. В основном, языковая компетенция означает способность функционально и эффективно использовать данный язык в живом общении с представителями этого языка. Согласно вышеупомянутым источникам, с нашей точки зрения, общеевропейские компетенции владения иностранным языком предполагает следующие уровни:

3.1. А: Элементарное владение

A1 Уровень выживания. «Способность участвовать в несложном разговоре, если собеседник говорит медленно и отчетливо и готов оказать помощь».

A2 Предпороговый уровень. «Способность в простых выражениях рассказать о себе, своих родных и близких, описать основные аспекты повседневной жизни».

3.2. В: Самодостаточное владение

B1 Пороговый уровень. «Способность составить связное сообщение на известные или особо интересующие для говорящего темы. Способность описать впечатления, события, надежды, стремления, изложить и обосновать своё мнение и планы на будущее».

B2 Пороговый продвинутый уровень. «Способность делать четкие, подробные сообщения на различные темы и изложить взгляд на основную проблему, показать преимущество и недостатки разных мнений».

3.3. С: Свободное владение

C1 Уровень профессионального владения. «Адекватное восприятие объемных сложных текстов на различную тематику, *распознавание скрытого значения* (здесь и далее выделения – Э. Л.). Способность говорить спонтанно в быстром темпе, не испытывая затруднений с подбором слов и выражений».

С2 Уровень владения в совершенстве. Способность говорить спонтанно с высоким темпом и высокой степенью точности, подчеркивая оттенки значений даже в самых сложных случаях. Способность понимать практически любое устное или письменное сообщение, составить связный текст, опираясь на несколько устных и письменных источников».

Отметим, что уровень С2 практически характерен для носителей русского языка как родного. Уточним, что данный уровень даже среди носителей русского языка предполагает, как минимум, общее образование и постоянное жительство в среде русской лингвокультуры. У эмигрантов, например, живущих десятилетиями в чужой культуре, навыки родного языка на уровне С2 могут быть утрачены в значительной мере.

4. Общеευропейская шкала владения иностранным языком

Для выявления особо трудных сфер русской лингвокультуры ниже рассмотрим «Общеевропейскую шкалу», которая содержит практические требования, которые конкретизируют вышеприведенные навыки и умения

4.1. Уровень С1

4.1.1. Общие навыки и умения.

Говорящий «может эффективно участвовать в рабочих встречах и семинарах в определенной сфере. Может поддерживать беседу на должном уровне, адекватно используя ряд абстрактных конструкций. Может достаточно бегло читать, справляясь с требованиями учебного курса, находить необходимую информацию в средствах массовой информации понимать нестандартную корреспонденцию. Может вести профессиональную корреспонденцию, протоколы собраний и встреч, а также писать сочинения на заданную тему, развивающие ту или иную идею».

4.1.2. Социально-туристические навыки и умения.

Говорящий «может поддерживать длительную неформальную беседу, обсуждая абстрактные темы, культурные вопросы, адекватно и бегло используя ряд языковых конструкций. Понимает мнения и аргументы, *неоднозначно сформулированные в прессе*. Может писать письма на большинство тем, испытывая сложности только в понимании сложных лексических конструкций».

4.1.3. Учебные навыки и умения.

Говорящий «понимает абстрактные аргументы (например, плюсы и минусы при принятии решения). Может достаточно бегло читать, справляясь с требованиями учебного курса. Может писать понятные для читателя сочинения на заданную тему, развивающие ту или иную идею».

4.1.4. Рабочие навыки и умения.

Говорящий «может эффективно участвовать в рабочих встречах и семинарах в определенной сфере, приводя аргументы в защиту своей точки зрения по вопросу. Может вести нестандартную профессиональную корреспонденцию. Может решать большинство стандартных и нестандартных вопросов, реагируя на вопросы коллег, партнеров, поставщиков и клиентов».

4.2. Уровень C2

4.2.1. Общие навыки и умения.

Говорящий «может высказывать мнение и вести общение на сложные темы, *понимая сленг и культурные аллюзии*. Может адекватно и уверенно *реагировать на критические замечания и вопросы, в том числе враждебные*. Понимает документы, корреспонденцию и отчеты, включая смысловые нюансы в сложных текстах. Может писать письма на любые темы, вести грамотные протоколы встреч и семинаров».

4.2.2. Социально-туристические навыки и умения.

Говорящий «может обсуждать сложные и деликатные вопросы, не испытывая неудобства. Понимает юридические и финансовые тонкости и другие технические моменты, например, при поиске жилья. Может писать письма на любые темы, грамотно и разнообразно выражая свои мысли».

4.2.3. Учебные навыки и умения.

Говорящий «*понимает юмор, культурные аллюзии и сленг*, может эффективно и быстро получать информацию из разнообразных источников. Может полно и точно конспектировать лекции или семинары».

4.2.4. Рабочие навыки и умения.

Говорящий «может консультировать по поводу *сложных неоднозначных или деликатных вопросов*, например, финансового или юридического характера в пределах своей профессиональной компетенции. Понимает отчеты и статьи в ходе работы, в том числе написанные сложным языком и включающие технические нюансы. Может вести грамотный протокол встречи или семинара, принимая при этом в нем участие» (см. Общеевропейская шкала уровней владения иностранным языком).

5. Оценка аттестации владения иностранными языками

На наш взгляд, материалы Европейского языкового портфеля и Общеевропейских компетенций владения иностранным языком имеют, по крайней мере, два недостатка. Во-первых, в них недостаточно и неоднозначно разработаны параметры **перевода** как пятого (после навыков говорения, сдушания, письма и чтения) навыка владения иностранным языком. В «Общеевропейских компетенциях владения иностранным языком»

ком» перевод рассматривается среди коммуникативных видов речевой деятельности, под названием «**медиация**». «Письменная и/или устная медиация призвана обеспечить обмен информацией между людьми, которые, по той или иной причине, не могут общаться напрямую. Речь идет о письменном и устном переводе, обобщении, записи полученной информации с целью передачи ее другому человеку, не имеющему возможности ознакомиться с текстом оригинала. Медиация, заключающаяся в переработке уже существующего текста, имеет большое значение для нормального функционирования различных языковых сообществ в процессе их взаимодействия» (2001:13).

Особо нужно подчеркнуть, что в области медиации / перевода, по крайней мере письменного, венгерские учащиеся, студенты и специалисты с дипломом по русскому языку превосходят всякие требования, тем более, что таковые вообще не ставятся в соответствующих документах.

Второй недостаток вышеупомянутых документов заключается в отсутствии **аспекта межкультурной коммуникации**.

6. Приобретение / сохранение межкультурной компетенции С1

На уровне С1, по всей видимости, иностранцы, в том числе и венгры, могут добиться межкультурной компетенции по завершении вузовского образования с помощью своих собственных усилий. Венгры-русисты в области русского языка, например, переводчики-профессионалы, члены дипломатического корпуса, корреспонденты прессы, радио и телевидения, работники русских отделений венгерских высших учебных заведений, могут добиться высокого уровня межкультурной компетенции типа С1, при постоянном сотрудничестве с российскими партнерами. Ограничиваясь оценкой русских отделений венгерских вузов, мы считаем, что наиболее эффективными формами развития и сохранения межкультурной коммуникативной компетенции по русскому языку, кроме ведения учебных занятий на русском языке, являются регулярное участие в конференциях по русистике, проведение сравнительно длительных сроков в русской среде (научные командировки, стажировки, сопровождение студентов-стажеров включенного обучения и т. п.).

7. Лингвокультурный учебный материал, предложенный вузам

Осознание несостоятельности преподавания русского языка как иностранного, ограничивающегося обучением литературному языку в узком смысле (см. первый абзац) и необходимости включения межкультурного обучения в учебный процесс привело к разработке комплекса страноведческих и лингвокультурологических курсов, примером которого служит следующее:

7.1. Страноведение России 1:

Возникновение древнерусского государства; Киевская Русь в 9-11 веках; Феодалная раздробленность на Руси; Борьба против иноземных захватчиков в 12 веке; Образование русского централизованного государства; Россия в 17-м веке; Образование Российской империи; Россия в 18-м веке; Царская Россия в 19-м веке; Эпоха революций и войн в России в 20-м веке; Советский Союз в 20-40 годах 20-го века; Великая отечественная война; Советский Союз в 50-80 годах 20-го века; Россия на современном этапе.

7.2. Страноведение России 2:

География России 1; География России 2; Климат, природа России; Растительный и животный мир России; Экономика России; Население, регионы, города и села России; Государство Российская федерация; Символы, политическая система, армия; Русский человек 1: характер, нравы, обычаи, быт; Русский человек 2: фольклор, праздники, православие; Русская национальная кухня; Москва и москвичи; Санкт-Петербург и петербуржцы; Геополитическая и региональная роль России; Российская наука.

7.3. Межкультурная коммуникация:

Характеристика предмета. Сопоставительная лингвокультурология; Межкультурная коммуникация, межкультурная коммуникативная компетенция; Анализ коммуникативных неудач иностранцев; Культурный шок, культурная адаптация; Различия в национальных картинах мира, и их коммуникативные последствия; Сопоставительное изучение национального менталитета; Сопоставительное изучение национальных традиций; Речевые акты и коммуникативные поступки. Национально обусловленные интерпретации; Стереотипы типов национального поведения; Отражение национального менталитета в афористике родного языка; Автопортрет (самосознание) русских / венгров в процессе коммуникации; Портрет иностранцев в процессе коммуникации русских и венгров; Русский менталитет 1; Русский менталитет 2; Перевод национально обусловленных текстов 1; Перевод национально обусловленных текстов 2.

8. Трудности венгров при достижении уровней C1 и C2

В свете вышеизложенных положений напомним о тех пластах русской лингвокультуры, где венгры, а может быть, иностранцы вообще, имеют особые недостатки.

8.1. Разговорная речь и сленг

Для разговорного стиля характерны устная форма, диалог, спонтанность, непринужденность, внеязыковые факторы (мимика, жесты), окружающая обстановка, эмоциональность, образность, конкретность. В разго-

ворном стиле речи, особенно при быстром её темпе, возможна большая редукция гласных, вплоть до полного их выпадения и упрощения групп согласных. Словообразовательные особенности: широко употребляются суффиксы субъективной оценки. (см. Разговорная речь) Единицы и фразы русской разговорной речи: *Я тебе покажу, где раки зимуют. Не парься! Баш на баш. Без вариантов. Без обид. Без понятия. Ближе к делу. Будь мужчиной. Врагу не пожелаешь. Все не так просто. Да еще какой! Давным-давно. Даже не думай! Дальше ехать некуда! Дело в шляпе. Деньги на бочку! Держи карман шире. Ежу понятно. Если бы да кабы. Не везет в картах, повезет в любви. Вот в чем загвоздка! Вот где собака зарыта! Выбирай выражения! Если уж на то пошло.*

Сленг является стилистически сниженным вариантом разговорной речи. В нем могут употребляться нестандартные элементы словарного запаса или же стандартные – в новом, саркастическом значении. Разговорным языком обладает, по существу, любой член языковой общности, при этом люди могут им активно пользоваться или не пользоваться. Сленг же является инструментом общения более или менее узких кругов социальных слоев (молодежь, студенчество, спортсмены, профессиональные группы и т. д.). Единицы и фразы русского сленга: *Смотри, какая клёвая бабца! Он хочет с нами сыграть в банк. Нужен мне твой совет как генгуру авоська! Мне хочется набить барабан. У него совсем батарейки сели! От кайфа мы просто бегали по потолку. Ты можешь поверить, это без вариантов. Без кайфа не лайфа. Албанский школьник. Чукотский мальчик. Я такие классные бананы купила! Хватит мне тут с тобой бисер метать! Ты чо, пацан, не вкурил, чо я тебе базарю? Не понял, ну ты и вся! Что ты вату катаешь? Смотри, какая гламурная тёлка! Придётся надoitь самовар. А вам дорога в космос! Дай мне своего емелю. Пришли крутые перцы. Ни фига я насинячилась.*

8.2. Вербальный юмор

В жизни человека практикуется и такой способ сообщения информации, в котором используется установка не на серьезное и конвенциональное, а комическое и аномальное. Речевая деятельность, направленная на комическое и аномальное, называется **вербальным юмором**. Типичными проявлениями вербального юмора являются языковая игра, каламбур, балагурство, острословие и анекдот. **Языковая игра**: свободное построение языковых единиц разных уровней, когда говорящий «играет» с формой речи. **Каламбур**: языковая игра, обыгрывающая семантическую амбивалентность, основанная на контаминации смыслов фонетически или семантически близких слов. **Балагурство**: мягкий вариант языковой игры, оно связано с языковой формой. **Острословие**: острый вариант языковой игры, оно связано с содержанием. **Анекдот** – это «краткий устный рассказ злободневного бытового или общественно-политического

содержания с шутливой или сатирической окраской и неожиданной остроумной концовкой; своеобразная юмористическая, нередко гротескная притча; основной жанр современного, преимущественно городского, фольклора” (Кожевников, Николаев 1987: 28). **Русским анекдотом** признается нами анекдот на русском языке, неотъемлемыми компонентами которого выступают языковая игра и/или затекст русской культуры.

Примерами русского вербального юмора являются: *Наша приматонна* (вм. *примадонна*) *легко справилась с партией Татьяны. Терпи коза, а то мамой будешь* (пародия русской пословицы *Терпи, казак, атаманом будешь*). *Муж говорит жене: Ну и идиотка ты! Жена: Конечно, идиотка: была бы я за генералом замужем, я была бы генеральшей* (использование словообразовательной параллели *идиот – идиотка, генерал – генеральша*).

8.3. Язык русских жестов

По сравнению с вербальным языком язык жестов обычно играет вспомогательную роль. Усилительные жесты дают ритм речи и подчёркивают фрагменты речи, эмоциональные жесты подчёркивают чувства (*ударить себя в грудь – a mellét döngeti, ударить кулаком по столу – az asztalra csap, указать на дверь кому-н. – ajtót mutat vkinek*), изобразительные жесты конкретизируют речь (см. изображение размера рыбки рукой «Такая маленькая рыбка»).

В межкультурном сопоставлении символические жесты имеют особое значение. Без подготовки венграм не понятны, например, русские жесты *крутить указательным пальцем* (жестикулирующий рисует адресату в воздухе круги со значением «Закругляйся!», в смысле «Кончай выступление!»), *„Ищу третьего“* (жестикулирующий прижимает руку к груди и показывает два пальца со значением «Нас двое, но нужен еще третий человек для выпивки»), *бить себя по шее* (жестикулирующий ребром ладони ударяет себя по шее сзади со значением «кто-н. или что-н. слишком обременяет его»).

Примеры русских жестов, которые, как правило, неизвестны в венгерской среде: *делать круги пальцем в воздухе* (ujjával köröket rajzol a levegőben; pl. konferencián: jelezve az előadónak, hogy lejárt az ideje), *постучать себя по лбу* (enyhén zárt öklével néhányszor megkopogtatja a homlokát; jelezvén, hogy ostobaságot követett el), *бить себя по шее* (a nyakát ütögeti – vmi, vki túlságosan a terhére van), *сгибать мизинец* (behajlítja a kisujját; nagyot mondó társának jelzi, hogy kételkedik), *«плевать» три раза через левое плечо* (képletesen háromszor köp a bal válla felett; nehogy kellemetlenség érje), *пощёлкать по шее* (megfricskázza a nyakát; jelezve, hogy ihatnékja támadt)

присесть на дорогу (leül a nagy út előtt; közvetlen indulás előtt), *прижать руку к груди* (melléhez szorítja a kezét, jelezvén, garantálja, hogy igazat mond).

Литература

Европейский языковой портфель. Страсбург, 2003.

Кожевников В.М., Николаев П.А. (ред.) Литературный энциклопедический словарь. Москва Советская энциклопедия, 1987.

Общевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка. Страсбург: Департамент по языковой политике, 2001.

Общевропейская шкала уровней владения иностранным языком (CEFR)
<http://www.esolexams.ru/cef.html>

Разговорная речь. https://ru.wikipedia.org/wiki/Разговорный_стиль

Н.Ю. Муравьева

natasha1000@mail.ru

Российский государственный гуманитарный университет

Россия, г. Москва

Специфика русской грамматики наблюдаемого

1. Репродуктивный регистр как объект интереса грамматики. Данное исследование проводится в рамках коммуникативной грамматики русского языка [1], предполагающей концентрацию внимания лингвиста на функциональном аспекте языковых единиц – определении их коммуникативной «нагруженности» в конкретных речевых фрагментах, предрасположенности к употреблению в определенных типах контекстов. Полная типология существующих контекстов была предложена Г. А. Золотовой во второй половине XX века и представляет собой систему из 5 коммуникативных регистров речи.

Коммуникативный регистр – это «модель речевой деятельности, обусловленная точкой зрения говорящего и его коммуникативными задачами, располагающая определенным набором языковых средств и реализованная в конкретном фрагменте текста» [2: с.179; 1: с.29]. Из этого определения видно, что одно и то же содержание может быть «оформлено» в текстовом фрагменте по-разному – в разных регистрах, а выбор типа «оформления» (или регистра, или «упаковки» (У. Чейф)) зависит от интенции, намерения говорящего, его коммуникативной задачи в момент создания текста.

В данном исследовании важны контексты, связанные с передачей наблюдаемой ситуации, сиюминутного восприятия – в терминологии коммуникативной грамматики, фрагменты репродуктивного (изобразительного) регистра речи.

2. Лексические и грамматические средства создания репродуктивного контекста. Для каждого из коммуникативных регистров существует свой набор языковых средств. В каждом языке – свои средства, свои «маркеры» того или иного регистра. Так, в болгарском языке, например, информативность маркируется глагольной формой пересказывательного наклонения (которое не может использоваться при описании сиюминутно наблюдаемого), а тибетские и ряд индейских языков, напротив, имеют специальные глагольные показатели для передачи непосредственно воспринимаемой – слуховой или тактильной – информации [3: с.324] и т.д.

Специфика русского языка состоит в том, что средства создания репродуктивности – это совокупность лексических и грамматических средств, их соединение. Ни лексические, ни грамматические средства в отдельности не способны маркировать репродуктивный регистр, поскольку важна их гармония, взаимодополнение и «непротиворечивость» друг другу.

Система лексических средств русского языка, маркирующих ситуацию восприятия, может быть представлена следующим перечнем (полный обзор – см. [4; 5]):

- собственно перцептивные предикаты (*слышать, виднеться, выглядеть*);
- частноперцептивные лексемы, передающие своими корнями идеи звука, цвета, запаха и т.д. (*белеть, краснеться, звонкий, шаркать, аромат*);
- образные тропы (метафоры, метонимии: *Сылет черемуха снегом...* (Есенин));
- пространственно-ориентированные лексемы (*развернуться, покрывать*);
- а также лексика с конкретной семантикой и др.

Однако необходимо помнить про зависимость лексических маркеров от семантики грамем. В частности, любые лексические или грамматические указания на обобщение, абстрактность – повторяемость, нереальную модальность и т.д. – зачеркивают лексическую репродуктивность, «переводя» фрагмент текста в информативный регистр (представляющий содержание как объективную информацию, некоторые факты).

В качестве примера можно сослаться на эксперимент [1: с.32] по замене лексем несовершенного вида глаголами совершенного в фрагменте из А. Платонова:

<i>Информативный регистр</i>	<i>Репродуктивный регистр</i>
В полуденный час Фомин шел <u>обычно</u> <u>завтракать</u> в кафе, что было <u>неподалеку от конторы</u> <u>огнестойкого строительства</u> , в которой он служил <u>производителем работ</u> . В кафе играл патефон. Фомин подходил к буфету, просил себе сосисок с капустой, так называемую "летучку", то есть соленый горох, который бросается в рот свободным полетом, и вдобавок кружку пива (А. Платонов).	В полуденный час Фомин пошел , <u>как обычно</u> , <u>завтракать</u> в кафе, <u>что было (находилось)</u> <u>неподалеку от конторы</u> <u>огнестойкого строительства</u> , в которой он служил <u>производителем работ</u> . В кафе играл патефон. Фомин подошел к буфету, попросил (спросил , заказал) себе сосисок с капустой, <u>так называемую «летучку»</u> , <u>то есть соленый горох</u> , <u>который бросается свободным полетом</u> , и вдобавок кружку пива...

В оригинальном тексте преобладает не чуждая наблюдаемости конкретная лексика – как именная, так и глагольная, а также глаголы несовершенного вида. Однако есть лексический показатель повторяемости – *обычно*, из-за которого и глагольные формы прочитываются не в актуально-длительном значении (что происходит перед глазами, в данный момент), а с семантикой итеративности (обозначая обычные, изо дня в день повторяющиеся действия). Следовательно, в тексте появляется некоторое обобщение по временному параметру, а регистровая характеристика фрагмента – информативность. Однако смена глаголов несовершенного вида на совершенный приводит к смене регистра на репродуктивный, так как вместе с граммемой совершенного вида в тексте появляется наблюдаемость конкретных действий, как бы совершающихся на глазах. Исключение составляют лишь подчеркнутые фрагменты, в которых вид поменять невозможно и которые по-прежнему остаются вкраплениями регистра информативного, поскольку их функция – вводить некоторое фоновое знание.

И аналогичным образом – с оглядкой на лексическое значение словоформ – необходимо характеризовать систему грамматических маркеров репродуктивности. Морфологические средства могут быть представлены таким списком:

- формы настоящего или прошедшего времени глагола несовершенного вида, связанные с конкретно-актуальной семантикой (*Девушка расчесывает волосы*) [6: с.281];

- формы настоящего времени глагола несовершенного вида, связанные с актуально-динамической (репортажной) семантикой (*Иванов забивает гол*) [7: с.233, 235];

- глаголы совершенного вида, передающие смену не столько событий (возможна и статика), сколько смену моментов восприятия (*Дорога повернула направо*) [8: с.9; 9: с.643–644; 10: с.96; 11: с.99; 12: с.389–390 и др.];

- стативы – особые формы страдательных причастий, концентрирующих наше внимание на воспринимаемом в настоящем результате действия (*растрепанные волосы*) [13: с.127];

- конкретно-референтная семантика именных групп и др.

Основные синтаксические средства репродуктивности были описаны в [14; 1]:

- номинативные предложения (*Ночь. Улица. Фонарь. Аптека (Блок)*),
- генитивные предложения (*На улице ни души*);
- экспрессивные модели предложений с некоординированными главными членами (*А царица – хохотать (Пушкин)*);
- экспрессивно-динамические безглагольные модели (*Татьяна – в лес, медведь за ней... (Пушкин.)*);
- авторизующие средства (например, субъектные синтаксемы: *перед нами*) и др.

Таким образом, при наличии в контексте лексических маркеров репродуктивности, не только лексическая семантика остальных слов, но и грамматическая семантика форм должны характеризоваться конкретностью, например: форма ед.ч. – семантика конкретной единичности, форма мн.ч. – считаемое множество; форма настоящего времени – совпадающее с моментом наблюдения, настоящее актуальное, форма прошедшего – показатель наблюдаемости в прошлом и т.д. И наоборот: грамматические формы и конструкции также зависят от лексического «наполнения»: если в номинативную конструкцию подставить абстрактное (не наблюдаемой семантики) существительное (*Морфология. Параграф 1*), то наблюдаемости в тексте не будет, и т.д.

3. Закономерности семантических сдвигов в контекстах репродуктивного регистра. Если понимать грамматику широко – как любые правила и законы соединения слов и предложений в речи, то нужно учитывать не только влияние семантики грамем и лексем на регистровую характеристику текста, но и условия возникновения тех или иных грамматических или лексических значений.

Например, эксперимент [15] по смене форм настоящего времени на прошедшее показывает, что одновременно со сменой временных форм меняется и содержание фрагмента: описание погоды в тексте И. С. Тургенева касается всех подобных июльских дней, а в получившемся отрывке – только одного конкретного дня июля.

<i>Информативный регистр</i>	<i>Репродуктивный регистр</i>
<i>Был прекрасный июльский день, один из тех дней, которые случаются только тогда, когда погода установилась надолго. С самого раннего утра небо ясно; утренняя заря не пылает пожаром: она разливается кротким румянцем (И. С. Тургенев «Бежин луг»).</i>	<i><u>Был</u> прекрасный июльский день, <u>один из тех дней, которые случались</u> только тогда, когда погода <u>установилась</u> надолго. С самого раннего утра небо было ясно; утренняя заря не пылала пожаром: она разливалась кротким румянцем.</i>

Как следствие, там, где замены временных форм возможны, информативный регистр меняется на репродуктивный (там, где это оказывается невозможным, так как информация связана с авторскими «отступлениями», – в подчеркнутых фрагментах, регистр остается информативным). Репродуктивность, в свою очередь, становится условием смены семантики временных форм: граммы настоящего имели значение узуальности – обычности, типичности для подобного рода погоды, а формы прошед-

шего получают конкретно-актуальную и таким образом наблюдаемую семантику.

Репродуктивность оказывается также и условием появления особых переносных лексических значений. Внимание к этим значениям объясняется отсутствием найденных контекстных смыслов в существующих словарях, с одной стороны, и их обусловленностью регистровой характеристикой текста, с другой. Для доказательства обратимся к небольшому фрагменту из повести В. Г. Короленко «Слепой музыкант», подчеркиванием выделены интересующие нас лексемы¹:

Лес остался синей полосой на горизонте. Кругом была степь, и впереди слышался звон разогреваемой солнцем проволоки на шоссе, пересекавшем пыльный шлях. Слепцы вышли на него и повернули вправо, когда сзади послышался топот лошадей и сухой стук кованых колес по щебню. Слепцы выстроились у края дороги. Опять зажужжало деревянное колесо по струнам, и старческий голос затянул:

– Под-дайте сли-пеньким... – К жужжанию колеса присоединился тихий перебор струн под пальцами юноши.

В 1-м предложении существительное *горизонт* – это 'линия кажущегося соприкосновения неба с землей или водной поверхностью'². Однако в данном фрагменте речь не идет об этой линии: ее не видно, ее загораживает лес. Здесь на *горизонте* означает 'очень далеко', то есть лес отдалился от наблюдателя, с его точки зрения стал далеким.

Глагол *остался* – вопреки значениям, представленным в словаре, указывает на то, что было перемещение (не объекта: лес подвижным быть не может, но наблюдателя), глагол можно заменить синонимом *стал*. Данное контекстное значение воспринимается скорее антонимичным по отношению к словарному.

Полосой – скорее геометрическая семантика этого существительного трансформируется в некоторую конфигурацию леса – благодаря его значительной площади, в горизонтальную растянутость и, как следствие, значительную удаленность от наблюдателя; вертикальные параметры превращаются в горизонтальные. Таким образом,

- *полоса: длинная и узкая часть к.-либо поверхности* → *семантика расстояния, удаления объекта от наблюдателя, вследствие чего высокое становится низким и даже широким*;
- *остаться: статика субъекта* → *статика объекта восприятия при подчеркнутой динамике субъекта*;

¹ Полу жирным шрифтом выделены лексические маркеры репродуктивности.

² Здесь и далее толкования предлагаются по МАСу: Словарь русского языка: В 4-х т. / Гл. ред. А.П. Евгеньев – М.: Рус. яз., 1981–1984. – Т. 1–4.

- *горизонт*: самая далекая от наблюдателя видимая точка, перемещающаяся вместе с ним → большое расстояние, место, рядом с которым находится удаленный объект.

2-е предложение связано с передачей звуковой характеристики – звона, который в данном случае конкретизируется: звенит *провода*, то есть металлическое тело, металл (и это иной звук, чем звон, например стекла).

Солнце представляет собой источник света и тепла, причастие *разогреваемый* – это показатель температуры. И то и другое также конкретизируют качество звука: горячая проволока звучит иначе, чем не нагретая, звук похож на стрекотание.

Пересекать – это глагол движения ('перейти, переехать что-л. поперек'), однако в данном контексте передает статику: некоторую конфигурацию, рисунок, направление дорог, а именно приближение перпендикулярного шоссе, являющегося в данном случае источником звуков. Таким образом,

- *пересекать*: движение → статика, рисунок, конфигурация, направление;
- *провода*: материал → источник и качество звука: металлический, дребезжащий;
- *разогреваемый*: тактильная характеристика → качество звука, усиление звона;
- *солнце*: источник света, источник тепла → качество звука, усиление звона.

В 3-м предложении есть звуковое существительное *топот*, однако его характеристику уточняет стоящее рядом существительное *лошади*, противопоставляющее данный звук топоту других существ: диких животных, передвигающихся чаще всего многочисленными стадами, или множества людей. От первых лошадиный топот может отличать как направление движения (по дороге, не хаотично), так и количество (форма мн.ч. означает двойку, тройку, максимум – цуг) и, как следствие, степень громкости производимого звука. От вторых – ритм движений, скорость перемещения, направление, наконец, тип соприкасающейся с землей поверхности (копыта, видимо, подкованные).

Прилагательное *сухой* – МАС отмечает переносное звуковое значение, под номером 12: 'лишенный звучности, мягкости, сочности (о звуках)'.

Стук по щебню – тоже звуковая характеристика, семантика материала превращается в качество звука: приглушенность.

Стук колес – особый тип звука, отличается от других подобных звуков (стуков) особой ритмичностью.

Стук кованых колес – тоже звук иной, чем если бы они кованными не были, поскольку деревянное колесо по щебню звучит более глухо, чем 'обитое полосами железа'. Таким образом,

- *лошади*: живые существа → их направленное движение как источник шума → качество звука, громкость, ритмичность;

- *кованый*: тот, который подковали, обили полосами железа (материал) → качество звука, звук с металлическим оттенком;
- *щебень*: материал → качество звука: приглушенность;
- *сухой*: тактильная характеристика → слуховая характеристика, глухой звук.

В следующих двух предложениях *деревянное колесо* конкретизирует звук жужжания (отличая его, например, от жужжания пчел или комаров или помех в радиоприемнике), как и указание на соприкосновение дерева со струнами.

Струна толкуется в словаре как *'упругая нить (металлическая, жильная и т.п.), натягиваемая в музыкальных инструментах и издающая при колебании звук'*. То есть связь струны со звуком отражается лишь как свойство струн, проявляющееся лишь при определенных условиях – колебании. Это инструмент, источник, но еще не качество звука. Тем не менее в данном контексте речь идет как раз о конкретизации звучания: «примитивнейший музыкальный инструмент» Кандыбы был струнным, а издаваемые звуки – вполне протяжными.

Затянуть – глагол имеет отмеченное в словарях значение начала пения, также связанного с протяжностью.

Старческий голос – характеристика определенной интонации и определенной вибрация голосовых связок, в то время как в словарях это прилагательное толкуется через слово *'старик'*, отсылая нас к возрастному (временному) параметру. Таким образом,

- *деревянный*: материал → качество звука, глухость;
- *колесо*: предмет, деталь, определенная геометрическая форма → качество звука: непрерывность, ритмичность;
- *струны*: составляющая музыкального инструмента, обладает способностью производить звуки → качество звука, протяжность (нет отрывистости);
- *старческий*: временная характеристика → качество звука: вибрация, своя интонация;
- *затянуть*: физическое действие → начало звучания, протяжность.

В последнем предложении *струна* – предметное существительное, здесь указывает на звучание струнного инструмента, на некоторую протяжность звука.

Тихий – отсутствие громкости звука, это основное значение прилагательного.

Присоединиться – в словаре толкует как *'соединиться с кем-, чем-л., войти в число участников, членов чего-л., примкнуть'*. В данном контексте идея добавления касается звуков, которые «накладываются» один на другой; некоторое «хоровое» начало.

Перебор – существительное несет идею некоторой последовательности действий (*перебор* – 1. 'действие по глаголу перебирать (во 2 знач.), а также звуки этого действия'). В словаре указывается звуковая сторона семантики одновременно с поочередностью физических движений, однако качество звука не конкретизируется. В данном отрывке, с одной стороны, есть некоторая отрывистость движений, а потому и отрывистость звуков, с другой – соединение нот разной высоты в нашем сознании представлено последовательностью некоторого расчлененного множества. Таким образом,

- *присоединился: действие* → *наложение звуков, «хоровое» начало;*
- *перебор: действие* → *звучание, состоящее из некоторого множества звуков.*

Итак, в данном фрагменте представлены следующие типы переносов значений (лишь 3 из них – *перебор, сухой, затянуть* – были отмечены в словаре):

- связанные со зрительным восприятием:
движение → *конфигурация (пересекать);*
геометрическая характеристика → *конфигурация (полоса);*
статика → *движение субъекта-наблюдателя (остаться);*
переменный пространственный ориентир → *величина расстояния от наблюдателя до объекта наблюдения (горизонт);*
- связанные со слуховым восприятием:
материал → *звук (провода; кованый; щебень; деревянный);*
физическое действие → *звук (присоединиться; перебор; затянуть);*
тактильные ощущения, в том числе температурная характеристика → *звук (разогреваемый; солнце; сухой);*
время → *звук (старческий);*
конфигурация → *звук (колесо);*
живые существа → *звук (лошади);*
часть музыкального инструмента → *звук (струны).*

4. Таким образом, 1) мы говорим не совсем то, что видим или слышим. Чтобы правильно передать воспринимаемый образ, мы часто не перечисляем сами ощущения, а пытаемся сформулировать их причины или источники. В итоге употребляем слова не в тех значениях, что описаны в словарях.

2) Если репродуктивность – это «упаковка», подача содержания сообщения как непосредственно наблюдаемой ситуации, то, следовательно, у всех конкретных слов в этом контексте актуализируются, выходят на первый план визуальные/ слуховые/ тактильные или иные воспринимаемые органами чувств характеристики, отодвигающие на задний план, уводящие от фокуса внимания саму предметность – их основное значение.

Иногда такие значения настолько частотны, что попадают в словари (*затянуть, сухой, перебор*).

3) Условием такого переноса значений является регистровая характеристика текста: маркирующие средства – те, что были выделены жирным – репродуктивностью создают, грамматика, не противоречащая конкретности, в этом лексику «поддерживает». И, как следствие, все конкретные лексемы прочитываются перцептивно, образно.

4) Наконец, важно, что от языка к языку чувственные образы, связанные с основными значениями (которые толкуются в словарях), могут не совпадать, как обычно не совпадает система значений внутри многозначных слов в разных языках. Что и подтверждает, что данный тип информации – выявление предрасположенности языковых средств разных уровней к употреблению в том или ином типе контекста, то есть функционированию в речи, – требует описания – или в словарях, или в грамматиках.

Литература

- [1] Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. *Коммуникативная грамматика русского языка*. – М.: Институт русского языка им В. В. Виноградова РАН, 2004.
- [2] Онипенко Н.К. *Синтаксическое поле русского предложения и модель субъектной перспективы* // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: [Сб. ст. к юбилею Г.А. Золотовой]. – М.: УРСС, 2002.
- [3] Плунгян В.А. *Общая морфология: Введение в проблематику*. – М.: УРСС, 2003.
- [4] Муравьева Н.Ю. *Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте*. АКД. – М., 2008.
- [5] Муравьева Н.Ю. *Семантическая категория перцептивности и средства ее выражения в русской грамматике* // Русский язык: Система и функционирование (к 75-летию филологического факультета БГУ). – Ч. 2. – Минск: Изд. центр БГУ, 2014.
- [6] Бондарко А.В. *Временной дейксис и перцептивность* // Система языка и структура высказывания. Материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения В.Г. Адмони. – СПб.: Наука, 1999.
- [7] Шатуновский И.Б. *Настоящее динамическое НСВ в современном русском языке* // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна: Межд. ун-т природы, общества и человека «Дубна», 1999.
- [8] Апресян Ю.Д. *Принципы семантического описания единиц языка* // Семантика и представление знаний. Труды по искусственному интеллекту. П. Ученые записки Тартуского государственного университета. – Вып. 519. – Тарту: ТГУ, 1980.

- [9] Апресян Ю.Д. *Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира* // Апресян Ю.Д. Избранные труды. – Т. 2. – М.: Шк. «Языки рус. культуры», 1995.
- [10] Гловинская М.Я. *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*. – М.: Азбуковник, 2001.
- [11] Падучева Е.В. *Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива)*. – М.: Шк.: «Языки рус. культуры», 1996.
- [12] Падучева Е.В. *Динамические модели в семантике лексики*. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
- [13] Князев Ю.П. *Акциональность и статальность: их соотношение в русских конструкциях с причастиями на –н, –т*. – München: Sagner, 1989.
- [14] Золотова Г.А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. – М.: Наука, 1982.
- [15] Чо Ми Рюнг *Русские предложения в условиях репродуктивного регистра речи (на фоне синтаксических конструкций в корейском языке)*: дисс. ...к.ф.н. – М., 2002.

Nagy Natália

kodobocznatalia@freemail.hu
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrajna, Ungvár

Szláv elemek a kárpátaljai ragadványnevekben

Kulcsszók: ragadványnév, motiváció, felosztás, csoportosítás, átvétel, kétnyelvűség.

1. Bevezetés. A név jósjel, végzet – nevünkben hordozzuk a sorsunkat. Élete során szinte mindenki kap valamilyen kiegészítő nevet. Ezek nagy része rövid ideig és csak egy bizonyos közösségben válhat ismertté. Az évek múlásával a társadalomban betöltött szereptől függően változhatnak, lekophatnak, újak alakulhatnak ki. A személynevek rendszert alkotnak, „az egyes névtípusok kölcsönös összefüggésben állnak egymással...” (B. Gergely 1977: 8).

2. A ragadványnevek szakirodalma. A ragadványnév terminus technicus használata csak a 20. század második felében vált általánossá a névtani irodalomban. A nyelvészek többféle meghatározást alkottak, különféle szempontból vizsgálták e névtípust. A legtöbb zavar abból adódott, hogy a szerzők a ragadványneveket, a gúnyneveket és olykor a csúfneveket azonosnak tekintették.

Többen is foglalkoztak e név típus definiálásával (Bachát 1970: 130.o.; Tóth 1966: 95.o.; Ördög 1973: 154.o.; Hajdú 1994: 43.o., valamint kategorizálásával (Jankó 1892: 126–132.o.; Fehértói 1969: 53.o.; Kálmán 1967; Bachát 1970, 1971; Mizser 1973; B. Gergely 1977: 87–103.o.; J. Soltész 1979: 55–63.o.).

A kárpátaljai magyar névkutatás hosszú időn keresztül főként a földrajzi nevek gyűjtésére irányult. A személynévkutatás az 1970-es évektől az Ungvári Állami Egyetemen a Lizanec Péter professzor vezette Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékhez köthető. A tanszék munkatársai a nyelvjáráskutatás mellett a kezdetektől fontosnak tartották a névgyűjtést, mely ugyan elsősorban a helynevekre irányult, de a személynevek is egyre több kutatás tárgyát képezték. (Sebestyén 2003; Kovács 2005; Roják 2006.)

3. Anyag és módszer. Az ukrajnai magyarok ragadványnév-használatának tüzetesebb vizsgálata képezte kutatásom tárgyát. Ragadványnévnek tekintettem minden olyan tulajdonnevet, ami a hivatalos név mellett vagy a helyett áll.

A gyűjtés magyar nyelvterületen, öt szomszédos községben történt, melyek a következők: Beregdéda, Nagybéány, Mezőkaszony, Csonkapapi, Hetyen. A kiválasztott kutatópontok a Beregszászi járásban találhatók, Beregszásztól keletre fekszenek. Az általam vizsgált falvak lakói anyanyelvükön kívül beszélnek még oroszul és ukránul.

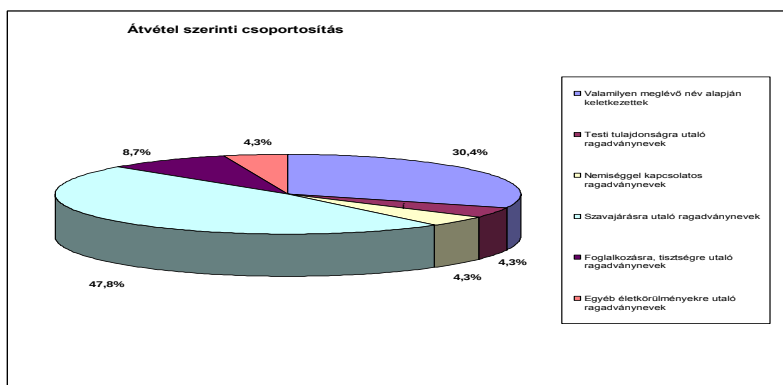
A kétnyelvűség sok szakirodalom tárgyát képezi. Különbőféle meghatározások vannak. Skutnabb-Kangas szerint: „Kétnyelvű az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni.” (Skutnabb-Kangas 1984: 90.o.). Grosjean meghatározása funkcionális jellegű, hiszen szerinte „...kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is.” (Grosjean 1992: 51).

A kárpátaljai magyarok nagy része az adott kommunikációs helyzetben képes használni a magyar nyelven kívül az orosz és az ukrán nyelvet is. Meg kell jegyeznünk, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvűségről a lakosság kis százalékánál beszélhetünk. A vegyes házasságokban élő gyermekek általában a két nyelvet szimultán sajátítják el. A települések lakosságának nemzetiségi megoszlása befolyásolja a ragadványnevek nyelvi eredetét, általában a domináns nemzetiség nyelvéből származik a ragadványnevek döntő többsége.

A vizsgált anyag (melyből példáimat is merítem) széleskörű gyűjtés során született meg, adatközlőkre támaszkodva, a kötetlen beszélgetés és a passzív megfigyelés módszerével.

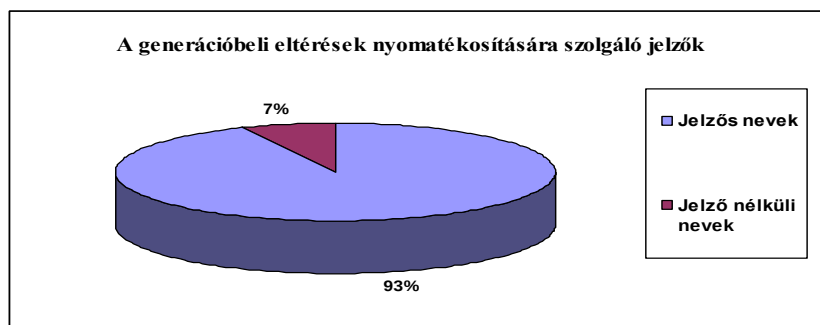
Az öt kárpátaljai magyar kutatóponton összegyűjtött ragadványnévanyag csupán 30%-a szláv eredetű. A leggazdagabb csoportot a **szavajárásra utaló ragadványnevek alkotják** (47,8%). Ezen belül a legtöbb ragadványnév a tulajdonképpen szavajárásra utaló típusba sorolható be. Például: *Brisu* (viselője az orosz брешу, vagyis hazudok szót használja, mikor megviccel valakit) (K), *Privet Bandi* (mindig úgy köszön: *privet*, ami egy ukrán köszönési forma) (P), *Szlusi* (nagyon társaságkedvelő ember, sokat szeretett mesélni, minden második szava az volt, hogy „слушай” azaz ide figyelj!), *Kefir* (amikor elvitték katonának, nem tudta, hogyan kell kérni a kefirt ukránul és azt mondta: *спалне молоко*, vagyis a kefir népi nevét, az aludttejet tükörfordításban, ezért nevezték el így) (P), *Krösa Gabi* (magabiztos fiatalember, gyakran hangoztatja, hogy ő mindent megtehet, mert neki van háttere, vagyis orosz szóval krösája) (P), *Nudáj* (viselője sokszor használja az orosz „ну дай” (adjál) kifejezést) (K), és a **keresztnévből alakult származék** is viszonylag népes csoport. Pl.: *Csácsa-Szása* – Sándor (orosz becéző) (K), *Vászka* (a László keresztnév orosz becézéséből keletkezett ragadványnév.) (K).

Csupán elenyésző számban vannak a **testi tulajdonságra utaló nevek**: *Dedáj* (He, P). A **foglalkozásra, tisztségre** vonatkozó megnevezések szintén kevésszer fordulnak elő a szláv átvételek között: *Csájnas Klári* (D), *Student* (D).

Az öröklődő ragadványnevekről sokszor viselője sem tudja, hogyan keletkezett. „A fiatal nemzedék már sok esetben saját családja ragadványnevét sem ismeri. A szülők, nagyszülők már nem adják tovább nevük történetét, vélt vagy valós értelmét. S általában a fiú ági öröklődés jellemző” (Szadváryné Kiss 1991:601. o.) A névadás indítékát utólag nem minden esetben tudjuk biztosan feltárni. Előfordul például, hogy valakinek a nagyapja mondjuk a *Kopek* (mely az ukrán váltópénz megnevezése) ragadványnevet kapta, az unokái ugyan öröklöhetik a nevet, de sem ők, sem a kortársaik nem emlékeznek rá, mi volt az elnevezés oka a név keletkezésekor. Lehet, hogy az illető túlságosan fukar volt, s innen az elnevezés, de az is előfordulhatott, hogy ellenkezőleg, tékozló életmódja miatt kapta e nevet.

A generációbeli eltérések nyomatékosítására szolgálnak a *kis*, *nagy*, *fiatal*, *öreg* jelzők. Kutatópontjaimon a legáltalánosabb a ragadványnév elé tett *kis* jelző használata, amikor az elődök ragadványnevét gyermekeik öröklik: *Kis Kopek* (D), *Kis Băxi* (D), *Kis Dedáj* (He, P). Ritkán, de előfordul a nagy előtag is. Például: *Nagy Geraszim* (B), *Nagy Kefir* (amikor elvitték katonának, nem tudta, hogyan kell kérni a kefirt ukránul és azt mondta: *спалне молоко*, ezért nevezték el így) (P) *stb.* E ragadványnevek nem jellemzőek a vizsgált korpuszban.

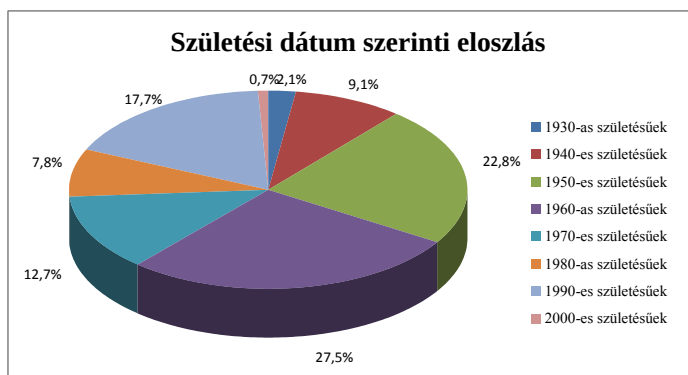
Egy személy több ragadványnevet is viselhet, többnyire különböző névadási indítékok alapján szerzi a neveit. Az egyes ragadványnevek használata kisebb-nagyobb közösségekhez kötődhet. A 2–3 ragadványnév közül az egyik gyakrabban használatos, a faluközösség ezen a néven említi általában a név hordozóját. A másik szűkebb körben terjedt el, kevésbé ismert, ritkábban használatos. Például: Halász Gábor: *Krösa Gabi, Kolbász*.

A kutatópontok egyikére sem jellemző az, hogy két személy egy településen belül ugyanazt a ragadványnevet viselné. Előfordult azonban, hogy azonos előtagú a ragadványnév, de a megkülönböztetés érdekében a becenévvel együtt használatos (pl. *Krösa Gabi, Krösa Ibi*).

A ragadványnév más tulajdonnévtípus keletkezését is motiválhatja. Névátvitel következtében helynév részévé válhat. Példaként említeném, hogy a *Nudáj* (K) (viselője sokszor használja az orosz „ну дай” kifejezést, melynek jelentése adjál.) ragadványnevű személy földjét Nudáj földnek nevezi a falu lakossága.

A ragadványnevekhez való viszonyulás személyenként más és más. A legtöbben elfogadják a közösség által adományozott névalakot, de vannak, akik különösen irritálónak tartják e megszólításformát. Ez utóbbiakhoz általában valamilyen elmarasztaló jelentés, asszociáció társul (pl. *Brisu*, (viselője az orosz bresu, vagyis hazudok szót használja, mikor megviccel valakit) (K) *Linka* stb.).

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a ragadványnevek kialakulása kortól független. Legjellemzőbbek a fiatal korban keletkezettek, de jelentős számmal vannak olyanok, melyek a 30-as, 40-es éveikben járóknál alakultak, többjük később öröklődhet (pl. *Vozmi, Dedáj* stb.). Az öröklődő és foglalkozásneveket általában a keresztnévvel együtt, míg az egyéb neveket legtöbbször önmagukban, a teljes név helyett használják. A már említett ifjúkori ragadványnevek egy-egy személynél válthatják egymást. Ezek általában rövid ideig használatosak, nem is tekinthetők igazi ragadványneveknek, mindinkább gúnynevek.

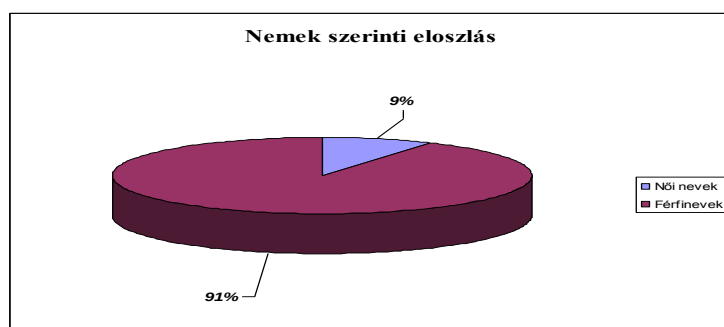

5. Nemek szerinti felosztás. Balázs Judit *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében* (1982) című munkájában szociológiai szempontból közelíti meg a kérdést. A névviselők nemével, életkorával, társadalmi státusával

állította párhuzamba a ragadványneveket. Célszerűnek tartottam megvizsgálni a kutatópontok ragadványneveinek nemek szerinti eloszlását is, mely azt mutatja, hogy a férfiak sokkal gyakrabban kapnak ragadványnev(ek)et, mint a nők. A szláv eredetű nevek 91%-át férfiak viselik, s csupán 9%-a a ragadványneveknek, melyek nőket jelölnek. A női ragadványnévadás nem általános, ritkán öröklődő, de jelenlévő névadási forma: *Csájnás Klári* (D), *Dedáj Szilvi* (P).

A nők ragadványnevének kialakulásában a **jellegetes beszédmód** (*Dedáj Szilvi* (P)). és a **valódi foglalkozás** (*Csájnás Klári* (D)) játszott szerepet.

A férfi ragadványneveknél leggyakoribbak a **tulajdonképpeni szavajárási nevek**: *Báxi* (D), *Brisu* (viselője az orosz bresu, vagyis hazudok szót használja, mikor megviccel valakit) (K), *Privet Bandi* (mindig úgy köszön: *npisem.*) (P), valamint az **egyszeri (vagy többszöri) mondsból alakult megnevezések**: *Kefir* (amikor elvitték katonának, nem tudta, hogyan kell kérni a kefir ukránul és azt mondta: *спалне молоко*, ezért nevezték el így) (P). Ritkán szolgál a **név kialakulásának motivációjaként a nemiség** *Linka* (K), illetve a **társadalmi, anyagi helyzetre utalás**: *Kopek* (K).

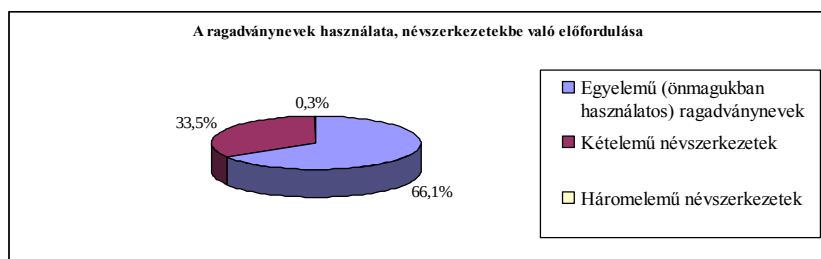

A ragadványnevet különböző szerkezetű kombinációkban használják, hiszen a névnek azonosító szerepet kell betöltenie, különféle szerkezetekben élnek. Érdekes e megközelítés részletesebb vizsgálata.

Az általam vizsgált településekben a ragadványnevek legnagyobb részét az **egyelemű** nevek alkotják (66,1 %) (*Geraszim* (B), *Csácsa* (K), *Grisa* (D), *Szetya* (K), *Vászka* (K), *Dedáj* (He, P), *Linka* (K)). Ezek önmagukban, önállóan identifikálják a személyt. Ez a névhasználati mód az ősi, egyelemű névrendszerre emlékeztet, amikor az egyén egy személynevet viselt.

A **kételemű** névkapcsolatok a névanyag 33,56 %-át teszik ki. Ezen belül a leggyakoribb szerkezetű az **R+B**, amikor a ragadványnév megelőzi a becenevet, s lényegében a családnév helyettesíti. A becenévhez illeszkedő ragadványnév beszédshituációtól függően önállóan is állhat, de tipikusabb az együttes előfordulásuk (*Privet Bandi* (P) *Krösa Gabi* (P), *Csájnás Klári* (D)). A **R+K**, vagyis a ragadványnév és keresztnév névkombináció ritkábban jelenik meg (*Tuje Kál-*

mán (P), Lubi Géza (D)). Elenyésző számban vannak a **háromelemű** nevek, **R+K+B (Ragadványnév +keresztnév+becenév): Rája Endre Sanyi** (He).

5. Összegzés. Az ukrainai magyarok ragadványnév-használatára hatással van a magyar–ukrán kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a névanyagban a kontaktusjelenségek is megjelennek. A kutatópontjaimon a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a falvak népességének többségét, ami a gyűjtött névanyagban is kimutatható. A magyar eredetű nevek mellett megtalálhatók ukrán, orosz (és egyéb etimonú) ragadványnevek. Az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal. A ukrainai magyarok ragadványnév-használatát anyanyelvdominánssnak (magyardominánssnak) tekinthető.

Irodalom

- B. Gergely Piroska. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. – Bukarest: Kriterion Kiadó, 1977.
- B. Gergely Piroska. A személynevek kapcsolódási értékéről. In: NyIrK. XX. évf., 1976. –1. sz. – 61–68. o.
- Bachát László. *A ragadványnevek néhány problémája*. In: NytudÉrt. 70. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1970. – 130–134. o.
- Balázs Judit. *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében*. In: NytudÉrt. 114. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Fehértói Katalin. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. In: NytudÉrt. 68. Budapest: 1969.
- Grosjean, Francois. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press. – Cambridge. 1982.
- Hajdú Mihály. *Magyar tulajdonnevek*. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- J. Soltész Katalin. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Kálmán Béla. *A nevek világa*. 4., átdolgozott és bővített kiadás. – Debrecen: Csokonai Kiadó, 1989.

- Kovács András. Som ragadványnevei. In: *Névtani Értesítő* 27: 2005. – 95–101. o.
- Mizser Lajos. *Katonai ragadványnevek*. In: MNy. LXIX., 1973. – 69–75. o.
- Roják Vince. Ragadványnevek Som falu fiatalsága körében. In: *Közüktatás* 13: 2006b – 39–40. o.
- Skutnabb-Kangas, Tove. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Multilingual Matters. – Clevedon, 1984.
- Sebestyén Zsolt. Ragadványnévadás Hettyenben. In: *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 130–133. o.
- Szádváryné Kiss Mária. *Ragadványnevek szociolingvisztikai elemzése*. In: Emlékkönyv. ELTE, Budapest: 1991 600–603. o.
- Tóth Katalin. *A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseihez*. In: MNyj. XII., Debrecen, 1966. – 95–107. o.

В.В. Никульцева

severjanin@list.ru

Московский финансово-юридический университет МФЮА

Россия, г. Москва

Венгерские мотивы в творчестве Игоря-Северянина

Русский поэт Игорь-Северянин,¹ с 1918 года находившийся в эмиграции, объездил со своими «поэзоконцертами» пол-Европы, но на венгерскую землю его нога так и не ступила ни разу. Можно строить различные версии такого избирательного подхода поэта к географии концертной деятельности; несомненным остаётся лишь факт отрицательного отношения любого русского человека, жившего на рубеже XIX — XX вв., к агрессивной политике кайзеровской Германии, в коалиционный блок с которой входила и Австро-Венгрия, по отношению к Российской империи.

Немногочисленные реминисценции и аллюзии в дореволюционной поэзии Игоря-Северянина указывают на то, что его интерес к венгерской культуре проявлялся в тех или иных формах. Так, на страницах его книг начиная с 1914 года встречаются названия одежды (*венгерка*)² — об истории названия и особенностях ношения в России см. [3], топонимы (*Будапешт*, *Австро-Венгерка*),³ антропонимы (*Лист*, *Брамс*),⁴ гидронимы (*Дунай*),⁵ гастрономические названия (*токай*, *токайское вино*)⁶ и мн. др.

¹ Дефисное написание псевдонима И.В. Лотарева — Игорь-Северянин — выбрано в соответствии с прижизненной волей поэта; см. [5; 6].

² *И белокожные гусары / Венгерки пристутили с плеч* («Стихи в ненастный день», V (1914) из сб. «Victoria Regia»); *Изыскная, как жительница Вены, / В венгерке дамской, в платье bleuendarme, / Испрыскав на себя флакон вервэны, / Идет она, — и в ней особый шарм* («Сонет XXXI» (1919) из сб. «Менестрель»). Здесь и далее тексты цитируются по источнику [7].

³ *Войска победоносные идут на Будапешт, / В терпении безвопросные, / Исполнены надежд* («Переход через Карпаты» (1914) из сб. «Victoria Regia»); *С твоей союзницею наглою, с Австро-Венгеркою, задирой, / Тебе ль грёзёркой быть, буржуйка трудолюбивая?* («Германия, не забывайся!» (1914) из сб. «Victoria Regia»).

⁴ *Ах, есть ли край? <...> Где в каждом доме пианино / И Лист, и Брамс, и Григ, и Бах?* («Ах, есть ли край» (1918) из сб. «Соловей»).

⁵ *Как выглядит без нас Калемегдан — / Нагорный сад над Савой и Дунаем, / Где был толчок одной поэме дан, / Поэме той, которой мы не знаем?..* («Калемегдан в апреле» (1931) из сб. «Адриатика»).

В творчестве Игоря-Северянина большое место отводится любовной лирике. Одно из таких произведений посвящено венгерской женщине.

Стихотворение «Орлий клич» было написано в Тойле 31 октября 1934 года, впоследствии опубликовано в «Русском вестнике» (Нью-Йорк) и «Сегодня» (Рига, 1940). История создания этого произведения, основные образы, композиционный строй, особенности лексики и символика текста помогают выявить адресата. В 1933 году Игорь-Северянин с женой Фелиссой Круут отдыхал в Словении, в замке Храстовац [8, с. 41]. Его хозяйка, Вера Яковлевна Орлицкая, чтобы развлечь именитых гостей, выписала из Сараева Валентину Васильевну Берникову, с которой поэт познакомился в 1931 году. В.В. Берникова (урожд. Скворцова, 1902 — 1938), поэтесса и преподаватель французского языка, в 1920-е гг. эмигрировала в Париж, в 1929 переехала в Югославию, в 1948 — в Венгрию, в 1957 вернулась в СССР [1, с. 158]. С Игорем-Северянином её связывали не только дружеские и деловые отношения (при его содействии выпустила в Нарве сборник стихов «Хрупкие цветы», 1934), но и обоюдное любовное чувство. Название стихотворения — «Орлий клич» — несёт в себе не только намёк на свободную любовь, связующие сердца. Здесь слышны и отголоски фамилии дамы, способствующей их связи (Орлицкая), и автореминисценции (сочетание *орлий клич* встречается в ранних произведениях Игоря-Северянина: «Балтика. Балтийская поэза» (1913),⁷ «Норвежские фиорды» (1918),⁸ «Люди ли вы?..» (1919),⁹ «Рояль Леандра (Lugne). Роман в строфах» (1925)¹⁰ и др.), и многочисленные аллюзии, обозначающие интертекстуальные связи. Так, *орлий клич* у Игоря-Северянина перекликается с *орлим клёкотом* в лирике А. Блока, предвестником несчастья, рока,¹¹ и с *кличем Шивы* у Р. Тагора, олицетворяющим веление судьбы, буддистский путь к реинкарнации души.¹²

⁶ *Сосредоточенно и ровно / Он пьёт токайское вино* («Почтальон» (1918) из сб. «Соловей»); *Я пил с армянским миллионером / Токай, венгерское вино* («Валерию Брюсову» (1918) из сб. «Соловей») и мн. др.

⁷ *Клич орлий викингов / Зыбучих митингов / Словами меткими / Вмещаешь в стих* («Балтика. Балтийская поэза» (1913) из сб. «Victoria Regia»).

⁸ *Там тишина невозмутима, / И только гордый орлий клич / Ласкает ухо пилигрима, / Способного его постичь...* («Норвежские фиорды» (1918) из сб. «Соловей»).

⁹ *Клевет орла / Мертвых пробудит, грешников сгрудит, / Верить понудит: смерть умерла!* («Люди ли вы?..» (1919) из сб. «Менестрель»).

¹⁰ *Когда у баобабов ранчо / Вдруг оглашал призыв каманча, / И воздух разрезал, как бич, / Его гортанный орлий клич, / Когда в волнистые пампасы / Стремился храбрый флибустьер, / Когда в цвету увядших эр / Враждебно пламенели расы / И благородный гверильяс / Жизнь белому дарил не раз...* («Рояль Леандра. (Lugne). Роман в строфах. Ч. II»).

¹¹ *Орлий клёкот над татарским станом / Угрожал бедой, / А Непрядва убралась туманом, / Что княжна фатой* (А. Блок. «В ночь, когда Мамай залег с ордуо...» (1908) из цикла «На поле Куликовом») [2].

¹² *Не сможет вспять нас повернуть / Никто и никогда. / А тех, кто преградит нам путь, / Несчастье ждёт, беда. <...> То Шивы клич. Вдали поет / Его призывный рог. <...> Очнётся Шива. Протрубит. / Взлетит наш стяг в простор. / Преграды рухнут. Путь открыт. /*

Этот мотив реинкарнации отчётливо слышен в композиционном строе стихотворения: I, II строфы (*Быть может, ты сегодня умерла / В родном тебе, мне чуждом Будапеште... <...> И, умерев венгеркой, в тот же час / Ты родилась испанкою в Севилье...*) — прогнозирование дальнейшей судьбы: внешняя смерть и реинкарнация; III, IV строфы (*И, может быть, — все в жизни может быть! — увижусь я с тобой, двадцативешней... <...> Ну да, так вот увидимся на миг / (Возможно, это будет в Тегеране...)...*) — желание новой встречи, мечта о встрече в реальной жизни; V, VI строфы (*И встанет прежней жизни Будапешт... <...> И орлий клич, насмешливый и дерзкий, / Ты вспомнишь вдруг, не поднимая вежд...*) — воспоминание о «прежней» жизни, предчувствие любви.¹³

Возникает эффект обратной, «перевернутой» композиции: IV, V строфы — предчувствие встречи с великим человеком, большой любви скандинава; II, I строфы — ирреальная смерть возлюбленной в образе венгерки, воскрешение в образе испанки и её сожаления о расставании с любимым в прошлом; IV, V строфы — ирреальная встреча старого поэта с прежней любовью, по-прежнему молодой и прекрасной, в тегеранском ресторане, спустя много лет. Интересен тот факт, что женский образ дан в динамике развития при кажущейся статике, а мужской только в статике: женщина застыла в возрасте 20 лет, изменяется лишь её национальность и страна проживания (венгерка — испанка — иранка) при постоянстве женской сущности, темперамента (сохраняет память о друге и страдает — I и II строфы; забывает о друге, но обостряется интуиция, томит неясное предчувствие — III и IV строфы; вспоминает о прежней любви, предчувствует встречу с другом — V и VI строфы); образ автора-мужчины позиционируется через призму одинокого старого человека (*...Всё мечущийся в поисках судьбы, / Больной старик, почти уже не здешний... <...> сидящий одиноко в ресторане*). Поэтому неслучайно возникает и самоирония (*...И орлий клич, насмешливый и дерзкий, / Ты вспомнишь вдруг, не поднимая вежд...*): это и философское осознание преходящего и трансформирующегося бытия (теория реинкарнации в восточных культурах и религиях), и понимание относительности понятия «возраста любви», и неосознанное стремление к вечно-юной сущности мира.

Огромную смысловую нагрузку в реализации идейно-тематического плана художественного текста несут ключевые слова, создающие перпендикулярные и параллельные связи:

орлий (2 раза) — *орёл* (*Быть может, ты сегодня умерла <...> / В горах подвергнувшись когтям орла, / Сказав врачу: «Не мучайте... не режьте...»*).

Закончен давний спор. / Пусть взбитый океан кипит / И нас бессмертьем одарит (Рабиндранат Тагор. «Клич» (1916). Пер. с бенгальского А. Ревича) [9].

¹³ В связи с многочисленными конъектурами в разных изданиях стихотворение Игоря Северянина «Орлий клич» приводится по первоисточнику: РГАЛИ. Ф. 1152. Оп. 1. Ед. хр. 3. Л. 27.

Игорь-Северянин, неоднократно попадая в ситуации смертельной опасности, не мог философски спокойно смотреть в глаза смерти: так, уцелев в январе 1931 г. при крушении поезда в Югославии на перегоне между станциями Мостар и Яблоница, он не мог забыть своего испуга до конца жизни;

*умерла, умерев, не здешний — родилась, судьба, жизнь;
одинок — много, в изобилии;
Будапешт (2 раза), венгерка, по-венгерски — испанка, Севилья, Тегеран;
старик (2 раза) — двадцативешняя;
ты (7 раз) — я (3 раза);
вспомнишь, поймёшь;
мечтать, надежда;
увиджусь, увидимся;
возможно, может быть (3 раза);
прежний, сегодня, в тот же час, на миг, вдруг;
родной — чужой;
мучать, резать, проливать (слёзы), мечущийся, больной;
насмешливый, дерзкий.*

Ключевые слова участвуют в организации многоплановой тематики художественного текста и определяют его стилистические особенности. Одна из самых важных групп ключевых слов играет значительную роль в создании контраста, антитезы (смерть — жизнь, родина — чужбина, мужчина — женщина, молодость — старость, любовь — одиночество). Большое значение придаёт автор и введению метафорических переносов, возникающих часто на основе контаминации: *подвергнуться когтям орла* (повергнуться нападению; в когтях орла); *мечущийся в поисках судьбы* (метаться в поисках; ждать от судьбы чего-л.); *не здешний старик* (ожидающий ухода в мир иной, стоящий на пороге смерти); *близок... старик* (понятный по духу, известный, родной); *встанет прежней жизни Будапешт* (появится воспоминание о жизни в Будапеште), *много связано надежд* (надеяться на кого/что-л.; связать судьбу с кем-л.). Помимо метафоры, встречается метаморфоза, участвующая в создании контраста (*умерев венгеркой... родилась испанкой*), и аллюзия (*в горах подвергнувшись когтям орла* — намёк на события января 1931 г.; *орлий клич* — отсылка к стихотворениям Игоря-Северянина, А. Блока и Р. Тагора — образ мужества, жизнелюбия, гордости, царственности; в то же время символ прорицательности оракула, вечности бытия).

Наряду с тропами активно вводятся автором и стилистические фигуры. Так, помимо отмеченной уже антитезы, большую роль играют такие выразительные средства, как парентеза (*...всё в жизни может быть!... <...> Возможно, это будет в Тегеране...*), каламбур на основе омоформ (*может быть... всё может быть*), инверсия (*Увижусь я...; вздронешь ты; сидящий*

одинок в ресторане; И встанет прежней жизни Будапешт; Как много с Вами связано надежд; И орлий клич... ты вспомнишь вдруг), риторическое восклицание (*Как много с Вами связано надежд!..*).

Особое внимание уделяет автор мелодике и эвфонии текста. Стихотворение состоит из шести строф, последние две из которых неполные (в V-ой 3 стиха, в VI-ой — 2). Перекрёстная рифмовка четырёх начальных строф уступает место кольцевой в V-VI строфах (*Будапешт — надежд — вежд; по-венгерски — дерзкий*), дополненных лишней строкой, завершающей текст (*...Ты вспомнишь вдруг, не поднимая вежд...*).

Пятистопный ямб с пиррихиями призван создать лирично-напевный строй поэтического текста, насыщенного ассонансами на [o], [a], [y] и аллитерациями на дрожащие [p] — [p'], свистящие [z] — [z'], [c] — [c'] и шипящие [щ'], [ж], [ш], [ч'].

Стихотворение Игоря-Северянина «Орлий клич», вошедшее в рукописную книгу «Очаровательные разочарования» [4], создаёт впечатляющий образ венгерской женщины, находящейся вне времени и пространства, для которой вечны только любовь и красота. Особый метафорический язык, полный аллюзий и контрастов, необычная инструментовка стиха вкупе с эвфонической инкрустацией, а также присутствие вечных образов и мотивов в идейно-тематическом и композиционном планах текста позволяет поставить этот маленький шедевр Игоря-Северянина в один ряд с творениями всемирно признанных поэтов.

Литература

- [1] Берникова Валентина Васильевна // Российское зарубежье во Франции. 1919–2000: биограф. словарь: в 3 т. / под общ. ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. М.: Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008 — 2010. Т. 1. 2008. С. 158.
- [2] Блок Александр. На поле Куликовом // URL: www.ilibrary.ru/text/1738/p.3/index.html [Дата обращения 25.11.2016].
- [3] Венгерка // URL: www.mylitta.ru/2687-kurtka-vengerka.html [Дата обращения 25.11.2016].
- [4] *Игорь-Северянин*. Очаровательные разочарования. Лирика 1930-1940 гг. 1940 (86 л.) // РГАЛИ, ф. 1152, оп. 1, ед. хр. 3 (автограф).
- [5] *Никульцева В.В.* Словарь неологизмов Игоря-Северянина / Под ред. В.В. Лопатина. М., 2008. С. 5.
- [6] *Никульцева В.В.* История одного литературного псевдонима. // Русская речь. 2009. № 3. С. 96–98.
- [7] *Северянин И.* Тост безответный: Стихотворения. Поэмы. Проза / Сост., авт. предисл. и коммент. Е. Филькина. М., 1999.

- [8] Словарь литературного окружения Игоря-Северянина (1905 — 1941): био-библиографическое издание: в 2 т. / сост. Д.С. Прокофьев. Псков: ООО «Гименей», 2007.
- [9] *Тагор Рабиндранат*. Клич
// URL: www.m.rurоem/poems/tagor/ne-smozhet-vspsyat [Дата обращения 25.11.2016].

О.Ю. Талабірчук

oksanatalabirchuk@gmail.com

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Україна, м. Ужгород

Українсько-угорські взаємозв'язки у сфері перекладу (на матеріалі перекладної літератури сучасності)

У літературному процесі особливе місце належить художньому перекладові. За своєю суттю він унікальний, адже кожен переклад відрізнятиметься від попереднього, хоча здійснений з одного оригіналу. У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» дається таке визначення художнього перекладу: «Це вид міжлітературної рецепції — відтворення художнього твору, який написаний однією мовою, за допомогою засобів іншої мови. На відміну від інших видів міжнаціональних взаємин (переробка, запозичення тощо) художній переклад існує лише в літературі, бо це єдине мистецтво, що його матеріалом є природна мова. У цьому явна перевага літератури над іншими мистецтвами, але з цього ж випливає й сприйняття літератури вужчим колом споживачів — тільки тими, хто знає цю мову. Такого обмеження немає в інших мистецтвах: їхня мова інтернаціональна або щонайменше зрозуміла в межах певного культурного регіону. Художній переклад більше ніж інші види рецепції є частиною не лише літературної, але ширше культурної взаємодії» [2, с. 266]. Тож художній переклад є невід'ємною частиною культурного процесу, як відзначає Леся Мушкетик, «перекладач, який репрезентує певну культуру, є носієм її ідей і посередником між двома різними національними середовищами, пристосовує іншомовний твір до умов іншої дійсності, намагається подати його через сприйняття читача, таким чином вносячи елементи свого власного світобачення, свого часу й культурного оточення» [3, с. 3]. Отже, через художній переклад відбувається культурна взаємодія української літератури з літературами інших народів, зокрема й сусідніх, до яких належить й угорська.

У ХХ столітті українсько-угорські взаємозв'язки у сфері перекладу були досить тісними. Як відзначає дослідниця та перекладач Л. Мушкетик, «в Україні накопичено чималий досвід як із практики, так і теорії перекладу угорських художніх текстів» [3, с. 33]. Це спостереження вона

підтверджує бібліографією перекладів угорської художньої літератури на українську мову, яка налічує 162 позиції [3, с. 190-198]. У цьому контексті варто згадати й перекладацьку творчість наших земляків Л. Балли та Ю. Шкробинця, котрі своєю наполегливою працею залишили слід у вічності.

Також чимало творів українських письменників перекладено угорською, зокрема І. Франка, П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, О. Гончара, П. Загребельного та ін. Проте, на жаль, на зламі тисячоліть культурна взаємодія України й Угорщини, зокрема у сфері художнього перекладу, відійшла на маргінес. Переклади з'являються спорадично та й перекладацька творчість належним чином не поцінована.

Активним перекладачем, а також дослідником та теоретиком художнього перекладу з угорської на українську мову є Л. Мушкетик, котра опублікувала монографію з питань художнього перекладу, а також переклала українською 14 художніх та наукових книжок. Один з найновіших її перекладів – це лірична повість «Любий бо-пер!» (Любий свекор) відомого угорського письменника Тібора Дері. Цій повісті пощастило бути перекладеною двічі: у 1983 р. вона ввійшла до збірки «Сучасна угорська повість» у перекладі Елеонори Жежерун [5].

Твір розкриває важливу проблему людства – старіння людини, яка не надто поширена у світовій літературі. Як відзначають дослідники, автор боявся старості й недуг, тому повість вважають автобіографічною [5]. Відчуття приреченості, непотрібності, втрати молодості – становлять основу переживань героя твору старого Флоріша, котрий старість інших сприймає з усмішкою, проте власну волів би відтягнути якнайдалі «я сміюся рідко й винятково з чужого лиха; загалом же я людина доброзичлива, тож веселюся зазвичай тоді, коли холодної зимової днини забачу стариганя з краплею під носом» [1, с. 8].

Перекладом з української на угорську мову переважно займаються представники Закарпаття. Зокрема, у 2009 році в Ужгороді побачила світ антологія сучасної української новели «По обидва боки Карпат» у перекладі угорською, який виконала Спілка угорських журналістів Закарпаття. Збірка вміщує зразки малої прози 31 українського письменника (М. Андрусак, Ю. Балєга, Л. Бернакевич, Н. Бічуя, В. Дацей, О. Довбуш, О. Думанська, А. Дурунда, С. Федака, В. Фединишинець, В. Габор, В. Ганулич, П. Ходанич, В. Греба, В. Густі, І. Яцканин, М. Якубовська, В. Качкан, Д. Кешеля, В. Колодій, О. Луцишина, М. Матіос, І. Нагірняк, С. Пушкі, Л. Різник, М. Рошко, Ю. Шип, О. Сенчик, П. Сорока, В. Стефак, Н. Вархол), котрі в сучасності творять українську літературу на землях, які до 1918 року входили до Австро-Угорщини. Варто відзначити, що видання унікальне на даний час, адже репрезентує угорському читачеві здобутки сучасної української літератури. Як відзначає автор передмови Петро Ходанич, «ця антологія запрошує угорського читача в гостинну українську хату, де щи-

ро розкажуть про радощі й турботи, мрії і духовну пам'ять, побут і культуру сучасних українців» [4, с. 210]. На цьому наголошує і дослідник Янош Пенцкофер (Penckófer János) у статті „Piknik és vendéglátás”: «e kötet két szempontból különösen figyelemreméltó. Az első feltétlenül a szélesebb magyar olvasóközönséget érinti, és mindenképp az egyes szerzők egyes műveinek szépirodalmi hatása körül keresendő, illetve a harmincegy mű által kirajzolódó világ ismerős ismeretlenségében. A másik pedig a régiós, a térségi szempontban rejlik. Például egy irodalom- vagy kultúrtörténeti áttekintés nagy haszonnal vizsgálhatná e régió ukrán és magyar irodalmának alakulását az elmúlt száz száz esztendő történelmi-kulturális eseményei, valamint a különféle határmódosítások között» [6].

Ця антологія також цікава з точки зору теоретичних та практичних питань перекладу з української на угорську мову, адже ці мови, як відомо, належать до неспоріднених, відповідно і переклад з української на угорську і навпаки характеризується різними труднощами.

Отже, українсько-угорські взаємозв'язки у сфері перекладу в сучасності (маються на увазі двотисячні роки), спорадичні. Вирішення потребують багато актуальних теоретичних питань угорсько-українського та українсько-угорського художнього перекладу. Перекладознавство (угорсько-український та українсько-угорський напрям) чекають на дослідників.

Література

- [1] Дері Т. Любий бо-пер! / Пер. з угор. Л. Мушкетик. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011. – 192 с.
- [2] Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова (голова), О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
- [3] Мушкетик Л. Переклад з угорської на українську мову: *теоретичні узагальнення і практичний досвід: Монографія* / Леся Мушкетик. – К.; Ніжин: ТОВ Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. – 200 с.
- [4] По обидва боки Карпат. Антологія. – Спілка угорських журналістів Закарпаття, 2009. – 212 с. (угорською мовою).
- [5] Шутяк Л. Любий Дері
// Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/06/30/ljubyj-deri/>.
- [6] Penckófer J. Piknik és vendéglátás / János Penckófer // Nagyvilág. – 2011. – № 7–8. – о. 644–658.

О.Ю. Ташкович

taskovics.okszana@gmail.com

Будапештский университет им. Лоранда Этвеша

Венгрия

Особенности русско–венгерской языковой интерференции на примере подкарпаторусской русскоязычной прессы (1918–1938 гг.)

Подкарпатская Русь в первой половине 20 века представляла собой территорию, населенную представителями более пяти (с учетом малых народов – девяти) национальностей (*Kárpátalja anyanyelvi adatai* (1881–1941) 1996: 42). Это не могло не отразиться на языке населения, который является неиссякаемым объектом исследования явлений межъязыковой интерференции на всех уровнях.

После присоединения территории к Чехословацкой республике широкое распространение получили различные печатные издания. Как следствие в них отобразилась живая речь не только образованного слоя населения, но и обывателей, которые принимали активное участие в издательской деятельности в роли местных корреспондентов или путем переписки с редакторами. В данной статье нами будут рассматриваться примеры русско-венгерской интерференции в русскоязычной прессе Подкарпатской Руси в период с 1918 по 1938 гг.

Как известно, традиция использования русского языка на исследуемой территории берет начало еще в 17 веке. Тем ни менее широкое распространение он получил после присоединения территории к Чехословацкой республике (Ташкович 2015: 56) благодаря, в первую очередь, т.н. русофильскому движению, которое провозглашало единство местного населения с русским народом, а также ряду политических партий и обществу Духновича.

Для многих национальностей языковый вопрос был решен еще в 19 веке, что нельзя сказать о Подкарпатской Руси. Заядлые споры велись здесь вплоть до середины 20 века. При этом проблема языка никогда не рассматривалась изолированно, поскольку на любые решения в этом вопросе большое влияние оказывали политические, то есть национальные факторы (Магочи 1994: 82).

Несмотря на то, что славянское население составляло большинство, общее видение этой проблемы отсутствовало. В это время в Подкарпатской Руси существовало три основных языковых направления: русинофильское, русофильское (великорусское) и украинофильское.

Одним из основных средств распространения русского языка в широких массах населения были печатные издания. Процесс становления и развития журналистики в Подкарпатской Руси межвоенного периода происходил необычайно динамично. Он отображал как этнополитическую и этнокультурную ситуацию в регионе, так и относительные победы или неудачи различных идейных и языковых ориентаций. Кроме языковой ориентации, ряд периодических изданий, будучи печатными органами политических партий, имели еще и определенную политическую направленность (Ліхтей 1995: 404, 407).

Согласно данным, приведенным М. Токарем, в 1920-1938 гг. в Подкарпатской Руси существовало 17 русофильских партий, 7 из которых имели свой официальный печатный орган (Токар 2006: 324-327).

Русскоязычная пресса стала сценой политической и культурной жизни населения. Ее язык лучше всего отображает живую речь приверженцев русофильского движения. Благодаря анализу собранного материала мы можем получить представление о том, на каких уровнях, прежде всего, сказалось влияние многоязычной среды, определить способы взаимодействия различных языковых систем, а также проследить эволюцию русского языка с точки зрения соответствия литературной норме.

В языкознании под интерференцией подразумевается следствие влияния одного языка на другой. Как правило, интерференция возникает при речевом общении между двумя языковыми коллективами или при попеременном использовании нескольких языков одним и тем же индивидуумом, что выражается в отклонении от нормы и системы одного из языков.

Учитывая географическое положение, политическое прошлое региона не вызывает удивления тот факт, что одним из главных источников иноязычных элементов был венгерский язык.

В ходе исследования особенностей местного русского языка мы проанализировали 192 выпуска 12 русскоязычных изданий чехословацкого периода. В результате нами были выявлены следующие особенности русско-венгерской интерференции.

Влияние венгерского языка сказывается в первую очередь на лексическом уровне, однако следует отметить также некоторые характерные грамматические особенности.

Возможно, вследствие значительных различий в грамматической системе двух языков, на грамматическом уровне было отмечено только несколько характерных особенностей.

В категории местоимений мы встречаемся с такими особенностями, как, например использование указательного местоимения *это* в именительном падеже вместо родительного в предложениях типа «но *это* не хватает» (3: 2), что предположительно может быть дословным переводом венгерского словосочетания «*de ez hiányzik*». Также нами было зафиксировано использование личного местоимения в дательном падеже вместо притяжательного местоимения *ее* «Республиканская партія, *ей* цѣлый аппаратъ, сознательные *ей* предводители не были украинствующие» (2: 2), что также может быть примером интерференции, поскольку в венгерском подобная фраза будет звучать следующим образом: «*republikánus párt, annak az apparátusa, annak a tudatos vezetői nem támogatták az ukrán irányzatot*».

Совершенно противоположная картина вырисовывается на уровне управлений. В исследованном нами материале был обнаружен ряд примеров отклонения от литературной нормы, возникших, предположительно, под влиянием венгерского языка. Примеры интерференции были выявлены в:

- словосочетаниях, построенных без применения служебного слова, например: «*напоминаетъ делегатовъ*, чтобы они хорошенько подумали» (28:1) – напоминать кому-н. о чем-н. (ТСРЯ 2: 401), венг. emlékeztetni valakit (дословно: напоминать кого-то сделать что-то); «подписчикамъ *информациями* бесплатно *служитъ* редакция» (25: 4) – венг. információval szolgál;
- словосочетаниях, построенных с использованием служебных слов, не соответствующих литературной норме русского языка: «если бы нашъ народъ *голосовалъ на безбожниковъ*» (1: 2) – голосовать за кого-н. (венг. szavazni valakire); «нежалѣя средствъ *спѣшатъ въ природу*» (7: 3) – на лоно природы (ТСРЯ 4: 884) (венг. kimenni a természetbe – дослов. выйти в природу); «увозятъ обывателей *на провинцію*» (7: 3) – ехать в провинцию (ТСРЯ 3: 903) (венг. vidékre utazni – дослов. уехать на провинцию).

На грамматическом уровне изменения в категории управлений представляют собой самую большую группу хунгаризмов. Примеры присутствуют практически во всех изданиях и у всех авторов не зависимо от года выпуска. Поэтому можно предположить, что речь идет не о дословном переводе, а вероятнее о грамматических особенностях местного варианта русского языка, возникших под влиянием и вследствие распространности венгерского языка.

Как мы уже отметили выше, русско-венгерская интерференция больше всего сказалась на лексическом уровне. В печатных изданиях, и прежде всего в тех, главными редакторами которых были местные деятели (например: Русский Вѣстник, Земледѣльская политика и др.), нами была отмечена особенно высокая доля употребления калек.

Калька или калькирование – это процесс заимствования иноязычных слов, выражений, фраз путем буквального перевода исходного варианта, а также результат этих заимствований: слова, выражения и фразы. В языковедении различают 5 видов калек: словообразовательные, семантические, фразеологические (синтаксические), полукальки и ложные кальки.

Для русско-венгерских языковых связей в прессе исследуемого периода калькирование является общепринятым методом языкового взаимодействия. Все примеры семантических калек, были неоднократно зафиксированы в ряде изданий, что, по нашему мнению, свидетельствует об их общей распространенности.

При семантическом калькировании слова под влиянием иностранного слова получают новое, не присущее им значение. В изданиях были отмечены следующие примеры семантических калек: как *твердая зима*: «будет ли *тверда* и продолжительная зима, едва-ли голодающие дѣти выдержать до весны» (5: 3) (венг. kemény tél – рус. суровая зима); *выписать конкурс*: «*выписываетъ конкурсъ* на принятіе студентовъ въ Общежитіе» (22: 6) (венг. kiírni a pályázatot – рус. объявить конкурс); торговая *четверть*: «начался пожаръ, уничтожившій всю *торговую четверть*» (24: 1) (венг. kereskedelmi negyed – рус. торговый квартал); *Сильвестр*: «Вечеръ *Сильвестра*. Семья одного *шкота* сидитъ у ужина» (13: 2) (венг. Szilveszter – рус. ночь под новый год); городской дом: «но вотъ и старый *городской домъ*» (26: 1) (венг. városháza – рус. ратуша).

Однако самым широко распространенным примером русско-венгерской интерференции являются заимствования. В нашем исследовании следует выделить лексические заимствования, т.е. те случаи, когда в русский язык перешел как фонетический состав венгерских слов, так и их лексическое значение. При рассмотрении венгерских заимствований в русскоязычной прессе 1918-1938 гг. открытым остается вопрос о том, каким заимствованием является данная лексическая единица с точки зрения типа языкового контакта – прямым, пришедшим непосредственно из венгерского языка, или опосредованным, в заимствовании которого участвовал язык-посредник. На исследуемой территории таким языком-посредником выступает русинский (местный) язык, в котором слова венгерского происхождения встречаются часто.

Приведем несколько примеров лексических заимствований:

«Больше чѣмъ 30 тысячъ *катастральныхъ голдов* принадлежить ему, а земельна реформа якъ бы для него и не была» (18:1) (венг. 1 kataszteri hold = 1600 квадратных футов = 5754,64 м²); «охранное *серумъ*, приготовленіе котораго требуетъ много усилий» (17: 3) (венг. szérum – рус. сыворотка); «конкурсъ на *трафику*» (16: 3) (венг. trafik – рус. магазин табачных изделий); «врачебная *комора*» (6: 3) (венг. orvosi kamara – рус. медицинская палата); «*Мотто* готово» (14: 4) (венг. mottó – рус. девиз); «Если всю П. Русь *разпарцелируютъ?*» (9: 6) (венг. parcellázni – рус. разделить на

участки); «Панское *гуницутство*» (11: 4) (венг. *huncut* – рус. озорной); «Она *дискретно* отвѣтила: – по метрикѣ 21, – въ обществѣ 15» (10: 2) (венг. *diszkrétén* – рус. тактично, дипломатично).

Тематический круг лексических заимствований весьма многообразен. Тем ни менее можно утверждать, что большая часть лексических единиц венгерского происхождения – это слова, обозначающие ежедневные реалии. И если основная масса богемизмов, имеющих в обиходе в исследуемый период, связана с административно-государственным управлением, экономической и политической сферой, этого нельзя сказать о хунгаризмах. Вероятно, причиной этому служат исторические факторы, ведь общий период Подкарпатской Руси и Венгрии длился почти 7 столетий.

Вместе с тем больше всего примеров влияния венгерского языка было выявлено на уровне синтаксически несвободных (неделимых), в том числе фразеологически связанных словосочетаний. Под неделимыми словосочетаниями мы подразумеваем такие словосочетания, в которых полнота лексического значения одного из компонентов ослаблена или он является информативно недостаточным. Следствием этого является тесная спаянность компонентов и функционирование такого словосочетания в составе предложения в качестве одного члена (Понятие членимых и нечленимых словосочетаний: [сайт]. URL: http://studopedia.ru/3_79363_ponyatie-chlenimih-i-nechlenimih-slovosochetaniy-osnovnie-priznaki-nechlenimih-slovosochetaniy.html). Это самая обширная категория с устойчивыми, общепринятыми, и, вероятно, понятными для широкого круга читателей синтаксическими единицами. Переход венгерских неделимых словосочетаний в русский язык проходил путем семантического калькирования: «Сов. Россія *напротивъ договора* черезъ торговельный центръ вела коммунистическую агитацію» (19: 1) (венг. *szertződés ellenére*); «грозить *выпадениемъ* изъ лиги» (о футболе – мое) (23: 3) (венг. *kiesni a ligából* – рус. выбыть из лиги); «которые сдѣлали все для того, чтобы снабдить работой и пропитаніемъ мѣстныхъ людей *далеко больше*, чѣмъ многие другие» (21: 3) (венг. *messze többet* – рус. намного больше), «обязывались сложити *подъ короткимъ срокомъ* языковой испытъ» (19: 2) (венг. *rövid idő alatt* – рус. в короткий срок); «обязати сюда засланныхъ чешскихъ урядниковъ, чтобы научились *подъ определеннымъ срокомъ* русскому языку» (19: 4) (венг. *bizonyos idő alatt* – рус. за определенный срок); «окружные Поземельныя уряды не передали еще все народу такіе орные мѣста и пасла, *за которыми* непрестонно *ходитъ* уже больше годовъ» (27: 1) (венг. *jár utána valaminek* – рус. узнавать, выяснять что-то); «что, очевидно, *стоитъ въ связи* с неожиданнымъ и нежелательнымъ для него результатомъ собранія» (15: 1) (венг. *kapcsolatban áll* – рус. связано); «уже нѣсколько разъ *вызвала противъ себя* хорошо организованныхъ возстаній» (20: 5) (венг. *kihívni maga ellen*); «Австрія *дала ультиматумъ* Сербіи» (8: 1) (венг. *ultimátumot adni* – рус. предъявить ультиматум (ТСРЯ 4: 935)).

Кроме того следует упомянуть грамматические изменения в устойчивых выражениях, произошедшие под влиянием венгерского, как, например: «съ поколѣнія *на* поколѣніе продолжается траурная эпоха» (25: 3) (венг. *nemzedékről nemzedékre* – рус. с поколения в поколение); «якъ стоимъ съ школами?» (19: 4) (венг. *hogy állunk?* – рус. как обстоят дела?); «всѣ чиновники въ Подк. Руси должны владѣти *въ* словъ и письмъ русскимъ языкомъ» (19: 3) (венг. *szóban és írásban* – рус. в устной речи и на письме); «сойдутся всѣ делегаты карпаторусскаго народа избранные, *безъ* взгляда *на* политическую принадлежность» (19: 1) (венг. *pártpolitikai hovatartozásra való tekintet nélkül*); «всѣ вы, которые живете на землѣ и *изъ* земли» (4: 1) (венг. *földből élni*); «но что скажутъ *къ* этому?» (12: 4) (венг. *Ehhez mit fognak szólni?*).

Исходя из факта длительного сосуществования венгерского и карпаторусского народа большое количество примеров русско-венгерской языковой интерференции не вызывает удивления. Предположительно вследствие большой разницы между грамматическими системами двух языков, такие примеры были выявлены преимущественно на лексическом уровне. Их распространенность в языке всех русскоязычных изданий 1918-1938 гг. позволяет нам сделать предположение, что они укоренились в местном варианте русского/русинского языка и были общепринятыми на всех социальных уровнях.

Литература

- Ліхтей І. М.: *Періодична преса Закарпаття 20-30-х рр.*, in: *Нариси історії Закарпаття: Т. II (1918 – 1945)*. Ред. кол.: І.Гранчак, Е.Балагурі. – Ужгород: «Закарпаття», 1995, 402-413.
- Магочі П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)*. – Ужгород: «Поличка Карпатського краю», 1994.
- Понятие членимых и нечленимых словосочетаний. Основные признаки нечленимых словосочетаний. Электронная энциклопедия «Студопедия». URL: http://studopedia.ru/3_79363_ponyatie-chlenimih-i-nechlenimih-slovosochetaniy-osnovnie-priznaki-nechlenimih-slovosochetaniy.html (дата обращения: 10.10.2016).
- Ташкович О.Ю.: *О чешско-русской интерференции в русскоязычной прессе Подкарпатской Руси 1918–1938 гг. на примере издания «Земледельская политика»*, in: *Křížovatky Slovanů*. – Прага, 2015, 55 – 66.
- Токар М.Ю.: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919-1939)*. – Ужгород, Ужгород. нац. ун-т, 2006.
- Толковый словарь современного русского языка. Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (2-4 тт.)
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. Bp.: Központi statisztikai hivatal, 1996.

Перечень цитируемых изданий

- [1] Земледѣльская политика, Мукачево, 25 апреля 1935 (№15).
- [2] Земледѣльская политика, Мукачево, 12 сентября 1935 (№37).
- [3] Земледѣльская политика, Мукачево, 3 октября 1935 (№40).
- [4] Карпаторусскій Вѣстникъ, Мукачево, 2 ноября 1925 (№47).
- [5] Карпаторусскій Вѣстникъ, Мукачево, 18 декабря 1925 (№62).
- [6] Карпаторусскій голосъ, Ужгород, 19 мая 1933 (№108).
- [7] Карпаторусскій голосъ, Ужгород, 23 мая 1934 (№108).
- [8] Карпаторусскій голосъ, Ужгород, 27 июля 1934 (№157).
- [9] Ку-Ку, Мукачево, 4 января 1933 (№1).
- [10] Ку-Ку, Мукачево, 1 февраля 1932 (№3).
- [11] Ку-Ку, Мукачево, 1 марта 1932 (№5).
- [12] Ку-Ку, Мукачево, 16 марта 1932 (№6).
- [13] Ку-Ку, Мукачево, 1 апреля 1932 (№7).
- [14] Ку-Ку, Мукачево, 11 июля 1932 (№14).
- [15] Русская земля, Ужгород, 3 февраля 1927 (№4).
- [16] Русская земля, Ужгород, 9 апреля 1925 (№13).
- [17] Русская земля, Ужгород, 26 мая 1927 (№21).
- [18] Русская земля, Ужгород, 15 октября 1925 (№40).
- [19] Русскій Вѣстникъ, Ужгород – Мукачево, 26 мая 1927 (№22).
- [20] Русскій Вѣстникъ, Ужгород – Мукачево, 18 декабря 1930 (№51).
- [21] Русскій народный голосъ, Ужгород, 29 декабря 1934 (№36).
- [22] Русскій народный голосъ, Ужгород, 16 июня 1936 (№66).
- [23] Русскій народный голосъ, Ужгород, 19 февраля 1937 (№34).
- [24] Русскій народный голосъ, Ужгород, 26 октября 1938 (№227).
- [25] Свободное слово, Мукачево, 19 февраля 1925 (№3).
- [26] Свободное слово, Мукачево, 7 августа 1926 (№13).
- [27] Свободное слово, Мукачево, 15 февраля 1927 (№3).
- [28] Свободное слово, Мукачево, 22 июля 1927 (№11-12).

Tellinger Dušan

tellinger.dusan@gmail.com
Šafárik Egyetem, Kassa

Magyar–szlovák kapcsolatok a történelmi Magyarországon a 19. században (Ján Pravoslav Leška tevékenységének tükrében)

A 19. században az orosz irodalmi művek úttörő műfordításaira jellemző volt, hogy mai szemszögből nézve gyakran kezdetlegesek, mert megfelelő szótárak és a fordítók orosz nyelvi és háttérismerete hiánya miatt csak ilyenek lehettek. Olyan elmaradott mezőgazdasági tájegységeken is keletkeztek például, mint a történelmi Magyarország távoleső részei voltak, Szakolca – Holics – Jókút – Malacka – Miava – Ótura térségében, amely Hegyhát – Záhorie név alatt ismert, mint Nyitra és Pozsony vármegyék észak-nyugati részei. Akkortájt csaknem teljes mértékben érintetlenek voltak ezek a mezőgazdasági és kisiparos jellegű falusi, tanyás és kisvárosi közösségek a 19. század magyarosodási folyamatától.

Alexander Szergejevics Gribojedov halhatatlan művének *Tope om yma* (Az ész bajjal jár) szlovák fordítása *Rozum spôsobil nehody* (Az ész szerencsétlenségeket okozott) az osztrák–magyar kiegyezés évére esik, és éppen ezen a hegyháti vidéken keletkezett, mint egy teljesen meglepő jelenség egy pap-irodalmár személyisége jóvoltából. Ezt az első szlovák Gribojedov-fordítást 1867-ben jelentette meg J. P. Leška (1831–1909), nagy tudású evangélikus pap, az akkori idők nehéz körülményei miatt csak folytatásos formában a *Sokol* (Sólyom) irodalmi folyóiratban (a 2–5. számban). Nyomtatott formában elég későn, a második világháború vérzivataros évében, 1944-ben jelent meg ez a híres orosz komédia Mária Rázusová-Martáková fordításában *Útrapy z rozumu* (Kínok az ész miatt) cím alatt Turócszentmártonban.

A magyar fordítás is majdnem egyidőbeli – az 1946-os közös fordítói munka Fáy E. Bélának és Kardos Lászlónak köszönhető, aki az orosz irodalomból Puskin, Lermontovot, Majakovszkijt, Tyihonovot és Tvardovszkijt is átültette magyar nyelvre. Rázusová-Martáková fordítása után ugyanilyen cím alatt még két más fordításban is létezik ez a gribojedovi mű pozsonyi kiadással – Ján Ferenčík 1986-os máig olvasott tökéletesen hű formában keltette új életre ezt a patinás

művet és Ľubomír Feldek 1989-es szabad átdolgozásában adaptálta avantgarde színházi célokra, nagyon aktualizálva a szocializmus időszakára ezt a klasszikus komédiát a publikum mulattatása érdekében. Leška majdnem elfelejtett úttörő fordítását már részletesen ecseteltem orosz klasszikusok szlovák fordításainak szentelt könyvemben (vö. Tellingner 2008: 194–217), halálának századik évfordulója alkalmával, amikor csak egyházi megemlékezésre került sor 2009-ben. Tudományos konferencia szervező, sajnos nálunk nem akadt egy egyetemen sem.

J. P. Leška ennek a Gribojedov fő művének fordítása előtt már próbálkozott két más alkotással is, kis terjedelmű orosz elbeszélések fordításával az orosz kereskedők világából – az 1870-ig Szakolcán megjelenő *Sokol* (Sólyom) című irodalmi lap 5. évfolyam 5. és 6. számában 1866-ban. *Sobec* (Önző) és *Súdený* (Odaítelt) cím alatt jelentek meg ezek az orosz realizmus előtti korszakból származó gyenge elbeszélések. Más fordítása az orosz irodalomból nem volt a morva határnál fekvő Vrbovce falu szülöttjének, J. P. Leška evangélikus lelkésznek. Orosz nyelvtudásáról írtak már néhányszor a 20. század folyamán. Fordítói tevékenységét legmélyebben az eperjesi ruszin–magyar származású Popovič professzor (1933–1984) vizsgálta. Előtte csak Škultéty József (vö. 1914: 61–63), elsőrangú igazi nagy fordító (Turgenyev, Gogol, Tolsztoj) és lapszerkesztő méltatta Leška jelentőségét az orosz irodalom népszerűsítésében, annak ellenére, hogy a nyelvtudása nem volt kielégítő egy olyan költői mű fordításához, amelyet Belinszkij szerint a Jevgenyij Anyeginhoz sorolhatunk.

De Leška nem teljesen tökéletes orosz nyelvtudását fölülmúlta több más nyelv jobb tudása, hisz néhány nyelven beszélt, ahogy az jellemző volt a 19. században az egész országban a nem nagy létszámú értelmiség rétegeiben. Talán éppen a német nyelv volt kulcsfontosságú számára a nyugati nyelvek közül, mint a lutheri tanok prédikátorának. A tanulmányait is olyan két helyen végezte nálunk, ahol akkortájt még a német nyelv dominált a reformkorban és a Bach-korszakban is (a modori gimnáziumban tanult 1844–49 között és Pozsonyban, az evangélikus líceumban 1849–54 között – a tanulmányait aztán a teológiai karon Bécsben folytatta 1854–55-ben).

Leška sajtó-publikációi tehát nemcsak a korabeli kisszámú szlovák sajtótermékekben jelentek meg: Pest-Budán (*Pešťbudínske vedomosti* – Pest-budai ismeretek a 19. század hatvanas éveiben), Turócszentmártonban (*Slovenské pohľady* – Szlovák szemléletek a nyolcvanas évektől), Szakolcán (*Obzor* – Látókörgazdasági szaklapban a hatvanas évektől kezdve – pontosan 1863-tól 1882-ig), és úgyszintén Szakolcán *Korouhev na Sionu* – Egyházi zászló a Sion-hegyen című evangélikus lapban az 1878–1883 közötti években, amelyet együtt szerkesztett Boor Mihállyal. Publikált németül is Besztercebányán az ottani német gimnázium lapjában – az *Evangelisches Wochenblatt*-ban 1859-től és Békés megyében, ahol 1882-től jelent meg Orosházán az evangélikus *Egyház és iskola*.

Hosszú élete szürke mindennapjaiban Leškának mint hegyháti evangélikus lelkésznek és falusi tanítónak tapasztalatai voltak a nemzetiségi kérdés terén is. Ebben az Orosházán még a 20. században is megjelenő hetilapban (hetente egy-

szer jelent meg, csütörtökön) nagy figyelmet szenteltek a lap munkatársai és tudósítói az egyház és a nemzetiségek kapcsolatának, nem csoda tehát, hogy Leška, aki tévesnek vélte az erőltetett magyarosítást, itt teljes mértékben kifejtette a nézeteit a szlávok helyzetének megoldására a történelmi Magyarország kereteiben a dualizmus alapjain, hasonló módon, ahogy az történt 1868-ban a horvát-magyar kiegyezés évében. 1883-ban itt ebben az evangélikus lapban ecsetelte a nézeteit a következő cikkben: *Evangélikus egyházunk és a nemzetiségi kérdés*. Leška a nemzetiségi kérdéshez fűződő gondolatait szorosan összekapcsolta az evangélikus falusi és mezővárosi iskolák működésével. Ami politikai hitvallását illette, ahhoz a többséghez tartozott a felvidéki evangélikus egyházban, akik kiálltak az 1859. szeptember 1-jei császári protestáns pátens mellett, annak ellenére, hogy nem kevés evangélikus pap az egyház életébe történő durva beavatkozásnak vélte ezt a császári rendeletet. Az evangélikusok emancipációja így tovább haladt a teljes jogok eléréséhez – azon az úton, amelyet az evangélikusok és a többi nem katolikus lakosság számára már 1781-ben II. József császár a tolerancia pátens kiadásával megnyitott.

Nemcsak ez az Orosházán kiadott magyar evangélikus hetilap tartotta Leška kapcsolatait a békésmegyeiekkel. Békéscsabán a Corvina Kiadóban adta ki Leška 1898-ban azt a latinból készített fordítását (eredeti címmel *Liber Concordiae*), amely a latin nyelv jó tudásáról tanúskodik, *Kniha svornosti* (Az összetartás könyve) címmel. Egész papi tevékenysége alatt jó prédikátor hírében állt, nem csoda hogy Aranyhajó Jánosnak nevezték, hisz halála után, 1912-ben Miaván kiadták gyászbeszédeinek kötetét. Ennek az egyházi költőnek megmentett hagyatékából – nyomtatott formában *Vzdychy Naimské* (Naimi sóhajok) cím alatt jelent meg a mű; olyan becsben állt ez a sokoldalú személyiség az egyházon belül és kívül is.

Leškát Pest–Budához is fontos kapcsolat fűzte, nemcsak a békésmegyei evangélikusokhoz – az 1860-as években megjelenő *Pešťbudínske vedomosti* újság révén, hanem a *Slovenské noviny* – Szlovák újságnak köszönhetően is. Ebben az újságban (akkor még nem Budapesten, hanem Bécsben, ahol, mint a Bach-korszak hivatalos szlovák újságját, archaikus bibliai cseh nyelven adták ki) jelentette meg 1854-ben az osztrák császári himnusz (*Gott erhalte, Gott beschütze Unsern Kaiser* – Ferenc József és Erzsébet összeházasodása alkalmával) hivatalos szlovák fordítását – *Bože živ a chrán císaře* (Isten éltesd és védj a császárt).

Széleskörű tevékenysége keretében jutott ideje mindenre, mint agglegénynek, akinek nem voltak gyermekei. Még katechéta tankönyvet is készített a fiatalok részére, amelyet 1870-ben adott ki Szakolcán *Katechizmus křesťanským dítkam* (Katechizmus keresztény gyermekek számára) cím alatt. Leška mint evangélikus – más hittársához hasonlóan – sokáig ápolta az archaikus cseh nyelvet, ahhoz a tájszóláshoz való hasonlatossága miatt is, amely máig eleven a hegyháti lakosság széles rétegeiben. Az evangélikusok majdnem abban a formában használták hosszú nemzedékeken át a cseh nyelvet, amelyben a cseh

Biblia-fordítás (*Kralická Biblia*) íródott a 16. században Morvaországban – ez afféle hasonmása az archaikus nyelvével a 16. századi *Károlyi-bibliának*.

J. P. Leška figyelme egész életében a csehekre és az oroszokra irányult, s nem annyira a monarchia dél-szláv nemzeteire, ahogy azt sok más elődje és kortársa tette a szlovákság nemzeti mozgalmában a reformkor idején és utána is. Éppen orosz irányultsága mutatkozik meg a gribojedovi fordításnál is a *Sokol* (Sólyom) oldalain, egy olyan irodalmi folyóiratban, amely, sajnos, szegényes jellege miatt nem volt képes követni az orosz irodalmi életet a maga teljességében, hisz túl gyengék voltak még a kapcsolatok az oroszokkal – a csehek ebben jóval előbbre jártak a 19. század derekától.

Az 1860-as években már F. Šebek lefordította cseh nyelvre Gribojedov híres komédiáját, de az egész csak kéziratban maradt, nyomtatásban 1895-ben Boleslav Kalenský fordítása jelent meg *Hoře z rozumu* (Bajok az ész miatt) címmel. A dél-szlávok éppen akkortájt kezdték el fordítani Gribojedovot (a szlovénok akkor még csak hallomásból ismerték). Európai viszonylatban a lengyelek és a németek voltak a legelsőek ebben a vonatkozásban. Lengyelül *Biada z dowcipem* 1831-ben a lengyel felkelés évében jelent meg az Oroszországhoz tartozó lengyel területeken (tehát közvetlenül az után, hogy 1824-ben Gribojedov befezte fő művét; melyet Bulgarin 1825-ben a *Russzkaja Talija*-ban jelentetett meg, de nem teljes terjedelemben, tehát akkortájt az orosz birodalomban kézirat formában terjesztették), és így németül is megjelenhetett *Verstand schafft Leiden* (Az ész gyötrelmeket okoz) cím alatt 1831-ben a Porosz Királyságban. Az összehasonlítás miatt megemlíthető, hogy például az első színvonalas angol fordítás száz évvel a mű befejezése után 1925-ben jelent meg *The Mischief of Being Clever* cím alatt.

Leškának a hatvanas években nehéz feladata volt Gribojedov fordításában, több oknál fogva is. Például csak más nyelveken álltak rendelkezésére szótárak: orosz-magyar és orosz-német, de létezett már az akkori időkben Václav Hanka, cseh nyelvtudós és fordító, orosz-cseh szótára is. Nincs tudomásunk arról, hogy használta-e Leška az első két Magyarországon megjelent orosz nyelvtant, amolyan segédeszközként egy kezdő fordító számára, amelyek ruszin szerzők művei voltak, és amelyekhez a következő információ található a szakirodalomban: „Az 1849-et követő időben azonban hamarosan megjelent Magyarországon két olyan orosz nyelvtan, amelyeket nem magyar, hanem orosz nyelven írtak. 1853-ban Budán adták ki Duchnovics Sándor «Az írott orosz nyelv rövid nyelvtana» c. művét, 1865-ben pedig Szabó Kyrill jelentett meg Ungváron egy tankönyvet «Az írott orosz nyelv nyelvtana» címmel” (Kiss 2015: 6).

Leška orosznyelvi alapjai a diákkorához vezethetők vissza, amikor már a pozsonyi evangélikus liceumban voltak személyek, akik foglalkoztak ezzel a nyelvvel a panszlavizmus szellemében, és lehetőség volt az orosz irodalmi alkotások kereskedelmi beszerzésére is, tehát lassan egyes orosz vonzódású entellektüelnél kisebb-nagyobb szépirodalmi összetételű magán orosznyelvű könyvtárak is kialakultak. Csak a következő nemzedéknek sikerült egy olyan nagy privát

orosz könyvtárat kiépíteni, mint amilyen a századfordulón kivételesen Svetozár Hurban-Vajanský (1847–1907) volt: Turgenyev és Puskin fordítójának, aki az akkori kiváló orosz írók magyar fordításait is ismerte (a könyvtárában volt például Lev Tolsztoj Ambrózovics Dezső *Anna Karenyina* fordítása is 1905-ből). Leškát sok szál fűzte hozzá, mint evangélikus pap az apját, Hurbant temette 1888-ban Lubokán. Hurban-Vajanský orosz-könyvtári hagyatéka a halála évében 1907-ben elképesztően nagy volt az akkori időkben – 1000 könyvet számlált (Leška orosz-könyvtára számban eltörpült emellett, de benne volt például Tolsztoj *Anna Karenyina* regénye orosz nyelven is).

A monarchia szláv nemzeteinek körében akkor kezdődött a figyelem összpontosítása az orosz nyelvre, amikor a napóleoni háborúk alatt a kárpáti hágókon át bejöttek az orosz seregek – először Szuworov, utána Kutuzov vezetésével, és ahogy tudjuk a történelemből, a lakosság rokonszenvét élvezték (nemcsak a szlávoknál, de a nem-szlávoknál is barátságos fogadtatásuk volt 1798-ban és 1805-ben) mint segítségnyújtók a franciák expanzionista politikája ellen. Tehát a kis szláv nemzetek képzetesebb rétegeiben a 19. század elején növekedni kezdett az érdeklődés Oroszország iránt, akik a legnagyobb támaszukat az oroszokban látták. A preromantikus fiatal irodalomrajongók elkezdtek érdeklődni az iránt, ami Oroszországban történt. Nemcsak az orosz nyelv és az irodalom érdekelte őket, hanem az egész nemzet is, a hagyományai és szokásai. A nyelvtanulásban támaszkodhattak a szerb diákokra, akik itt nálunk végezték tanulmányaikat. Az evangélikus középiskolákban már a reformkor előtt pánszláv gondolatok terjedtek éppen a nagy orosz győzelem hatására, amikor az orosz cár legyőzte a legyőzhetetlennek hitt napóleoni seregeket. Az evangélikus líceumokban és akadémiákon Pozsonyban, Késmárkon, Lőcsén és Eperjesen a napóleoni háborúk után elkezdtek tanulni szerény körülmények között az orosz nyelvet – a pozsonyi vezető személyiség ebből a szempontból Palkovics György (1769–1850) evangélikus líceumi tanár volt, akit nyelvtudása híressé tett a diákok körében, hisz képes volt nemcsak franciáról, németről fordítani, de foglalkozott antik fordításokkal is. Oktatott lengyel, szerb és orosz irodalmi történelmet a líceumban, és 1828-tól elnöke volt a diákok által létrehozott *Cseh-szláv társaságnak* – *Společnost česko-slovanská*. De már 1803-tól működött a líceumban Palkovics vezetésével a *Cseh-szláv Nyelv és Irodalom Tanszék – Katedra řeči a literatury Česko-slovanskéj*. Az ő jeles tanítványa volt sok más diák mellett Rozsnay Sámuel (1787–1815), Kisfaludy Sándor fordítója, aki érdeklődött Mihail Matvejevics Heraszkov művei iránt is, és megismertette a diákságot és az értelmiség rétegeit ezzel a nagy írószemélyiséggel.

Éppen Rozsnay Sámuel evangélikus pap tevékenységének köszönhetően került magasabb fokra az érdeklődés az orosz irodalom iránt a következő nemzedéknél. Mint ismeretes Rozsnay volt az, aki már képes volt oroszról nemcsak a bibliai cseh nyelvre, de németre is fordítani. Ez olyan nagy tettében is megnyilvánult, mint a *Слово о полку Игореве* (Ének Igor hadáról) hősköltemény bibliai cseh nyelvre fordítása, amelyet a német nyelvre történő fordítás követett.

Rozsnay német fordításából részleteket publikáltak a tübingeni *Morgenblatt* lapban 1817-18-ban. Rozsnaynak köszönhetően fordították érdeklődésüket az orosz irodalomra olyan kiemelkedő írodalmárok is, mint Kollár és Šafárik. Ehhez az úttörő nemzedékhez tartozott Hollý költő is, aki egyes irodalomkutatók szerint, talán a legelső szlovák orosznyelv rajongó volt.

Viszátérve az 1867-es szlovák Gribojedov fordításhoz, valószínűleg csak véletlenszerűen jutott ehhez a nehéz feladathoz Leška, hisz ideje sem volt a művet versekben fordítani, ami miatt a gribojedovi szép nyelv nagy károkat szenvedett. A *Sokol* folyóirat szerkesztője Paulini-Tóth Vilmos, akinek szintén voltak fordítói tapasztalatai nemcsak Puskin, Homiakov és Turgenyev alkotásaiban, de magyar, német és francia művekben is, fordulhatott Leškához ezzel a nagy feladattal a szláv-tudat kiépítése érdekében. Hiába írja Popovič a valósággal ellenkezőleg, hogy „Ján Leška szlovák fordítása nem maradhatott hatás nélkül a szlovák nyilvánosság gondolkodásmódjára, amelyet hűségesen akart informálni az orosz viszonyokról, az orosz nemesség és a művelt emberek gondolkozási szintjéről” (Popovič 1961: 130). A valóságban nem nagy visszhangja volt Leška fordításának az akkori időkben – több okból sem (nemcsak tájszólást használt, de prózával helyettesítette Gribojedov verselt dialógusait), így aztán nem is játszották nálunk a műkedvelő színjátésszók, a fordítás nyelvének túlságos nehézsége miatt is – ebben a nyelvi formában egyszerűen nem volt alkalmas ez a kezdetleges fordítás színpadi bemutatásra. Ezen a fordításon is teljesen világosan látni, milyen lassan alakult ki a szlovák olvasóknál egy bizonyos információs háttér az oroszok valóságos életéről, amelyet Leška személyesen nem ismert. Vajanský ebben jóval előbbre járt többszöri oroszországi tartózkodásainak köszönhetően.

Leška nem is próbálta meg valamilyen módon szépíteni az orosz viszonyokat – idealizálni az ottani életet ebben a nem teljes mértékben sikeresnek mondható fordításban. Ellentétben ezekkel a kezdetleges orosz társadalmi háttérismeretekkel a mi izolált viszonyainkban a lengyeleknek túlságosan is intenzív tudomásuk volt arról, mit is vett célba Gribojedov a vígjátékában, amelynek nyílt társadalomkritikája miatt meggyűlt a baja a cári cenzúrával e mély reakciós korszakban, I. Miklós cár trónra lépése után – a dekabristák üldözésének időszakában. Csak 1833-ban jelenhetett meg a mű könyvkiadása, de erős cenzori beavatkozások árán (nem megnyírbált formában aztán jóval később 1875-ben).

Az akkori olvasók nálunk végképpen nem ismerték az orosz valóságot és a vele összefüggő reáliákat sem. Ehhez található a következő vélemény a szakirodalomban a reáliákat illetően, amely az akkori irodalmi lapokra vonatkozik (*Sokol* a 60-as években, amelyet az *Orol* – Sas követett a 70-es években): „Sem a Sokol, sem az Orol nem tudták kielégíteni a szlovák nyilvánosság érdeklődését az orosz reáliák iránt és nem követték eléggé az irodalmi életet Oroszországban” (Popovič 1961: 64). Így történhetett csak, hogy Leška a fordításban kihagyott olyan reáliákat, mint *дача*, *пуд*, *скоморох*. Ellenben sok más reália a fordításban megtekinthető – *верста*, *крыльцо*. Míg a *rubelek* bent maradtak a fordításban, a *cár* császárral van helyettesítve. Mai szemmel nézve nagyon kezdetleges a Leška-

féle reáliák fordítási módszere, hisz annyiféle lehetőség kínálkozik a megfeleltetésükre (vö. Tellingner 2005: 50-57). A reália-fordításnál csak két módszert használt Leška – vagy kompenzálta őket jobban érthető szavakkal, vagy meghagyta őket a szövegben és magyarázatot fűzött hozzájuk zárójelben. Kivételt képez az egyik elbeszélésben található lábjegyzet, amelyben azt magyarázta azoknak, akik csak az orosz tea-ívést ismerték (az elbeszélésben ugyanis ilyen módon meghagyhatta az ismert *самовар* szót), hogy a szegények itala az utcákon *сбитень* (forralt víz mézzel és feketeborssal), és az, aki árulja ezt az italt az utcán, az *сбитеньщик*. A reáliákhoz hasonlít a Szentpétervár és Moszkva toponímiájában kódolt információs-anyag, amely csak az orosz olvasó számára érthető. Leška korszakában az olvasók nem tudták még, milyen információ rejtőzik olyan szavak mögött, mint *Fontanka* és *Taganka* (tehát a nagyon gazdagok lakóhelye Szentpéterváron és Moszkvában), vagy *Kuznecki most* – a francia üzletek helye Moszkvában. A 19. század 20-as és 30-as éveire jellemző angol tanulási módszer (*ланкастерское взаимное обучение*), amelyet megemlített Puskin is a *Belkin elbeszéléseiben* – *Повести покойного Ивана Петровича Белкина* (1830), nincs megmagyarázva a Leška-fordításában – csak olyan elferdített formában maradt ott, ahogyan Hlosztova megemlítette a komédiában (*ланкарточные взаимные обучения*). Leška jól értette, milyen szavakkal illették Csackijt – a szabadsághőst, aki a moszkvai reakciós körök számára egyszerűen *jakobinus*, *voltairianus*, *szabadkőműves* (farmazon oroszul), vagy *carbonari* volt – ezt az olasz kifejezést a moszkvai jobb társaságban a 20-as években előszeretettel használták olyan haladó személyek megbélyegzésére, mint Csackij volt Gribojedov komédiájában.

Leška hagyatéka nem indult pusztulásnak, hisz két káplán is igyekezett megmenteni nemcsak az értékesnek mondható könyvtárát, de az összes írásbeli dolgozatát is az utókor számára: Bodnár Gyula könyvet jelentetett meg róla Modoron 1911-ben *Pamätník J. P. Lešku* (J. P. Leška emlékműve) cím alatt; Drobný János pedig kiadta Liptószentmiklóson 1911-ben Leška *Vademecum homileticum* – *Az egyházi szónoklat kézikönyve* című könyvét. Leška legnagyobb hozzájárulása az orosz nyelv és irodalom terjesztése szempontjából nemcsak Gribojedov művének fordítása és a falusi gyerekek alapfokú orosz-nyelv oktatása volt, de főleg az, hogy utat nyitott egy olyan tehetséges nemzedéknek, amelynek a tevékenysége már a 20. század nagyszabású fejlődése jegyében történt. Mint falusi tanító segített a lírai költészet kezdő szerzőinek – a legismertebb közülük egy nevezetes falusi tanítói család sarja, Ľudmila Riznerová-Podjavorinská (1872–1951) költő volt, akit Leška orosz nyelvre tanított az alsóbotfalui iskolában (ma Bzince pod Javorinou) és a könyvtárából odaajándékozta neki Puskin verseinek egy kötetét. Így jutott az ifjú író a későbbi fordítás göröngyös útjára is már a 19. század végén. 1898. és 1900. között néhány fordítást jelentetett meg a *Slovenské pohľady* lapban: A. Sz. Puskin, P. V. Bykov és A. N. Majkov versei álltak közel a lírai költő-természetéhez. Még dél-szláv irodalmárok (Anton Askerc – karintiai szlovén költő, B. Radicsov és Lazar Kosztics – vajdasági szerb költő) fordításával is foglalkozott a szlávok közötti

kontaktusok létesítésének érdekében, de nem kamatoztatta fordításokra a szintén jó német és magyar nyelv tudását is (leginkább a felsőszeli hosszabb tartózkodása hathatósan bizonyult nála a magyar nyelv tökéletesítésében).

Irodalom

- Kiss, K.: Az orosz nyelv az 1945 előtti Magyarországon. In: Végvári, V. (ed.) *Юбилейный сборник научных трудов, посвященный 165-летию преподавания русского языка в Венгрии*. Tudományos Közlemények (jubileumi kötet a magyarországi orosznyelv-oktatás 165. évfordulója alkalmából). – Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK, 2015, 5–12.
- Leška, J. P.: *Rozum spôsobil nehody*. In: Sokol, 6, 1867, 46–52, 84–90, 106–115, 135–141.
- Popovič, A.: *Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863–1875*. – Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.
- Škultéty, J.: *Ján Leška, prekladateľ Gribojedova*. In: Slovenské pohľady, 34, 1914, 61–63.
- Tellingner, D.: *Kultúrne otázky prekladu umeleckej literatúry*. – Košice: Typopress, 2005.
- Tellingner, D.: *Ruskí klasici v slovenských prekladoch a významné prekladateľské osobnosti*. – Košice: Typopress 2008.

Varga Éva Katalin

vekati@gmail.com

Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Igazgatóság

Magyarország, Budapest

Szláv eredetű magyar anatómiai nevek

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok legrégebbi és legintenzívebb szakasza a 9–11. századra tehető. A honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében egy nyelvjárásilag tagolt, de nagyjából egységes, felbomlófélben levő ősszláv nyelven beszélő szláv népességet talált (vö. Zoltán 2015, 2016). A honfoglalás okozta életmódváltozás felerősítette a nyelvi hatásokat. Ezzel magyarázható, hogy tőszavaink legnagyobb hányada, 9,36%-a a különböző szláv nyelvekből származik (Papp 1974). Az új egyházi és államszervezet és a gazdasági élet új tevékenységformái, mint a földművelés, állattenyésztés, valamint a mesterségek, ház, lakás, étkezés, ruházkodás fogalomkörébe sorolható szláv eredetű szavaink jelentős része (Kiss, Pusztai 2003).

A nagyobb csontok magyar nevei között is találunk több szláv eredetű szót is. Vannak közöttük tőszavak, mint például a *lapocka*, *borda*. Nagyobb részük összetett szó, amelynek előtagja valamelyik testrészünk neve. Az ilyen szóösszetételek rendszerint dokumentálhatóan birtokos szó szerkezetekből jöttek létre, mint pl. a *térdkalács* (<*térde kalácsa*) vagy *állkapca* (<*áll kapcája*) birtokos szóösszetételben, amelyekben a birtokos gyakran az ősi testrészneveink egyike, pl. *áll*, *váll*. Ritkábban az összetétel utótagja egy magyarázó elem, amely az anatómiai képlet típusára utal, például *-csont* – *kulcscsont*.

A szláv eredetű csontnevek szinte mindegyike metaforikus névadással jött létre, valamely használati tárgy és a csont alakjának hasonlósága alapján. A nominációnak ez a módja más nyelvekben is megfigyelhető. A tudományos anatómiai nomenklatúra legrégebbi, az ókorból örökölt görög és latin terminusai is a hétköznapi használati tárgyak nevéből létrejött metaforák. Mivel a metafora az egyik legelterjedtebb terminusalkotó eszköz, nem mindig tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy melyik nyelvben keletkeztek. Ha az anatómiai név tudományos terminusalkotás terméke, rendszerint a latin anatómiai név tükrözéssel alkotott tudatos másolata. A szókölcsonzásnak azt a módját nevezzük tükrözésnek, amikor „valamely már meglevő szó kap idegen minta hatására új jelentést” (Kiss 1976: 3), az eljárás eredményei a kalkok.

A 18–19. század fordulóján a magyar orvosi szaknyelv megteremtői, Rác Samuel és Bugát Pál a latin nomenklatúra minél pontosabb másolására töreked-

tek. Már a 16–17. századi szaknyelvújítás úttörői, Apáczai Csere János és Pápai Páriz Ferenc is többnyire a görög-latin mintákra támaszkodtak terminusalkotásukban. Időben visszafelé haladva egyre bizonytalanabbá válik a forrás meghatározása, különösen nehézé válik az ősi, „tudomány előtti” metaforák megkülönböztetése a tudományos latin azonos motivációjú metaforáitól. Az európai egyetemeken tanuló diákjaink ugyanis már a 13. századtól elhozták hazánkba a korszerű orvosi ismereteket (Lázár Szini 1977), így azok hatással lehetettek a 15–16. századi szójegyzékek, például a schlagli magyar szójegyzék (SchlSzej., 1405 k.) anatómiai neveire is.

Dolgozatomban a csontok nevei közül a metaforikus névadással alkotott szláv eredetű elnevezéseket veszem sorra. Azt vizsgálom, hogy a névadó metafora melyik nyelvben jött létre. Elsősorban a magyar nyelv etimológiai szótárainak (TESz., EWUng.) vonatkozó szócikkeire támaszkodom, de felhasználok az anatómiai nevek eredetével kapcsolatos saját kutatási eredményeimet is.

A **lapocka** (*scapula*) a 'lapát, ásó' jelentésű szláv *lopata* kicsinyítőképzős alakjának átvétele. A csont neve metaforikus névadás eredménye, a régiségben is jól ismerték, mivel körvonala a háton a bőr alatt élesen kirajzolódik. A 15. század eleji első adata *lap(i)chka* alakban a latin *scapula* megfelelőjeként anatómiai értelmű (SchlSzej.). Mivel a 'kis lapát' jelentés csak majdnem 100 évvel később adatolt, feltételezhető, hogy a két jelentés külön-külön átvételből származik (vö. TESz. *lapocka*). Ebből az következik, hogy a metafora nem a magyarban, hanem az átadó szláv nyelvben jött létre. Az alapszó, a *lapát* első adata is 14. század végi, ezért nem zárhatjuk ki, hogy a két szó összetartozása transzparens lehetett.

A névadást több nyelvben is a csont széles, lapos alakja motiválta, mint például a nemzetközi nomenklatúrában szereplő latin *scapula* (OLD) és a korábbi görög eredetű *ómoplaté* (*ómos* 'váll' + *platé* 'lapát', LSJ) anatómiai névnek. Az angol *shoulder-blade* és a német *Schulterblatt* a görög *ómoplaté* terminust másolják, csakúgy, mint a magyar *vál lapitzkáia* (1551. TESz. *lapocka*) vagy Bugát *lapcsont* és *hónlap* terminusa. A görög *platé* rokonságába tartozik az orosz *плечо* (ma: 'váll'), a balti-szláv **plet-* 'lapos, széles' származéka, a szláv nyelvekben 'lapocka, vagy hát felső része' jelentéssel (Черн.). A kulináris nyelvhasználatból gyakran kerültek át szavak az anatómiai szaknyelvbe, például az eredetileg 'lapos faeszköz' jelentésű késő latin *spatula* (<*spatha* <görög *spathé*), amely a *spatula porcina* 'sertéslapocka' szókapcsolatban szerepel Apiciusnál (vö. Adams 2010). A hangalak és a jelentések hasonlósága miatt keveredhetett a *spatula* a *scapula* jelentéskörével, erre vezethető vissza a francia *épaule* 'váll' (CNRTL).

A **koponya** (*cranium*) az ősszláv **kopati* 'ás' ige származéka, '(fából) vajt edény' alapjelentéssel került a magyarba (TESz. *koponya*). Első előfordulása a 'merítőedény' jelentésű *copina* (SchlSzej.) a 15. század elejéről. A 'fej csontos váza' jelentésben eredetileg a finnugor eredetű *agy* volt használatos. Ennek bizonyítéka az *agyafűrt* összetétel, amely egy ősi gyógyító eljárás, a koponyalékezés emlékét őrzi, valamint az *agyon út* / *agyon ver* 'fejbe üt' > 'halálra ver' szó-

kapcsolatból először határozószóvá, majd a 19. századra a cselekvés gyakoriságát, túlzottságát jelentő igekötővé vált *agyon-* (TESz. *agya*fűrt, *agyon*). A *koponya* mai jelentése a 16. század első harmadában az *agya koponyája* szókapcsolatból keletkezett. További jelentésfejlődésében az eredetileg 'koponya, fej' jelentésű *agy* helyébe lépett, míg annak jelentése az 'agyvelő' jelentés felé tolódott el. Bugát Pál a latin *cerebrum* magyar megfelelőjeként vezette be az *agy*, a *cerebellum* helyett pedig az *agyacs* (ma: *kisagy*) anatómiai neveket (Boncz. 7).

A koponya fogalma alatt kezdetben csak a koponyacsont felső, csészére vagy lapos tálra emlékeztető részét értették. Több kultúrában, például az indiaiban, tibetiben vagy a gótok körében ismertek voltak a kultikus céllal, az ellenség levágott fejéből készült csésze- vagy kagylóhéjszerű ivőedények, ezért a 'merítőedény' jelentés metaforikus átvitelét az alaki hasonlóságon kívül funkciója is megalapozhatta. Az orosz őskronika a 972-es év eseményei kapcsán beszámol arról, hogy az ellenség a megölt Szvjatoszlav fejedelem koponyájából kupát készített (*во лбѣ съдѣлаша чашю*) (DRS *лобѣ*).

Az 'edény, csésze, kagylóhéj, teknő' és a 'koponya (fej felső része)' közötti metaforikus átvitel több nyelvben egymástól függetlenül végbement. A latin *testa* szó 'égetett agyagedény, téglá, cserép' jelentése mellett 'tojáshéj, kagylóhéj, rák- és teknőspáncél, jégkéreg', valamint 'csontszilánk, fogdarab' jelentése is volt (OLD). Metaforikus jelentésváltozás eredményeként a 'koponya' jelentés a 4. századi költészetben, valamint a 4–5. századi orvosi nyelvben is felbukkan (André 1991). A vulgáris latin *testa* folytatása a franciában csak a 10. századtól adatolt, de a jelentés a beszélt nyelvben korábban is jelen lehetett, ezt tanúsítják a francia *tête* 'fej', *têt¹* 'cserépdarab', *têt²* 'koponya' (vö. CNRTL), valamint az olasz *testa* 'fej', *testo* 'cserépedény' és *teschio* 'koponya' szavak. Az oroszban az óorosz 'koponya' jelentésű *лѡбѣ* helyébe a 17. században lépett a *чепен* 'kemény héj; cserépdarab', 'teknő, (teknős) páncél', 'kagylóhéj', 'jégkéreg' (Фасм.). Ezzel párhuzamosan a *лоб* 'homlok' jelentést vett fel, kiszorítva a köznyelvből a korábbi 'homlok' jelentésű *чело* szót. A 18. században a *чепен* – a magyar *koponyához* hasonlóan – eleinte jelzős szerkezetekben fordult elő 'koponya' jelentésben: *чепен главы*, *чепен головної* (Романов 1997: 53), majd a kontextuális jelentés vált általánossá. Emellett megjelent a *чаша*, *чашка* 'csésze', *чаша / чашка главы / головная / главная* 'fejcsésze' metafora is, ami feltehetően a ném. *Schale* 'csésze, tál, héj' / *Hirnschale* 'agycsésze' kalkja.

A szláv eredetű ***borda*** (*costa*) 'takácsborda' jelentésben a 15. század elején került a magyarba. Az anatómiai jelentés metafora a bordacsontok és a szövésnél használt, ráába szorított vékony nádpálcikákból álló fésűszerű eszközhöz való hasonlósága alapján. Csont neveként először Méliusz Herbariumában (1578. TESz. *borda*) fordul elő. Valószínűleg az *oldalborda* összetételből vonódott el. Mivel más nyelvben nem tapasztalható hasonló átvitel, belső magyar fejleménynek tekinthetjük.

Az ***állkapocs*** (*mandibula*) nyelvújítási összetett szó az *állkapca* helyettesítésére, amely a szláv *kopyto* 'lópata' kicsinyítőképzős alakjából keletkezett. Az

állkapca a 16. század elejéről adatolható, *ala kapczaya* (TESz. *állkapca*) szószervezetből kialakult szóösszetétel. Metaforikus jelentését a magyarban az állkapocs patához való alakai hasonlósága motiválta, ami magyar innováció. Később azonban a *kapca* 'kis pata' > 'lábbeli' > 'harisnya helyett lábra tekert rongy' jelentésváltozáson ment át, elvesztette az eredeti motivációját, majd negatív konnotációja miatt az *állkapca* kiszorult a használatból. Az *állkapocs* terminust Bugát honosította meg (Boncz. 19).

A *térdkalács* (*patella*) anatómiai név *kalács* elemének 14. század végéről adatolható régi 'karika' jelentése őrzi az ősszláv *kolačъ* eredeti 'kerék alakú, kerek tárgy' jelentését (vö. TESz. *kalács*). A *terd kalach* összetételt már a SchlSjz. adatolja a *polles* (*poples*) 'térd(hajlat)' megfelelőjeként, de a *valaki térde kalácsa* szókapcsolat is előfordul a régiségben (1510. TESz. *kalács*). Kiss Lajos (1968) számba veszi az európai nyelvekben a csont elnevezéseit. Többségük két latin mintára vezethető vissza. Az egyik a mai nomenklatúrában szereplő latin *patella* 'csésze, tál, serpenyő' kalkja, például az angol *kneepan* 'serpenyő', vagy az orosz *надколенная чашечка* 'csésze'. A másik névcsoport a régebbi latin *rotula* (a *rota* 'kerék' kicsinyítőképzős alakja) anatómiai nevet másolja, mint a német *Kniescheibe* 'korong, tárcsa'. A magyar *térdkalács* – a szlovén *pogáčica* elnevezéssel együtt – látszólag kilóg a sorból (vö. TESz. *térdkalács*), ennek ellenére valószínűsíthetjük a latin *rotula* hatását. Mára az eredetileg kerek süteményfélét jelentő *kalács* 'kerék' jelentésjegye teljesen elhalványult, ezért nehezen ismerhető fel tükörjelenség.

A *kalapács* (*malleus*) onomapoetikus eredetű, a szláv **klepa-* 'zörget, kopog' származéka. Kniezsa (1955) hívja fel a figyelmet arra, hogy a *kalapács* eredeti jelentése 'kaszaélesítő kalapács' volt, és így a szénagyújtás terminológiájába tartozott. A kovács eszköze eredetileg a *verő* volt, amelyet a *kalapács* kiszorított, ezért csak ma érezzük teljesnek a *kalapács* és az *üllő* jelentésérinkezését. Anatómiai névként először 1757-ből adatolható (TESz. *kalapács*). Rác Sámuelnél és Bugátnál a *pöröly* szinonima szerepel. A hallócsontocskák magyar neve a latin minta alapján tükrözéssel jöttek létre a tudományos terminusalkotás hajnalán. Apáczai *kalapatsotska tfontotskája* terminusa körülíró szerkezetbe ágyazva tartalmazza a hallócsontocskák latin nevének a másolatát (Apatzai 1653).

Medence (*pelvis*) szavunk a szláv *medenica* / *medenъca* (<*medъ* 'rész') átvétele, melynek tulajdonképpeni jelentése 'rézből készült tárgy' (TESz. *medence*, Hadrovics 1992: 127). A magyarban első jelentése 'tálszerű edény' (1395 k., TESz.), amely már nem feltétlenül rézből készült (vö. ÚMTsz *aranymedence*, *aranymedence*). A latin nomenklatúra *pelvis* 'lapos tál' (OLD) elnevezése Vesaliustól származó metafora: a medencecsontok és a keresztcsont által közrefogott, a hasüreg alsó részén található tér mosdótálra emlékeztet. Ezt másolja a német *Becken*, francia *bassin* és az orosz *маз*, valamint a magyar *medence* is, amely anatómiai értelemben először Rác Sámuelnél fordul elő (1782. TESz.). A tárgy használatból való kiszorulása és ebből következően a szó jelentésváltozása nehezíti meg a tükörjelenség felismerését.

A **szájpadlás** (*palatum*) anatómiai név *padlás* származékszó, a szláv eredetű *pad* főnév régi *padol* igei származékának -ás főnévképzős alakja, tulajdonképpen jelentése 'deszkázás' lehetett (TESz. *padlás*). A *szájpadlás* összetétel a *szájpadló* birtokos szerkezetből alakult ki (TESz. *padlás* 1780). A *padlás* a latin *palatum* 'boltozat, égbolt, szájpadlás' (OLD) jelentésű szó kalkja. Bugátnál a vizsgált jelentésben az *íny* szerepel, amelynek első jelentése 'szájpadlás' volt (SchlSzj.), mai 'foghús' jelentésében csak 1538-tól adatolt (TESz. *íny*). A 19. század folyamán a *szájpadlás* és a *szájpadlat* elnevezéseket párhuzamosan használták, majd a *pad* és a *padlás* jelentésátfedésének köszönhetően megjelent a rövidebb **szájpad** is.

A **kulcscsont** (*clavicula*) nevének *kulcs* előtagja szláv eredetű, az összsláv **ključь* (<**kljuka* 'kampó, retesz') szóra vezethető vissza, a 14. század végéről adatolható (vö. TESz. *kulcs*). A csont neve a régi, 17–18. századi orvosi nyelvben *fiókcson*t, a 18. század közepétől pedig *perec(cson)*t volt (Magyary-Kossa 1929.; TESz. *perec*). A 18. század végén, a tudományos terminusalkotás igényével egyszerre jelennek meg a 'kulcs' jelentésjegyet hordozó alakok. A *kulcscsont* összetétel Rác Sámuelnél adatolható először *költstson*t és a testrésze utaló *váll-* előtaggal pontosított *vállkölts* alakban is (Rác 1782). Bugát tudatos terminusalkotásában a *kulcs* alakot önmagában is használja: „vállkulcs, v. kulcs, vagy vállperez” (Bugát 1828: 100). A szinonimák versengéséből végül a *kulcscsont* került az anatómiai nomenklatúrába. A *kulcscsont* mind a TESz., mind az EWUng. szerint német mintára alkotott tükörfordítás. A német *Schlüsselbein* a latin *clavicula* Vesalius által elterjesztett kalkja, a 17. századtól adatolható (DWDS). Mivel a magyar orvosok nem a 18. század végén találtak először a kulcscsont latin és német nevével, peregrinus diákjaink minden bizonnyal korábban is ismerték, valószínű, hogy az anatómiai név mai formájának a rögzülésében a latin *clavicula* és a német *Schlüsselbein* együttes hatása érvényesült. Maga a latin *clavicula* is tükrözéssel keletkezett a görög *kleis* 'kulcs' mintájára, amely már Homérosznál szerepel 'kulcscsont' jelentésben (LSJ). Az elnevezés motivációja a csont egyszerű zárszerkezetre, reteszre emlékeztető elnyújtott S alakja lehetett.

A **mellkas** (*thorax*) a testrésze utaló magyarázó *mell* és a több szláv nyelvben meglevő *koš* 'kosár, halfogó varsa' jelentésű szó átvételéből alakult összetétel, első előfordulása a 14. század elejéről adatolt 'varszerű halászeszköz' jelentésben (TESz. *kas*). A *mellkas* összetétel először Bugátnál fordul elő a latin *thorax* megfelelőjeként (Boncz. 35). Etimológiai szótáraink szerint egybehangzóan a német *Brustkorb* mintájára keletkezett tükörfordítással (TESz. *kas*, EWUng. *mellkas*), véleményem szerint azonban a *kulcscsont* esetében megfigyelt kettős mintával kell számolnunk. A német *Brustkorb* a 19. században keletkezett (DWDS), valószínűleg a latin *cavea thoracis* (<*cavea* 'kalitka, (méh)kas') kalkja, miként az orosz *грудная клетка* (*клетка* 'ketrec, kalitka'), francia *cage thoracique* (*cage* 'ketrec, kalitka'), angol *thoracic cage*. Ebbe a sorba illeszkedik a magyar *mellkas* is.

A **keresztcsont** (os *sacrum*) nevében a szláv eredetű *kereszt* a 11. század elejéről adatolt (TESz. *kereszt*¹). A csont névadásának az alapja a magyaron kívül a németben és több szláv nyelvben is a 'kereszt' jelentéssjegy. Sanszkij szerint az elnevezés a csont kereszt alakjára utaló metafora, mely az oroszban keletkezett (Шанск. *крестеу*). A TESz. is alaki hasonlóság alapján magyarázza a jelentést, az EWUng. pedig a tudományos latin *os sacrum* 'szent csont' jelentéséhez kapcsolja, ami a görög *hieron osteon* tükörfordítása. A görög *hieros* melléknév eredeti jelentése azonban nem 'szent', hanem 'erős, nagy, kiemelkedő' volt, amit a latin *os latum* 'széles csont' korábbi névváltozat is őriz.

A névadó 'kereszt' jelentésmozzanat areális elterjedtsége tükörjelenségre utal, amely esetleg a németből indulhatott ki. A német *Kreuz* Adelung 18. századi szótárában két külön szócikkben szerepel, a *Kreuz*¹ 'kiemelkedés; hát alsó része; állat fara' és a *Kreuz*² 'kereszt' jelentésben (Adelung *Kreuz*¹). Adelung álláspontját osztja Hyrtl is, a *Kreu(t)z* anatómiai jelentése a 'kiemelkedés, állat fara' jelentésből vezethető le és semmi köze sincs a keresztény jelképhez (Hyrtl 1880: 458). A német nyelv Adelung utáni szótárai nem tudnak a két *Kreuz* esetleges eltérő eredetről. A Grimm-szótárban már csak egyetlen *Kreuz* szócikk van, amelynek a 8. jelentése, a 'kereszt alakú dolog' főjelentés alá van besorolva a 'hátgerinc alsó része' jelentés (Grimm). A két *Kreuz* egybeolvadását elősegíthette a csont latin neve, az *os sacrum*, ami könnyen asszociációs kapcsolatba kerülhetett a kereszttel mint a keresztény ember számára a „szent”-tel összetartozó fogalommal (Sugar 1987). A fentiek alapján a német *Kreuz* lehetett a tükrözött minta, azonban az érintett nyelvek etimológiai szótárai nem feltételeznek német kontaktushatást, a szakirodalomban sem találtam erre utalást. A magyarázatnak időbeli nehézségei is vannak. A németben a *Kreuz* 'keresztcsont(i tájék)' jelentése a 17. században jelent meg (DWDS), anatómiai szövegekben azonban még a 18. században is az *os sacrum* kalkja, a *heilige Bein* 'szent csont' volt használatban. Ezzel szemben a magyar *keresztcsont* először 1578-ben (TESz. *kereszt*¹), Méliusz Herbáriumában bukkan fel, amelynek sem német, sem latin forrásszövegeiben nem fordul elő a keresztcsont 'kereszt' jelentéselemez tartalmazó megfelelője.

A felsoroltakon kívül szláv eredetű elemet tartalmaz a következő csontok anatómiai neve is: *járomcsont* (os *zygomaticum*), *rostacsont* (os *ethmoidale*), *sziklacsont* (rég. os *petrosum*), *lencsecsonatok* (ossa *sesamoidea*). Ezek az elnevezések azonban nem metaforák, hanem explicit hasonlatokból jöttek létre. Végezetül, a *szeméremcsont* magyar neve is szláv eredetű (vö. Zoltán 1996), azonban a *keresztcsont*hoz hasonlóan nem metafora, hanem a testtájáról kapta a nevét. A kisebb anatómiai képletek nevében szereplő metaforák között is találunk szláv eredetű szavakat, de ezek bemutatása meghaladja jelen dolgozat kereteit.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy az elemzett 11 anatómiai név többsége bizonyítottan olyan tükörjelenséget mutat, amelyben egy a magyarban már meglevő szláv jövevényszó kap az idegen, jellemzően a tudományos latin minta alapján új jelentést. Kivételt jelent a *lapocka*, amely anatómiai névként került

a magyarba, két esetben pedig, az *állkapca* és a *borda* megnevezésében nem találtam más nyelvben szemantikai párhuzamot.

Irodalom

- Adams, J. N. *Anatomical terms transferred from animals to humans in Latin*. Indogermanische Forschungen 87. 90–109. 1982.
- Adelung, J. Chr. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. 1811. <http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/online/angebot>
- André, J. *Le vocabulaire latin de l'anatomie*. – Paris: Les Belles Lettres. 1991.
- Apatzai Tsere J. *Magyar Encyclopaedia*. – Ultrajecti: Ex Officina Joannis à Waesberge. 1653.
- Boncz.= Bugát P. *Boncztudománybeli mű- meg azon ritkább szavaknak deák-magyar szótára, melyek ezen munkában előfordúlnak*. – Pest: Trattner. 1828.
- Bugát P. *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonalai*. Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által. – Pest: Trattner. 1828.
- CNRTL = Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales
<http://www.cnrtl.fr/etymologie/>
- DRS = *Словарь русского языка XI-XVII вв.* I–. – М.: Издательство Наука. 1975–.
- DWDS = Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. <http://www.dwds.de/>
- EWUng. = Benkő L. szerk. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1992–1998.
- Grimm = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>
- Hadrovics L. *Magyar történeti jelentéstan*. – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1992.
- Hyrtl = Hyrtl, J. *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart*. – Wien: Wilhelm Braumüller. 1880.
- Kiss J., Pusztai F. *Magyar nyelvtörténet*. – Bp.: Osiris Kiadó. 2003.
- Kiss L. *Térdkalács*. Magyar Nyelv 64. 453–455. 1968.
- Kiss L. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 92. – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1976.
- Knieszsa I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II. (I. 1-2)*. – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1955.
- Lázár Szini K. *A magyar orvosi műszókincs fejlődésének kezdetei*. Orvostörténeti Közlemények 82. 13–26. 1977.
- LSJ = Liddell, H. G., Scott, R. *A Greek-English Lexicon*. – Oxford: Clarendon Press. 1940.
- Magyary-Kossa Gy. *Magyar orvosi emlékek*. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. – Bp.: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. 1929.
- OLD = Glare, P. G. W. ed. *Oxford Latin Dictionary*. – Oxford: Clarendon Press. 1968.
- Papp F. *A lexémák szófaja, alaktani szerkezete és eredete*. Magyar Nyelv 70. 55–68. 1974.

- Rácz S. *A borbélyáságnak eleji, melyeket németül, 's deákul ki-adott Plenck József.* – Pest és Buda: Weingand és Köpf. 1782.
- SchlSzej. = Szamota I. *A schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből. A szójegyzék fényképével.* – Bp.: Magyar Tudományos Akadémia. 1894.
- Sugar, O. *How the Sacrum Got Its Name.* The Journal of the American Medical Association 257. 15. 2061–2063. 1987.
- TESz. = Benkő L. szerk. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1967–1976.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy É., Hosszú F. szerk. *Új magyar tájszótár. 1–5.* – Bp.: Akadémiai Kiadó. 1979–2010.
- Zoltán A. *Szemérem.* Magyar Nyelv 92. 473–475. 1996.
- Zoltán A. *Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században.* Helynévtörténeti Tanulmányok 11. 35–44. 2015.
- Zoltán A. *A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában.* É. Kiss K., Hegedűs A., Pintér L. szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3. 33–45. – Budapest, Piliscsaba, Szent István Társulat, 2016.
- Романов, Н. А. *Русская анатомическая терминология XVIII века. Книга 1. Остеология.* – Смоленск: САУ. 1997.
- Фасм. = Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – М.: 1986–1987.
- Черн. = Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка.* – М.: Изд. Русский язык. 1999.
- Шанск. = Шанский, Н.М. (ред.) *Этимологический словарь русского языка. I/1–.* – М.: Изд. Московского Университета. 1963–.

Robert Wołosz

wolosz.robert@pte.hu

Pécsi Tudományegyetem, Szláv Filológia Tanszék

Magyar szavak a lengyel nyelvben 2.0. Magyar jövevényszavak a *Słownik warszawskim*ban.

E dolgozat címe arra a számítástechnikában ismert eljárásra utal, amelyben egy-egy terméket nem tekintenek befejezettnek a megjelenése után, hanem tovább javítgatják, bővítik az adott applikáció lehetőségeit, illetve megkísérlik megszüntetni a felmerülő hibákat. Ilyesfajta eljárás igen ritka a bölcsészeti publikációk terén, de ha mégis előfordul, akkor elvárható, hogy burkolt formában történjen. Természetesen érthető: komolytalan lenne ugyanazt a publikációt kisebb változtatásokkal újra és újra leköszölni, különösen azért, mert a publikációk száma fontos tényező a tudományos munkásság megítélésében.

Tehát értem, hogy miért nincsenek számozott verziói a publikációknak – mégis, időnként úgy érzem, kár, hogy ilyen lehetőség nem áll rendelkezésünkre.

A fentieket azért tartottam fontosnak leírni, mert jelen publikáció címe (de az alcím nem) szó szerint megegyezik az 1985-ben általam írt szakdolgozat címével, illetve az 1989-ben a *Studia Slavica*ban – gyakorlatilag a szakdolgozatával azonos – megjelent szöveg címével is.¹ Úgy gondolom, az eredeti szöveg megírása óta eltelt több mint harminc év során felhalmozódott idevágó anyagmennyiség most lehetővé teszi, hogy visszatérjek ehhez a valamikor számomra oly fontos témához.

Ezt annál is bátrabban teszem, mert azóta megírásra kerültek és részben publikációs formában is napvilágot láttak fontos monográfiák², amelyek – ha nem is

¹ Wyrazy węgierskie w języku polskim. // *Studia Slavica*, 35/3–4, 1989, 215–317. p.; 37, 1991–92, 3–27. p.

² A legfontosabbak: Németh, Michał: *Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*. Kraków, 2008, Księgarnia Akademicka, 140 p.; Török Katalin: *Polsko-węgierskie, węgiersko-polskie kontakty językowe – historia i współczesność*. E doktori értekezés nem került kiadásra, részletei két publikációban ismerhetők meg. A disszertáció tézisei megjelentek itt: Porayski-Pomsta, Józef; Stępień Marzena (red.): *Studia Pragmalingwistyczne*, 2009/1, 167–181. p. Egy részletet a szerző itt publikált: *Poradnik Językowy*, 2006/2, 18–39. p. – Słownictwo pochodzenia węgierskiego we współczesnej polszczyźnie

gyökeresen változtatják meg a korábbi kutatók által megfogalmazott megállapításokat – lehetővé teszik azok finomítását és bővítését.

A témát érintő monográfiákon kívül nagy jelentőséggel bírnak azok az új publikációk, amelyek ugyan nem kimondottan a magyar jövevényszavakkal foglalkoznak a lengyel nyelvben, de lehetővé teszik a látóköreink bővítését. Itt mindenképp meg kell említeni az új lengyel nyelvjárási³ és etimológiai⁴ szótárakat. Persze a kisebb, egy-egy szót érintő publikációknak is hatásuk van az össz-képre.

Az említett tényezőkön kívül fontosnak tartom megjegyezni, hogy az utóbbi harminc évben nagyon átalakult a világ, és a létrejött új számítástechnikai eszközök segítségével egy bölcész jobb betekintést nyerhet a kutatási anyagokba. A számítógépek elterjedése, az internet térhódítása, a bővülő elektronikus források, szöveggyűjtemények, korpuszok és a korábban kiadott, de újonnan digitalizált művek új lehetőségekkel kecsegtetnek – és egyben új problémák elé állítják a kutatókat.

E változásokat talán semmi nem jellemzi jobban, mint egy részlet Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című 1955-ös monográfiájából. A bevezetésben a jeles tudós elpanaszolja, milyen nehézségekbe ütközött az anyaggyűjtés során.

„Végül szeretném megemlíteni, hogy ilyen természetű munkát, mint a jelenlegi, magánkönyvtár nélkül megírni ma lehetetlenség. Nincs ma egy könyvtár, még a saját vezetésem alatt álló Szláv Intézet könyvtára sem, amely két évig tudna mindennap használt szótárakat és egyéb forrásmunkákat nélkülözni. Sajnos, ma azonban a nagy könyvtárak minden lehetőt elkövetnek, hogy a kutatónak a könyvtár használatát megnehezítsék. Így pl. az Országos Széchényi Könyvtár szabályzata szerint egy személynél egyszerre két könyvnél több nem lehet, az is

címmel. Érdemes megjegyezni, hogy gondosan összegyűjtött és igen hasznos bibliográfiát állított össze Anna Grzeszak: *A magyar nyelvről Lengyelországban: a lengyelországi magyar nyelvészeti irodalom bibliográfiája*. In: *Hungarológiai Évkönyv*, 2016, XVII. évf., 1. sz. 8–27. p.

³ Elsősorban a *Słownik gwar polskich* folyamatosan megjelenő köteteire gondolok (ezeket a Lengyel Tudományos Akadémia Lengyel Nyelvtudományi Intézetének Lengyel Dialektológiai Műhelye bocsátja ki Krakkóban). 2016-ban jelent meg a IX. kötet 3. füzet (Grzebło – Hadenajstwo). Fontosak továbbá a különféle feldolgozások (szótárak, szöveggyűjtemények), amelyek Lengyelország déli nyelvjárásait dolgozzák fel. Különösen jelentős a Józef Kaś által 2003-ban Krakkóban megjelentetett *Słownik gwary orawskiej* (Az Árva-vidéki lengyel nyelvjárás szótára).

⁴ Az etimológiai szótárak közül a következőket kell megemlíteni: Bańkowski, Andrzej: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. 1–2. köt. (A–P). Warszawa, 2000, Wydawnictwo Naukowe PWN.; Wiesław Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 2005, Wydawnictwo Literackie.; Długosz-Kurczabowa, Krystyna: *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa, 2008, Wydawnictwo Naukowe PWN.

csak egy hónapig, de legfeljebb két évig. De mit segít rajtam (és más hasonló munkán dolgozón) két könyv egy hónapig, mikor nekem (ti. a saját könyveimen és az egyetemi intézetek könyvein kívül a közkönyvtárakból) legalább 50 könyv és legalább két évre szükséges! Tökéletesen megértem ugyan a közkönyvtárak szempontjait, hogy védik az anyagukat, azonban ennek a védelemnek nem volna szabad a tudományos kutatást akadályoznia. Az Akadémiai Könyvtárban a kölcsönzés kérdésében nem ilyen merevek ugyan (magam is nagy hálával köszönöm előzőkeny szolgálatukat), de nagyobb könyvanyagot ők sem szívesen adnak kölcsön, szótárt pedig egyáltalán nem.”⁵

Ma szerencsére ilyen problémákkal nem kell megküzdünk, és amennyiben egy adott országban – itt nemcsak a hivatalos, államilag támogatott projektekre gondolok, hanem a sokszor önerőből, passzióból indított kezdeményezésekre is – vállalták a digitalizálási munkákat, akkor úgy ülhetünk le a számítógép képernyője elé, hogy akár a nagy könyvtárak anyagánál is bővebb források állnak rendelkezésünkre⁶, sőt, a forrásokban való keresési eljárások is sokkal hatékonyabbak, mint a harminc évvel korábbiak.

A kutatási lehetőségek megváltozásának szemléltetésére szeretnék néhány megjegyzést tenni arról, hogyan gyűjtöttem információkat a szakdolgozatom írásakor. Természetesen a kiindulópontot azok a korábban elkészült tanulmányok jelentették, amelyek a lengyel nyelv magyar jövevényszavaival foglalkoztak. Ezek a munkák olyan bibliográfiai anyagot tartalmaztak, melyek feltárták saját forrásaikat, így viszonylag gyorsan összegyűlt a számomra érdekes anyag. Világossá vált, hogy a magyar jövevényszavaknak nagyjából két csoportja különböztethető meg: azok a szavak, amelyek már évszázadokkal korábban megjelentek a lengyel nyelvben (ezek egy része a 20. század második felében is az irodalmi nyelvben használt, illetve érthető volt), valamint azok a szavak, amelyeket csak a nyelvjárásokban ismertek. E tájszavak nagyobb része valószínűleg nem közvetlenül a magyarból, hanem más nyelvek közvetítésével jutott be a lengyelbe.⁷ Ezeknek a – főleg a déli lengyel nyelvjárásokban ismert – szavaknak egy része országos karriert is befutott, és bekerült a lengyel irodalmi nyelvbe is. A két nagy csoport tudatosítása késztetett arra, hogy az anyagot egyrészt történeti munkákban keressem (itt főleg Aleksander Brückner műveire gondolok),

⁵ Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. 1. köt. 2. kiad. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó, 22. p.

⁶ A leggazdagabb lengyel anyaggal a Federacja Bibliotek Cyfrowych (fbc.pionier.net.pl) rendelkezik, amely összehangolja több mint 130 lengyel digitális könyvtár munkáját, és biztosítja a hozzáférést a gyűjteményeikhez. Fontos megemlíteni a lengyel digitális nemzeti könyvtárat is: Nowa Cyfrowa Biblioteka Narodowa POLONA (<http://polona.pl>).

⁷ Itt elsősorban a szlovák nyelvre gondolok, amely jelentős szerepet játszott a magyar szavak lengyelbe való közvetítésében. Nem kizárt, hogy az ukrán nyelv szerepe is nagyobb volt, mint azt eddig feltételezték.

illetve a nyelvtörténeti és a nyelvjárási szótárakat vizsgáljam át alaposan. Mivel a szakdolgozat célja nem csupán az anyag összegyűjtése volt, hanem arra a kérdésre is választ próbáltam találni, hogy hozzávetőlegesen hány magyar jövevényszó van a mai lengyel nyelvben, így átnéztem a legfontosabb értelmező szótárakat is. Ennek a munkának az 1980-as években egyetlen módja a szótárak átlapozása volt. Igyekeztem az etimológiára vonatkozó összes megjegyzést elolvasni, a magyar etimológiákat pedig kiszűrni és feljegyezni. Végül a következő szótárakat kutattam át alaposan: Linde, Doroszewski és Szymczak értelmező szótárait, a *Słownik wileński*t, valamint Karłowicz nyelvjárási szótárát.⁸ Ezek közül csak az egyik (Szymczaké) volt meg nekem otthon, a többit – mivel a lengyel könyvtárakban sincs lehetőség szótárkölcsonzésre – helyben, a könyvtárban kellett átnéznem.⁹

Aki ismeri a lengyel szótárakat, annak biztosan feltűnik, hogy a vizsgált szótárak közül hiányzik a legnagyobb – legalább is a címszavak mennyiségét illetően a leggazdagabb – a nyolc kötetes lengyel értelmező szótár, a *Słownik warszawski*¹⁰ (a továbbiakban: *Słownik*). Ennek az oka nyilván nem az, hogy egy krakkói egyetemista valamiféle ellenérzéssel állt volna hozzá egy Varsóban szerkesztett szótárhoz, bár kétségtelenül: a két várost – kezdve a fociidrukkerek szintjétől egészen a tudományos központokig – sokszor hideg (sőt, esetenként ellenséges) viszony jellemezte. Az igazi ok abban rejlett, hogy a *Słownik*ra úgy tekintettek (nemcsak Krakkóban), mint egy rendszerszintű minőségi visszalépésre a már korábban megjelent szótárakhoz képest. A *Słownik* keletkezésekor a lengyeleknek már egy évszázada rendelkezésükre állt egy olyan szótár (a Linde-féle), amelynek szócikkeiben az idézett szövegrészeket ellátták a forrás pontos, oldalszámot is közlő megjelölésével. Az ilyen dokumentálás nagyon fontos – egyrészt lehetővé teszi egy-egy szó dátumhoz való kötését (legalább is olyan időponthoz, amely esetében biztosak lehetünk abban, hogy ekkorra a szó már bekerült az írásbeliségbe), másrészt ellenőrizhető volt az adatok helyessége. A *Słownik* nem biztosított ilyen precíz meghatározásokat. Ha meg is jelölte a szerzőt, akinél egy adott szó megtalálható, az nem tartalmazta sem a mű címét, sem az oldalszámát, és ezzel gyakorlatilag – legalább is akkoriban – adatként ellenőrizhetetlenné, tudományosan pedig szinte felhasználhatatlanná vált. Más gyengeségeit is kiemelték az elemzők, és mindez arra vezetett, hogy ezt a szótá-

⁸ A fent említett szótárak mindegyike jól ismert a polonisták körében, emiatt felesleges a rájuk vonatkozó részletes bibliográfiai adatokat itt közölni. Egyébként ezek megtalálhatók a tanulmány elején említett munkámban (Wołosz, 1989).

⁹ E szótárak teljes terjedelme megközelíti a 30.000 oldalt.

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, 1–8. köt., Warszawa, 1900–1927.

rat a szakdolgozatom írásakor nem vizsgáltam meg, legfeljebb egy-egy máshonnan ismert szót ellenőriztem benne.

Jelen dolgozat ötlete akkor merült fel bennem, amikor részt vettem egy, a 19. századi lengyel nyelv morfológiáját kutató projektben (*A 19. századi lengyel nyelv ragozásának automatikus elemzése*).¹¹ A munka során szükségessé vált a *Słownik* igen gazdag, de kutatási szempontból elhanyagolt és kiaknázatlan szóanyagának kinyerése. Ennek első lépése volt a címszavak összegyűjtése.¹² A munka során feltűnt, hogy milyen gazdag magyar anyagot halmoztak fel a szerkesztők, különösen az első kötetekben. Gyakran bukkantak fel olyan szavak, amelyek magyar gyökerekkel voltak „gyanúsíthatók”, és ezekre a gyökökre a szótár írói az etimológiai megjegyzésekben is utaltak. Arra gondoltam, kár lenne ezeket az információkat fel nem jegyezni, és ettől kezdve a készülő címszólistán a magyar-gyanús szavak külön jelzést kaptak – mindez természetesen nem került be a kiadás előtt álló végleges névmutató szövegébe.

Amikor úgy döntöttem, hogy az így összegyűlt magyar vonatkozású anyagot publikálom, ellenőrzés céljából még speciális tesztek is végeztem. Mielőtt közlöm az összegyűjtött listát, leírom, hogyan zajlottak ezek a vizsgálatok.

A *Słownik* anyagában a szócikkek néhol etimológiai megjegyzéssel fejeződnek be.¹³ Ezek a megjegyzések semmiképp nem nevezhetők kimerítőnek, de arra jók, hogy a számunkra érdekes szavakat kihalásszuk a közel háromszáz ezres szócikk tömegből. Az etimológiai megjegyzés mindig a szócikk utolsó eleme és az információ kúpos zárójelei között került leírásra. A magyar etimológiára mindig *Węg.* rövidítés utal. Míg a szócikk vége és a kúpos zárójel jó támpont a számítógépes programok számára, sajnos a *Węg.* rövidítés nem az. Egyrészt megjelenik egy másik funkcióban is, ahol azt jelzi, hogy a tárgyalt szó felbukkant Kajetan Węgierski, ismert 18. századi író műveiben¹⁴, másrészt az *ę* betű mint karakter sem szerencsés, mert az OCR¹⁵ rendszerek időnként nem tudnak vele megbirkózni, és másképp adják vissza, amikor egy szkennelt anyagot szöveggé alakítanak. Az is előfordult, hogy egy-egy szócikk nem tartalmazott eti-

¹¹ Automatyczna analiza fleksyjna polszczyzny XIX wieku (<http://www.f19.uw.edu.pl>).

¹² Kiadásra vár az általam előkészített *Indeks a tergo do Słownika warszawskiego*.

¹³ A *Słownik*ban az etimológiai információk a **Szlifować** szócikkkel véget érnek (6. kötet, 635. p.). E szócikk feldolgozása után a szótár szerkesztői az I. világháborús események miatt elvesztették a kapcsolatot a Krakkóban élő Jan Rozwadowskival, aki az etimológiai információk megadásáért felelt. A háború végén kiadott kötetekben már nem került sor ilyen jellegű adatok közlésére.

¹⁴ Természetesen a *węgierski* szó is sokszor megjelent a szótárban, pl.: *Ludwik węgierski* (Nagy Lajos király), vagy más, egyszerűen csak a Magyarországra, a magyarságra utaló kontextusokban.

¹⁵ OCR – optical character recognition, optikai karakterfelismerés.

mológiára vonatkozó megjegyzést, a szócikkben található információk mégis gyanút ébresztettek bennem, hogy a szónak köze lehet a magyar nyelvhez. Ld. pl.:

Banderja, i, lm. **e 1. × sztandar**, *chorągiew*: Cechy stojące pod swemi banderjami. Sienk. Z węgierską banderją w ręku. Sienk. **2. oddział jazdy**, *utrzymywany i dowodzony dawniej przez magnata węgierskiego*. **3. orszak konny**, *świta konna*.

Rendszeresen tapasztalható volt, hogy egy nagyobb szócsalád esetén csak az egyik elemnél jelent meg etimológiára utaló megjegyzés, a többinél nem.¹⁶

[**Busznie**] przys. od **Buszny**. <Węg. büszke = pyszny>

[**Buszny**] *dumny, pyszny*.¹⁷

A keresési eljárás leírása

A munka során a *Słownik* két beszkenelt változatával rendelkeztem¹⁸, és az e szkennelésekből kinyert nyers szöveges (plain text) változattal. Mivel a címszavak begépelése közben feljegyeztem a magyar etimológiájú szavakat, először azt vizsgáltam meg, hogy a Węg. rövidítés hogyan jelenik meg a szöveges fájlokban. Kiderült, hogy a helyes változaton kívül – Węg. – még tíz másik változatban is realizálódik. Ezek a következők: Vęg.; W"eg.; W\$g.; W<^g.; W^g.; Wcg.; Weg.; Wo,g.; Wqg.; Wqg. Amikor ez a lista összeállt, minden egyes elemét megvizsgáltam a *Słownik* teljes anyagában, és minden szót, ahol az adott rövidítés a számmunkra érdekes, magyar etimológiával rendelkező résszel szerepelt, feljegyeztem. Ezt a listát bővítettem azokkal a szavakkal, amelyeknek közülük lehet a magyar nyelvhez.

Engedjék meg, hogy egy irodalmi utalást tegyek. Czesław Miłosz *Piesek przydrożny*¹⁹ című, rövid írásokból álló könyvének közel felét olyan írások töltik ki, amelyeknek az író a következő címet adta: *Tematy do odstąpienia*, vagyis: *Témák elvitelre*. Ezek egy-két oldalon leírt regényvázlatok, amelyeket az író már

¹⁶ Érthető, hiszen általában az alapszó kerül be egy másik nyelvbe, ahol bekövetkezhetnek további képzések, sőt, létre jöhetnek akár nagy szóképzési családok is. Pl. a magyar *sereg* szóból a lengyelben kb. húsz derivátum keletkezett.

¹⁷ Ebben az esetben valószínűleg jobb lett volna az etimológiai megjegyzést a melléknévnél, és nem a határozószónál közölni.

¹⁸ Az egyik szkenn (a DjVu formátumú) a Varsói Egyetem Könyvtárának internetes elektronikus könyvtárában található meg: <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>, a másikat pedig 2011-ben digitalizálta az Internet Archive a Torontói Egyetem anyagi támogatásával (az elérhető verziók formátumai: DjVu, EPUB, Mobipocket, PDF és plain text). A DjVu fájlok elérhetők itt: az 1. kötet – <https://archive.org/details/sownikzykapolsk01karo> (stb.).

¹⁹ Miłosz, Czesław: *Piesek przydrożny*. Kraków, 1998. Wydawnictwo Znak.

nem tudott, vagy nem akart megírni. Az egyik fejezetben megmagyarázta, miért adja át ezeket bárkinek szívesen. A párhuzamot nem megbotránkoztatás céljából közlöm, csupán arra gondoltam, hogy az általam rendelkezésre bocsátott lista néhány eleme még nem került feldolgozásra a magyar jövevényszavakról szóló publikációkban, és örömömre szolgálna, ha valaki a későbbiekben hasznát venné a magyar–lengyel nyelvi kapcsolatok vizsgálata során.

A lista szerkezete

A lista közzétételénél a következő szerkesztési elveket alkalmaztam: **fettelés**-sel emeltem ki azokat a szavakat, amelyeknél a *Słownik* közli (vagy feltételezi) a magyar eredetet. Ha ezek közül valamelyik szó valószínűsíthetően nem bukkant még fel magyar jövevényként a nyelvészeti irodalomban, azt fetteléssel és **kurzíválással** jelölöm. A címszavak közlésekor átvettem a *Słownik* által használt jelöléseket, ezeket csupán a # jellel bővítettem. Ennek használatával azt jelzem, hogy kétséges az adott szót etimológiai összefüggésbe hozni a magyar nyelvvel – de talán nem teljesen elképzelhetetlen. A *Słownikkal* összhangban a címszavakat kezdő nagy betűkkel jegyzem le.

A fonetikai változatokat csak akkor közlöm, ha nem jelennek meg a listán szereplő címszavak szócikkeiben. Pl. fölöslegesnek tartottam felvenni a listára a [Ciaka] és a [Czaka] alakokat, mert ezeket említik a listán szereplő **Czako** *Słownik*-beli szócikkében. Felvettem viszont a **Szako** alakot, amely szintén a **Czako** egyik fonetikai változata, de nem került be annak szócikkébe.

Fontosnak tartottam megjelentetni a listán a derivált alakokat, mert ezek jól mutatják a magyar szó beágyazódását a lengyel nyelvbe.

A felhasznált jelek:

- I, II – homonímia jelölése;
- † – régi szó;
- × – ritkán használt szó;
- [] – tájszó;
- ? – bizonytalan jelentésű szó.

Szólista

† <i>Achańcza</i>	Antaleczek	<i>Argosy</i>	[Baciárz]
# [Ajtuś]	Antalek	<i>Atyla</i>	[Baćkor]
† <i>Alsikiecza</i>	Antańkowy	[Báca]	[Baga]
Antań	Antańowicz	[Baciarka]	# [Baganciárz]

# [Bagańcze]	† <i>Capa</i>	Czetowódz	[Gazdzina]
# [Bagańć]	[<i>Cełnecka</i>]	† Czołdar	[Gaźdiczek]
[Bajusy]	[<i>Cemir</i>]	Czucha	[Gaździć]
# [Bakiesisty]	† Cetać się	[Czuchaina]	[Gaździna]
[Bakieszka]	† <i>Cetanie</i>	[Czucheczka]	[Gaździnka]
# Bakun	[<i>Chutor</i>]	[<i>Czutra</i>]	[<i>Gelewaty</i>]
# [Bakuniarski]	Chutorniczy	Czykosz	Giermek
# [Bakuniarz]	Chutornik	<i>Debreczynka</i>	† Giermka
# Bakunowy	[<i>Ciarcha</i>]	Deresz	Giermkostwo
[Balmosz]	[<i>Ciemier</i>]	× Dereszak	Giermkować
# Bałwan	[<i>Ciemierwa</i>]	Dereszek	Giermkowanie
# Banderja	Ciżemka	× Dereszkwaty	Giermkowy
II † Bania	† Ciżemkarz	Dereszowaczna	[Gombica]
[Bano]	Ciżma	Dereszowaty	[Gulasa]
Bantować	× Ciżmarz	[Dereśka]	Gulasz
Bantowanie	Cyga	Dobosz	Hajducki
[Bańczyć]	I † Czakać	Doboszyk	Hajductwo
[Bardjówka]	Czakanik	[Do skretesu]	Hajduczek
Basam	Czakanowy	× Ejnalik	Hajduczenie
# [Basiák]	† <i>Czaknąć</i>	× Ejnał	Hajduczka
Bekiesza	† Czaknięcie	× Ejnałek	Hajduczy
Bekieszowy	Czako	× Ejnałopis	Hajduczyć
[Berbenica]	Czardasz	× Ejnałospiew	Hajduczysko
[<i>Beskuryja</i>]	Czata	× Elear	Hajduk
# [Bibik]	× Czatnik	[<i>Erezie!</i>]	Hajdukować
I Bierka	× Czatny	I [Fajt]	Hajdukowanie
Birka	† Czatostwo	[Fałat]	I [Hajta]
Boczkorosz	Czatować	[Fałatek]	[Hajtować]
[Bojtar]	Czatowanie	† Fedweresz	Hajtowanie
[Bosorka]	Czatownia	† Ferenc	[<i>Halicki</i>]
[Bugar]	Czatowniczy	† Forga	† <i>Halmem</i>
[<i>Buldyszon</i>]	Czatownik	† Forgocza	[<i>Hałdamas</i>]
[Bunda]	× Czatowny	† <i>Fotarłę</i>	# Harc
[Buńkoś]	† Czatowstwo	[Gazda]	# Harcerz
[<i>Busznie</i>]	Czatowy	[Gazdostwo]	# Harcować
[Buszny]	Czekan	[Gazdoszek]	# [Harcować się]
[<i>Buzgar</i>]	Czekanik	[Gazdować]	[Hasen]
Buzować (się)	Czekanista	[Gazdowanie]	Haser
Buzowanie (się)	[<i>Czeremere</i>]	[Gazdowski]	[Hasnować]
[Byciár]	Czeta	[Gazdyni]	[Hasnowanie]
II <i>Cap</i>	# † Czetnik	[Gazdynia]	[Hátar]

Hejnalenie	[Kapeć]	Kontusisko	Madziaryzować
Hejnalić	[Kapeć]	Kontusz	Madziaryzowanie
Hejnalik	# I Kapka	Kontuszowiec	Madziaryzacja
Hejnał	Kapnit	Kontuszowy	? † Magier
† Hewdziec	I † Karwasz	Kontuszówka	[Magierczaki]
Honwedy	II † Karwasz	[Kopaczyna]	Magierka
Husar	† Katan	Koperczak	# × Magierówka
× Husarczyzna	[Katana]	[Korchel]	× Magierszczyzna
Husarja	[Katanećzka]	× Kormnik	I Marjasz
× Husarka	[Katanka]	I † Kotczy	† Martahuz
Husarski	† Katański	# † Kotszys	# [Martauzić]
× Husarstwo	† Kieca	[Kotery]	# [Martaużenie]
Husarz	[Kiedweśny]	[Kotiuha]	Maślacz
Husarzenie	[Kielczyk]	Kozub	Mecha
Husarzyć	[Kieltować]	# × Krempuls	[Megać]
I Huzar	[Kieltowanie]	Kretes	[Meganie]
Huzarka	Kiep	# [Ktanka]	[Miegieś]
Huzarski	Kiepek	Kuczma	[Mirtuk]
I [Hyr]	× Kieresze	[Kuczmiasty]	Mitręga
[Imberczyk]	Kiereszować	[Kuldon]	# Mitrzyć (się)
Jarczoz	Kiereszowanie	[Kuldonłyk]	† Nadragi
[Jerdyk]	[Kisasani]	I Kułak	Nagjagit
[Jerdykać]	[Kocelak]	Kurman	Ogar
[Jerdykanie]	[Koch]	[Kuruce]	Ogarzę
# [Jere!]	# Kocisz	# Lipień	Ogarzy
[Johasiczek]	I Kocz	[Łaba]	Ogarzyca
[Juhas]	Kocz-kareta	Łabaniec	× Paiz
Juhasbojtar	Koczobryk	[Łabas]	[Pajta]
[Juhassek]	Koczko-kareta	[Łęgiń]	[Pajtaska]
[Juhasiczek]	† Koczpergał	† Logosz	[Pajtasz]
[Juhasić]	# [Koczy]	† Logoszowy	[Pajtaszenie]
[Juhasienie]	I Koczyk	Madjarszczyzna	[Pajtaszyć]
[Juhaski]	[Kogodze]	Madjaryzacja	# [Pajtuś]
[Juhasować]	# [Koldoczenie]	[Madra]	[Pałantasz]
[Juhasowanie]	# [Koldoczyć]	Madziar	[Pałasina]
[Jukasek]	# [Koldoś]	Madziaron	Pałasz
Kala	# Komitat	Madziaronka	Pałasznica
[Kałap]	# Komitatowy	Madziarszczyzna	Pałasznik
# Kałauz	Kompazel	Madziaryzacja	Pałaszować
# × Kałauzować	Kontusik	Madziaryzacyjny	Pałaszowanie
# × Kałauzowanie	Kontusina	Madziaryzm	Pałaszowaty

Pałaszowy	# Sałas	Szekler	# [Tęgierzyc]
Pandur	# [Sałasnik]	Szeklerski	Tokaj
Parep	# [Sałasny]	Szereg	Tokajek
† Parepka	† Sekiel	Szeregować	[Tokajowy]
[Piporas]	[Siankier]	Szeregowanie	Tokajski
[Piposor]	Siarkan	Szeregowiec	# [Trębita]
Przejuhasić	Siposz	Szeregowy	# [Trębitać]
Przejuhasować	Siutaż	# [Szuchaj]	# [Trębitanie]
Przejuhasowanie	[Siwar]	# [Szuchajek]	# [Trombita]
Przejuhaszenie	[Siwarnik]	Szypusz	# † Trzem
II Pusta	[Sumar]	[Śuhaj]	# [Tudom]
[Reks]	Szako	# [Tépa]	# ? Ungarling
Rokosz	† Szalawary	# Terefele	Usar
Rokoszanin	# × Szalwary	# Terefelki	Usarka
Rokoszański	Szałas	# [Terefera]	× Usarska
× Rokoszenie (się)	Szałasik	# Terefere	× Usarski
× Rokoszować (się)	Szałasowy	# Terem	Usarz
× Rokoszowanie	× Szałas	[Teremcienie]	[Uzar]
Rokoszowo	[Szałaszek]	[Teremcić]	# [Wyhajdukować]
Rokoszowy	[Szałasnik]	† Teremny	# [Wyhajdukowanie]
# Rokoszówka	[Szałasny]	[Teremtetować]	# Zaszargać (się)
× Rokoszyć (się)	# Szałasznik	[Teremtetowanie]	Zmadjaryzować (się)
[Rudasz]	# Szarawary	[Teromtete]	Zmadjaryzowanie (się)
Sajtałas	[Szargan]	[Teromtetowanie]	

A magyar jövevényszavak vizsgálata a lengyel nyelvben több mint egy évszázados múltra tekint vissza. Ez idő alatt kb. 300 szónak derítették ki magyar gyökereit. Ennek fényében az általam a *Słownik warszawski*ből kinyert lista meglepetéssel szolgált. Kiderült ugyanis, hogy az immár száz éve a kutatók rendelkezésére álló leggazdagabb szóanyagú lengyel szótárat nem vonták be e vizsgálat körébe – így történhetett, hogy kb. 50 olyan szó található a fenti listán, amelyek mindeddig elkerülték a témával foglalkozó nyelvészek figyelmét. Meggyőződésem, hogy ezek közül több szó is részletes vizsgálatot érdemelne.

Magyar–szláv kapcsolatok a földrajzi nevek tükrében (Ungvár és környéke történeti névanyaga alapján)

Egy ungvári lakos abban a kivételes helyzetben van, hogy maga körül napi szinten legalább 4 nyelvet hall. Bármilyen nemzetiségűnek mondja is magát, az ukrán és orosz barátai, ismerősei mellett bizonyosan vannak magyarul, szlovákul, esetleg cigányul beszélők is. A nyelveik keverednek, és ennek egy tökéletes szintere a tulajdonnév, jelen esetben a földrajzi név. Hiszen magyarul beszélve is a hivatalos ukrán nevet gyakran keverem a mondatomba anélkül, hogy ez bárkinek is problémát okozna. Megyek a *Korjatovicsára* (пл. Корятовича), de szoktam járni a *Barahlovkára* (барахло), és ilyenkor átmegyek a *Perejezden* (Переєзд). Ez a jelenség természetesnek mondható, hiszen a többségi nyelvhasználat – jelen esetben az ukrán – magától értetődően hat a többi jelen lévőre. Az arra járó természetesen leolvassa az ukrán nyelvű utcanévtáblát, és onnan kezdve azt ismeri, használja. Később esetleg megtudhatja az illető utca történelmi neveit is – és nálunk ezek is gyakran és jellemzően változtak.

A kárpátaljai névanyag nyelvi, formai változékonyságának megértéséhez ismernünk kell néhány fontos tényezőt. Elsősorban tudnunk kell, hogy a régió névadásába többször is durván beleszólt az éppen aktuális politika. Kronológiai sorrendben az első mesterséges beavatkozásra magyar fennhatóság alatt került sor. 1898 és 1912 között országos helységnévrendezés címén alaposan megbolygatták Magyarország helységnév-állományát, beleértve a mai Kárpátalját is. Ungvármegye hivatalos magyar helyneveit az Országos Községi Törzskönyvbizottság 1905. augusztus 16-i hatállyal (1905 – 75912-II-c BM sz.) rendeletben állapította meg [4, 844 o.].

A második, immár tömeges névváltoztatásra vidékünkön a Trianont követő csehszlovák rendszer éveiben került sor. Sok-sok város és község lakosának ekkor jutott tudomására, hogy a falu, ahol mindig élt nem Komlós, hanem Chmelnik, hogy Homok az Peszok, hogy Beregszász valójában Berehovó, hogy az évszázadok óta Kereknyeként ismert falu egyik percről a másikra Koritnyani lett...

A XX. század harmadik nagyszabású helységnévváltoztatása Kárpátalján szintén politikai fordulat következtében zajlott le. Miután a területet újra Magyarországhoz csatolták, számos szláv eredetű település nevét magyarították.

Így lett Brezinkából Nyírhalom, Hlubokéból Mélyút, Izvorból Beregforrás, Dubrovkából Ungtölgyes, s még hosszan folytathatnánk a sort.

A negyedik beavatkozásra 1945–46-ban került sor, amikor Kárpátalja települései orosz nevet kaptak, melyeket később ukránosítottak. Ekkor lett például Asztélyból Luzsanka, Bátfából Derevci, Bátyúból Vuzlove, Szürtéből Sztrumkivka stb. Az 50-es – 60-as években településrendezés következtében elvétve akadt még egy-két névváltoztatás, de ezek jelentősége egyrészt elenyésző a felsoroltakhoz képest, másrészt ugyanúgy képtelen volt gyökeret verni az élő nyelvi gyakorlatban, mint a korábbiak. Az országban végbemenő politikai változások a 90-es években azután lehetővé tették a települések eredeti nevének visszaállítását. Fokozatosan megjelentek a kétnyelvű helységnévtáblák, újra használhatókká váltak – hivatalosan is – a régi nevek.

Ungvár és környéke földrajzi fekvésénél fogva mindig többnemzetiségű terület volt. A két- és többnyelvűség ezért természetes dolog számunkra. Az idősebb nemzedék élete során több hivatalos államnyelvet is megtanult, így beszél magyarul, csehül, oroszul és ukránul. De valószínű, hogy rokonai, ismerősei között előfordulnak románok, szlovákok, svábok,...

Ungvár esetében is az új politikai korszakok mindig magukkal hozták a névrendszer változásait. Így történhetett meg, hogy az egykor természetes névadásban keletkezett *Sas tér*, a cseh időkben *Maszarik tér*, a szovjet érában előbb *Sztálin tér*, majd *Újraegyesülés tér*, Ukrajna függetlenné válása után *Petőfi* nevét vette fel, ezzel emléket állítva a nagy magyar költőnek, aki utazásai közben megszállt az ezen a helyen található egykori Sas szállóban.

S hogy a hatalomváltozások mennyire tükröződnek az utcanévtáblákon, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy például az 1863-ban még *Füzes tér utca* 1939–31 –ig *Palacky part* nevet viselt. 1939-től 1945-ig átmenetileg *Jókai utca* lett a neve, majd 1993-ig *Moszkvai part*, 1993-ban, Ukrajna különválásakor a *Pravoszláv part* nevet kapta.

Az új hatalom mindig lecserélte a leköszönő hatalom által kialakított utcanévrendszert a sajátjára. A lakosság meg legtöbbször használta még egy darabig a régit, amíg meg nem szokta az újat. Az idősök saját élettörténeteinek része ez is. Visszaemlékezéseikben, de akár egy mai élethelyzetben is használják a gyermekkorukban megtanult neveket. Az élő nyelvhasználatban meghonosodott nevek nem koptak meg, túléltek háborúkat, rendszerváltásokat. A különböző nemzetiségű lakosságot sohasem zavarta a helyben kialakult több nyelvből származó névrendszer. Már a legrégebbi fellelhető térképeken is szép számban előfordulnak szláv és magyar nevek egymás mellett.

Tehát az utcanévek a kor politikai gondolkodását tükrözik. Eleinte a lakosság látta el megkülönböztető elnevezésekkel az utcákat. Majd az államhatalom – fölismerve az utcanévasban rejlő manipulatív lehetőségeket – tömegesen keresztelte át a közterületeket.

A változások néhány jellegzetessége a 40-es években:

1. Száműzték az utcanévtárból mindazokat, akiket az új politikai megítélés az „ellenségek” közé sorolt: így lett az *Arany János utcából Tolsztoj utca*, *Kisfaludy utcából Dosztojevszkij utca*, *Bessenyei György utcából Kutuzov utca*.
2. Kikerültek a névadók közül a szentek és az egyházi személyek: a *Szent István utcából Szuворov utca* lett, *Bacsynszki utcából Scsorsz utca*, *Szent László utcából Volgográdi utca*.
3. Törölték az olyan utcanéveket, amelyek esetleg nacionalista képzeteket keltettek: *Mátyás Király utcából Osztrovszkij utca* lett, *Hunyadi János utcából Hercen utca*.

Az ezt követő mintegy negyven évben nem került sor érdemleges változtatásokra, csak a 90-es évek elején indult meg újból ez a folyamat. 1992-ben így alakultak:

Nem változott	- 145 (42,6%)
Változott	- 155 (57,4 %)

Az összes utcanév közül – ide sorolva az 1945 után kiépített utcákat is – a következőképpen oszlanak meg az elnevezések:

Fogalom	- 152 (44,7%)
Név	- 179 (52,7%)
Egyházi fogalom, név	- 9 (2,6%)

Személynevek közül:

kárpátaljai	- 92 (51,2%)
ukrán	- 34 (19,0%)
orosz	- 23 (12,8%)
magyar	- 12 (6,7 %)
cseh, szlovák	- 7 (3,9 %)
volt SZU-ból	- 5 (2,8%)
más	- 6 (3,6%)

Arra nem igazán találtam példát, hogy a helyi ukrán ajkú lakosság az utcák magyar elnevezéseit használta volna. Igaz ugyan, hogy az idősebb nemzedék, aki tősgyökeres ungvárinak vallja magát, emlékszik egy-egy utca régi magyar nevére, de megnevezni saját nyelvén szereti. Kivétel talán csak a *Sztrilnyicsna – Lövelde utca*, amelyet többször hallottam „*vulica Levelde*”-nek emlegetni. Ez valószínűleg azért van így, mert az utca a *Lövelde*-be vezet, ami egy fás terület, ahol emberemlékezet óta hadgyakorlatokat tartottak, s egy erdőt még evtizedek alatt is nehezebb „átkeresztelni”, mint egy utcát.

Ennek a jelenségnek sokkal többször találkozhatunk a fordítottjával, vagyis számos olyan utcanév fordul elő a városban, amelynek nincs, nem is lehet a magyar megfelelője. Ezek a nevek előbb természetes névadásban születtek, dombot, hegyet, patakot jelöltek, csak később váltak az ide vezető utca nevévé.

вул. Спішаська – Szpisátszká u.

– a régi magyar nyelvű térképeken is a közelben található domb neve a *Spisák hegy*, így irányjelölő név.

вул. Болотинська – Bolotina u.

– a *Bolotina* negyedben van, amely nevét mocsaras, lápos talajáról kapta.

вул. Кадубецька – Kadubec u.

– valaha létezett a környékén egy patak ugyanezen a néven

вул. Кокіндашка – Kokindáska u.

– a városnegyedről nevezték el, amelyben található.

вул. Цегольняська – Ceholnya u. / Ceholnyánszka u.

– nevét az 1678-ban itt épült *Ceholnya* nevű görögkatolikus templomról kapta.

Amíg az utcanévhasználat valamilyen mértékig befolyásolható, addig a városnegyedek, jellemző épületek, tájékozódási pontok megnevezéseit semmi nem szabályozza. Ezek aktív részei a helyiek szókincsének függetlenül a nemzetiségi hovatartozástól. Nem fordítják le a saját nyelvükre semmilyen körülmények között. Így maradhattak meg a magyar névadásban keletkezett földrajzi nevek az idősebb nem magyar ajkú generáció körében is. Ungvár földrajzi neveinek gyűjtése során figyeltem fel arra, hogy az adatközlők sok esetben nem anyanyelvükön nevezték meg a tájneveket, dűlőneveket, utcaneveket.

Általánosíthatjuk: ha a terület, objektum, amit jelöl a név, elég régi, a magyar névforma (is) él a mai napig (*Piac, Kalap, Oncsa*,...). Ha később, a szovjet időkben jött létre, inkább az orosz névnek van hagyománya (*Belocska*, ...). A 90-es évektől kiépült negyedek, jellemző épületek, amelyeknek a megnevezése már ukrán nyelven honosodott meg, ukránnak hangzik most is (*Káplicska / Káplécska*,...).

Néhány magyar elnevezés mind a mai napig előfordul a nem magyar nyelvű lakosság körében. Ezeket inkább az idősebbek használják, a fiatalok általában a saját nyelvük névszókincsét részesítik előnyben, néhány kivételt leszámítva nem is ismerik ezeket a helyeket. Pl:

Cigánytábor – (Ціганьтабор) – *Radváncon*, az *Uzsánszka utca* végében.

Dologpart – (Дологпорт) – a *Pravoszláv part* egykori magyar neve. Ma egy ide vezető utca nevében él tovább (вул. Робітничка).

Fizes – (Фізем) – *Radváncon*, a *Karrierhez* közeli terület. Nevezik *Verbinkának* is, ez fordítása lehet a magyar elnevezésnek.

Hatház, Hétház – (Готхаз, Геїтхаз) – a *Hivatalnegyed* régi neve. A cseh időszakban épült ki, azóta *Galagó* néven is ismert.

Kalap – (Калап) – az *Ung* egyik kanyarulatában, az *Avangard* stadion mögötti partrészen volt egy magaslat, domb, amit a folyó töltésének építésekor egyengettek el. A neve viszont mai napig fennmaradt a horgászok, strandolók körében.

Oncsa – (Онча) – az egykori Vágóhid közelében található néhány utca neve, amelyeket a múlt század elején építtetett a vágóhid dolgozói és a nagycsaládok számára az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA). Ma a legtöbb ilyen hosszú házat lebontották, de az elnevezés megmaradt.

Piac – (Піац) – *Kispiac* néven is ismerik. A *Korjatovics téren* működő piac közismert neve. A piac épületén az ukrán *Bazap* szó mellett magyarul is feltüntették.

A város egyes negyedeinek megvan a saját hivatalos, ukrán nyelvű megnevezése, amelyeket nem fordítanak le a helyi kisebbség nyelvére. Pl.:

Bám – (Бам) – Ungvár egyik újabb építésű lakónegyede, amely a *Szőlőhegy*, *Kiskőhegy* és *Nagykőhegy* övezte részen található. A humoros elnevezés a 80-as évekből való, ekkor építették ide a városi kórházat, amely olyan messze volt a város központi részétől, mint a Bajkál–Amúr Vasútvonal (Байкало–Амурська магістраль). A betűszó ennek rövidítése.

Cservenica – (Червениця) – városnegyed neve, ami a *Reptértől* a szlovák határig terjed. Ide tartoznak a szőlők a közeli hegyeken és az új városnegyed, amit a régi szőlős terület helyén építettek ki. Az emberek azt beszélik, hogy itt valamikor patak volt, és a talajban olyan magas volt a vörös agyag koncentrációja, hogy a patak vize vörös színű lett. A történeti térképeken nincs nyoma a pataknak, de fellelhető rajtuk a *Cservenica hegy* vagy *Vörös / Veres hegy* elnevezés. A cseh nyelvű *čercenice*-nek magyarul ‘vörös fűz’ a jelentése [18, 58 o.], lehet, hogy ez a növény volt jellemző a területen. Ma az elnevezés az egész újépítésű városnegyedre vonatkozik. Ebben a jelentésében ismerik és használják a magyar lakosok is.

Kompotnij rajon – (Компотний район) – ‘kompót negyed’ – a *Scsedriná*, *Hvárgyijszká*, *Oszipenká* és *Nyikityiná* utcák határolta negyed, 6 utca tartozik ide, amelyek közül többnek valamilyen gyümölcs jelentésű neve van, ezért a város taxisai keresztelték el ezt a városrészt.

Gyakori jelenség, hogy egy-egy épületet, vagy annak helyét mind a mai napig oroszul, illetve ukránul nevezünk meg mi, magyar lakosok is. Ez a jelenség az utóbbi évtizedekben egyre gyakoribb a fiatalok körében. Itt sincs a névnek magyar megfelelője egyetlen esetben sem. Pl.:

Belocska – (Белочка) – a ‘mókuska’ szóból ered az elnevezés. Az üzlet 1961-ben épült a *Proszpekt* és a *Peremohi utca* sarkán. A kirakatban sokáig vendégcsalogatónak egy mókus volt ketrecben, az ő emlékéét őrzi a név, amely csak később lépett elő hivatalossá.

Cáplyá – (Цапля) – ‘kócsag’ – egy alpinárium neve, amely a *Dovzszenká utca* és a *Zsupánátszká tér* sarkán, Egykor itt egy kócsagot formázó szobor volt, innen ered a név.

Drám – (Драм) – a Kárpátaljai Drámai Színház orosz / ukrán nevéből (*Драм-театр*) rövidült. Nemcsak a színház épületét, de az előtte lévő kis teret is így nevezik a *Kijevi parton*. A fiatalok kedvelt találkahelye.

Káplicska – (Капличка) – kis kápolna a *Zanykovecka* és a *Hrusevszki út* sarkán. A történet szerint a betonkerítésnél ment egy óvoda az anyjával. Közben a kerítés másik oldalán munkagépekkel dolgoztak a *Vágóhíd* területén. A kislány leguggolt bekötni a cipőfűzőjét, de közben az egyik traktor véletlenül nekiment a betontáblákból álló kerítésnek. A kerítés ledőlt, és megölte a kislányt. A vágóhíd dolgozói a tragédia helyén egy kis kápolnát (ukr. капличка) építettek, ma előtte buszmegálló van ugyanilyen névvel.

Kirpicska – (Кірпичка) – a volt téglagyár helyének neve, amely a *Minajszka* és a *Március 8. utca* között található.

Kljucsik – (Ключик) – ‘kulcsocska’ – a *Volosin utca* és a *Korzó* kereszteződésében van ez az épület, amely a 60-as évek elején épült. Az üzlet elnevezését az ebben az időben közkedvelt szovjet mese ihlette (Arany kulcsocska). Később a helyiséget két részre osztották, az egyik megmaradt édességboltnak, a másik kávézó lett. Napjainkban már bank működik ezen a helyen, de a mai napig is közkedvelt találkozóhely, eredeti nevét használják.

Kuljok – (Кульок) – ‘zacskó’ – az Erdélyi Albert Művészeti Szakközépiskola közkedvelt neve, amely az ukrán *культосвітнє* szónak a rövidítéséből való. Ehhez egy kicsinyítőképző járult, s így a szóforma egybeesett a magyar *zacskó* szó ukrán megfelelőjével.

Pjáníj bázár – (П'яний базар) – ‘Részegpiac’ – piac a *Minajszka*, *Borodina* és a *Dekábrisztiv* utcák közti területen. Elnevezése még az 1990-es évekből, az alkoholtilalom időszakából ered, amikor éjszakánként, a piac területén alkoholt árultak.

Sisztnárik – (Шістнарік) – a tizenhat emeletes épület közismert neve, amely a *Donszkoho utca* és a *Szvobodi sugárút* sarkán található, Ungvár egyik emblemikus helye. A név az ukrán szónak a rövidítéséből jött létre.

A politikai változások okozta névvariációk mellett Ungváron jelen van egy jól működő, viszonylag spontánnak mondható névadási mód, melynek lényege, hogy a névadó a más nyelvben keletkezett, de használatban lévő elnevezést minden nehézség nélkül beépíti a saját névrendszerébe oly módon, hogy az idegen szót ellátja a maga nyelvének grammatikai szerelésével. Így jöhetett létre a *Zákertjánski*, *Zátováni szántók*,... Az alábbi névforma jó példája annak, hogy a mai különböző nyelvekből származó névanyag elemeit is szeretik a használók vegyíteni egymással.

Ucsipálya – (Учіпайо) – ‘a szakiskola udvarán található futballpálya’ – A pálya egy szakiskolához tartozik, a *Ruszka utca*, *Rabacsájá utca* és a *Právosláv part* között található. A név az ukrán *училище* szó rövidített alakjából és a magyar *pálya* szóból keletkezett. A közeli magyar iskola diákjai neveztek el így.

A felsorolt neveken kívül számtalan olyan van még, amellyel úgy találkozunk az ungvári lakos, hogy sok esetben nem is érti a szó jelentését. Mégis fogja használni, hiszen a nyelvileg színes környezete is ezt teszi.

Irodalom

- Borovszky Samu: *Magyar városok. Városi és vármegyei szociográfiák XIV.* – Budapest, 1941. Oszk 1968/R.
- Brábek, Frantisek: *Ottovy malé slovníky. Česko-Madarsky.* – Praha, 1912. 876 o.
- Csikvári Antal: *Ungvár és Ung vármegye.* Kiadja a Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. – Budapest, 1940.
- Csomár Zoltán: *Húsz év Ungvár történetéből (1918–1939).* // A Magyar Társaság Könyvei I. – Budapest, 1939.
- Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon.* 1–4. köt. Budapest, 1997. CD-Rom változat, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2007.
- Hodinka Antal: Adalékok az Ungvári vár és Ungvár történetéhez (*Görög Kath. Szemle*; 1917, 12–20, 37–41, 43–49. sz. és kny.)
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- Lizanec Péter: Kárpátalja helységnevei // *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. – Budapest, 1991. 409–411.
- Mészáros Károly: *Ungvár története. A legrégibb időktől máig.* Pest, 1861.
- Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve.* I. Budapest, 1891.
- Petrov, A.: *Karpatoruské pomístní názvy z pol. XIX. a z poč. XX st.* – Praha, Nákladem České Akademie Věd a Umění, 1929.
- Zékány Krisztina: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok Ungvár utcaneveiben // *Acta Hungarica* 1995, VI. évfolyam. – Ungvár, 1997 – 105–109.
- Етимологічний словник української мови.* 1-3. – К.; Наукова думка, 1982.
- Галас К.Й.: До питання вивчення топоніміки Закарпаття // *Діалектологічний збірник УжДУ. Наукові записки.* – Том XXVI. – Ужгород, 1957.
- Галас К.Й.: *Топонимика Закарпатской области. (Название населенных пунктов).* Автореферат дис. канд. филол. наук. – Ужгород, 1960.
- Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область.* – Київ, 1969.
- Лизанець П.М.: *Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Угорщини.* – Київ, 2002.
- Ньорба Ф.: Ужгород (Про походження назви міста) // *Наука і суспільство*, 1989. №11. – С. 52.
- Сова П.: *Прошлое Ужгорода.* – Ужгород, 1937.
- Чучка П.: Скільки років Ужгороду // *Закарпатська правда.* – 1988. 6 жовтня.